

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KONSTITUCINĖS IR ADMINISTRACINĖS TEISĖS KATEDRA

Neakivaizdinio skyriaus (5 metų)
V kurso valstybės valdymo grupės
studentės Ivonos Starikovič

Magistro darbas

ASMENS SOCIALINĖS TEISĖS KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE
SOCIAL HUMAN RIGHTS IN THE CONSTITUTIONAL COURT'S JURISPRUDENCE

Darbo vadovas: doc.dr. Vytautas Sinkevičius
Recenzentas: prof.dr. Egidijus Šileikis

Vilnius 2008

TURINYS

Ižanga.....	3
1. Asmens socialinių teisių samprata.....	5
Asmens socialinių teisių susiformavimas, jų atirbojimas nuo kitų asmens teisių ir turinys.....	5
Asmens socialinės teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.....	13
2. Konstitucinio Teismo jurisprudencija kaip Konstitucijos tąsa.....	23
Konstitucinio Teismo įgaliojimai.....	23
Konstitucinio Teismo jurisprudencija kaip Konstitucijos sudedamoji dalis.....	32
3. Asmens socialinės teisės Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	37
Teisė į socialinę apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	38
Teisė į darbą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	48
Teisė į sveikatos apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	53
Teisė į šeimos apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	58
Išvados.....	65
Santrauka.....	68
Summary.....	69
Literatūros sąrašas.....	70

Ižanga

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje¹ įtvirtintas gan platus ir įvairus žmogaus teisių katalogas, kuris grindžiamas prigimtinių žmogaus teisių doktrina. Konstitucijos 18 straipsnyje tiesiogiai formuluojama, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, ne kartą pabrėžęs Konstitucijoje įvardytų žmogaus teisių prigimtinių pobūdį², pažymėjo, kad prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, jog jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Prigimtines teises turi kiekvienas žmogus nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose. Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas suponuoja tai, kad negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų realizavimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų. Taigi žmogaus teisių konstitucinis pripažinimas laiduoja visavertę šių teisių gynybą.

Svarbi konstitucinių žmogaus teisių sritis yra socialinės teisės. Asmens socialinės teisės yra skirtos garantuoti žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, t.y. tokias gyvenimo sąlygas, kai asmuo gali normaliai, bent minimaliai, gyventi ir jaustis pilnaverčiu visuomenės nariu. Šios teisės suteikia asmeniui teisę į socialinį aprūpinimą, kai žmogus pats negali savimi ar savo šeima pasirūpinti, teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisę į sveikatos apsaugą, teisę į socialinę, ekonominę bei teisinę šeimos apsaugą ir į kitas teises, susijusias su socialine gyvenimo sritimi. Kadangi socialinės teisės apibūdina vieną iš svarbiausių gyvenimo sričių (socialinę), tai šių teisių teisinis reglamentavimas yra aktualus kiekvienam asmeniui, esančiam Lietuvos Respublikos teritorijoje. Visuomenė idėmiai seka, kokie nauji teisės aktai, reglamentuojantys socialinę gyvenimo sferą, priimami bei kokie jų pakeitimai, papildymai daromi. Įstatymų leidėjas, reguliuodamas šią sferą, turėtų jausti didelę atsakomybę, kadangi socialinė gyvenimo sfera paliečia kiekvieną Lietuvos žmogų (ir vaiką, ir dirbantį suaugusį, ir neįgalų žmogų, ir pensinį amžių sulaukusį asmenį). Be to, Lietuvoje konstitucinės socialinės teisės nėra vienodai traktuojamos, todėl dėl jų dažniau nei dėl kitų žmogaus teisių yra diskutuojama.

Būtent šios konstitucinės žmogaus teisės ir yra mano magistro darbo tyrimo objektu. Pagrindinis mano darbo tikslas yra aprašyti įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje socialines asmens teises ir jas pailiustruoti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotais Konstitucijos nuostatų išaiškinimais. Darbo uždaviniai, kurie padės pasiekti minėtą tikslą, suformuluoti tokie: 1. Išanalizuoti teisinę literatūrą ir pateikti socialinių teisių sampratą, taip pat atskleisti jų turinį tiek tarptautiniuose teisės aktuose, tiek Lietuvos ir kitų užsienio šalių konstitucijose; 2. Pateikti svarbiausius Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencijos

¹ Žin., 1992, Nr. 33-1014.

² 1998 m. gruodžio 9 d., 2004 m. gruodžio 29 d. ir kiti Konstitucinio Teismo nutarimai.

aspektus, išanalizuoti Konstitucinio Teismo jurisprudencijos reikšmę konstitucinei teisei ir pačiai Konstitucijai; 3. Atskleisti svarbiausius pagrindinių socialinių teisių aspektus Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Šiame darbe yra naudojami tokie tyrimo metodai: istorinis, lingvistinis (gramatinis), loginės ir sisteminės analizės, dokumentų analizės, lyginamasis ir kiti metodai.

Darbo struktūrą sudaro trys pagrindiniai skyriai, kurie suskirstyti į dar smulkesnius poskyrius. Pirmasis skyrius skirtas asmens socialinių teisių sampratos atskleidimui. Čia nagrinėjami tokie dalykai: asmens socialinių teisių susiformavimas; kriterijai, pagal kuriuos išskiriamos šios teisės nuo kitų žmogaus teisių ir jų skirtumai; socialinių teisių katalogas tiek pagal Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių konstitucijas ir teisės doktriną, tiek pagal tarptautinius teisės aktus. Antrajame skyriuje nagrinėjami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įgaliojimai, kurie taip pat palyginami su Latvijos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Konstitucinio Tribunolo kompetencija, pažymima Konstitucinio Teismo jurisprudencijos kaip Konstitucijos sudedamosios dalies svarba. Trečiasis skyrius skirtas apžvelgti konstitucinę doktriną, kurią suformavo Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucines nuostatas, susijusias su įvairiais pagrindinių socialinių teisių aspektais. Trumpai bus taip pat aptarta Latvijoje ir Lenkijoje egzistuojanti socialinių teisių konstitucinė doktrina.

Šio darbo naujumas ir originalumas pasižymi tuo, kad pagrindinės asmens socialinės teisės yra išdėstytos kartu sistemiškai, kad atskleidžiami šių socialinių teisių svarbiausi bruožai, ypatumai, skiriantys jas nuo kitų žmogaus teisių. Taip pat darbe yra apibendrinami, analizuojami visi priimti nuo 1996 m. iki 2008 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, susiję su pagrindinėmis socialinėmis teisėmis. Be to, tam, kad darbas būtų įdomesnis, yra pateikiama socialinių teisių teisinio reguliavimo trumpa apžvalga ir kituose valstybėse.

Rašant šį darbą vadovavausi įvairiausiems šaltiniams: norminiams teisės aktais (Lietuvos Respublikos įstatymais, tarptautiniams teisės aktais), specialiąja literatūra (pvz., kolektyvine monografija „Lietuvos Konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda“ (Vilnius, 2007) arba „Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė“ (Vilnius, 2003); įvairiais straipsniais, numatytais skirtingose teisės leidiniuose (pvz., Jurisprudencijoje, Justitijoje ir kt.)), tam tikrais interneto tinklalapio puslapiams (<http://www.lrkt.lt> ar <http://www.trybunal.gov.pl>). Tačiau pagrindiniai šio darbo šaltiniai yra Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai.

1. Asmens socialinių teisių samprata

1.1. Asmens socialinių teisių susiformavimas, jų atribojimas nuo kitų asmens teisių ir turinys

Asmens socialinės teisės priskiriamos prie konstitucinių (pagrindinių) žmogaus teisių grupių ir kartu su kitomis teisėmis priklauso fundamentaliajai žmogaus teisių sistemai. Žmogaus teisės yra labai įvairios, todėl tam, kad būtų galima jas geriau suprasti, išsiaiškinti jų ypatumus, jos paprastai yra suskirstomos į tam tikras grupes pagal įvairius kriterijus. Vienas iš labiausiai paplitusių žmogaus teisių doktrinoje teisių grupavimų yra jų skirstymas pagal turinį. Pagal šį kriterijų grupuojant žmogaus teises, jos suskirstomos į dvi pagrindines grupes. Būtent viena iš tų žmogaus teisių grupių ir apima asmens socialines teises kartu su ekonominėmis ir kultūrinėmis teisėmis, o antrą šios klasifikacijos grupę sudaro pilietinės (asmeninės) bei politinės žmogaus teisės.

Pilietinės ir politinės teisės žmogaus teisių doktrinoje yra suprantamos kaip teisės, įvardytos Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) dokumentuose. 1948 m. gruodžio 10 d. JTO Generalinės Asamblėjos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje buvo pirmą kartą paskelbtas tarptautinis žmogaus teisių katalogas, kuris apėmė pilietines, politines ir socialines, ekonomines, kultūrinės teises, tačiau visos šios pagrindinės žmogaus teisės minėtoje deklaracijoje yra dėstomos kartu. Kiti du svarbūs Jungtinių Tautų priimtą Tarptautinę žmogaus teisių chartiją sudarantys dokumentai: Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966 m.)³ bei Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966 m.)⁴, šias teises atskiria. Toks teisių atskirumo požiūris atsispindi ir pagrindiniuose Europos Tarybos dokumentuose, skirtuose žmogaus teisėms, t.y. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje⁵ ir Europos socialinėje chartijoje⁶.

Atskiriant socialines, ekonomines ir kultūrinės teises nuo pilietinių ir politinių svarbu paminėti, kad socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės priskiriamos „pozityviosioms teisėms“, t.y. jos reikalauja valstybės įsikišimo į jų įgyvendinimą ir šių teisių tinkamas realizavimas reikalauja valstybės išlaidų, o pilietinės ir politinės teisės yra priskiriamos „negatyviosioms“, t.y. valstybei draudžiama jas pažeisti, ji turi nesikišti į jų įgyvendinimą ir šių teisių įgyvendinimas valstybei nekainuoja. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad tam tikrų pilietinių ir politinių teisių tinkamas įgyvendinimas taip pat reikalauja nemažų valstybės išlaidų, pvz., teisė į teismą per trumpiausią įmanomą (protingą) laiką; teisė į nemokamą teisinę pagalbą ir kitos. Kitas skirtumas socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių nuo pilietinių ir politinių yra tai, kad pastarosios teisės – priskiriamos „absoliučioms“ teisėms, o socialinės, ekonominės ir kultūrinės traktuojamos kaip programinės, palaipsniui įgyvendinamos ir todėl „absoliučioms“ teisėms nėra priskiriamos.

³ Žin., 2002, Nr. 77-3288.

⁴ Žin., 2002, Nr. 77-3290.

⁵ Žin., 2000, Nr. 96-3016.

⁶ BIRMONTIENĖ, Toma. Žmogaus teisių konstitucinė samprata / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007. 330-337 p.

Žmogaus teisės taip pat neretai yra skirstomos į tris kartas pagal jų susiformavimo istorinį laikotarpį. Pirmosios kartos žmogaus teisėms priskiriamos pilietinės ir politinės teisės, kurios pirmą kartą įtvirtintos teisės aktuose XVIII a. (t.y. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje (1789) ir JAV teisių bilyje (1789)), o jų ištakos siekia dar senesnius laikus. Socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės priskiriamos antrosios kartos teisėms, kadangi tik po Pirmojo pasaulinio karo šios teisės buvo pradėtos įtvirtinamos įvairių valstybių konstitucijose ir Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose. Trečioji karta apima tokias teises, kaip teisė į taiką, teisė į apsisprendimą, teisė į vystymąsi, teisė į sveiką ir švarią aplinką ir kitas, kurios vis labiau buvo pripažįstamos XX a. antrojoje pusėje⁷.

Svarbu paminėti, kad egzistuoja ir kita pozicija, kuri teigia, kad iš vis neverta yra asmens teises skirstyti, grupuoti pagal įvairius kriterijus, kad geriau jas visas suvienodinti. Pastarąją nuomonę pagrindžia tokie argumentai, kad socialines teises, kaip ir ekonomines bei kultūrinės, asmeniui gali suteikti tik tokia visuomenė, kuri yra ekonomiškai pajėgi jas garantuoti, t.y. šių teisių realizavimas priklauso nuo valstybės išvystytos ekonomikos. Siekiant neleisti, kad valstybės atsisakytų pareigos užtikrinti taip vadinamas antros kartos teises dėl ekonominių galimybių stokos, tarptautiniu mastu yra siekiama suvienodinti visas žmogaus teises, t.y. laikomasi nuomonės, kad pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės, kultūrinės ir kitos asmens teisės yra universalios, neatskiriamos, glaudžiai tarpusavy susijusios⁸. Tokį požiūrį taip pat atspindi teisių nedalumo principas, kuriuo yra grindžiama šiuolaikinė Europos žmogaus teisių doktrina. Europos Žmogaus Teisių Teismas, interpretuodamas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje visų pirmą asmens pilietines teises, dažnai apgina ir asmens socialines teises bei įtvirtina jų svarbą. Šių asmens teisių tarpusavio ryšį pabrėžia ir Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje, pvz., byloje *Salesi prieš Italiją* Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6(1) straipsnio pažeidimą ginče dėl socialinės išmokos neišmokėjimo, dėl kurios buvo kreiptasi remiantis Italijos Konstitucijos 38 str., kuris nustatė tam tikras sąlygas socialinei paramai gauti. Teismas teigė, kad minėtos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, reglamentuojanti teisę į teismą per įmanomai trumpiausią laiką, turi būti taikoma ir socialinio draudimo srityje. Kitoje Europos Žmogaus Teisių Teismo byloje – *Pronina prieš Ukrainą* – teisminis ginčas vyko dėl teisės gauti atitinkamo dydžio pensiją. Teismas pripažino, kad ir šioje byloje buvo pažeista Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, kadangi Ukrainos teismas pareiškėjo argumento dėl gaunamos pensijos dydžio neatitikimo minimalaus dydžio kriterijui, įtvirtintam Ukrainos

⁷ „Trijų teisių“ sąvoka vartojama ir kitu požiūriu: prie pirmosios kartos teisių priskiriant klasikines elementarias prigimtines galimybes, prie antrosios – specialiąsias politines galimybes, prie trečiosios – socialines žmogaus galimybes (ŠILEIKIS, Egidijus. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. 237 p.)

⁸ VAIŠVILA, A. Žmogaus teisės ir raida / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Monografija. Vilnius, 2003. 104 p.

Konstitucijoje neanalizavo ir nepateikė sprendimo motyvų⁹.

Tačiau žmogaus teisių skirstymas į tam tikras grupes padeda geriau suprasti šias teises, atskleidžia jų ypatumus, reikšmę. Be to, nors socialinės teisės yra susijusios su pilietinėmis, politinėmis teisėmis, tačiau, kaip jau minėjau, taip pat yra nemažai jų skirtumų (skiriasi jų turinys, socialinės, ekonominės ir kultūrinės priklauso „pozityviosioms teisėms“, o pilietinės ir politinės teisės priskiriamos „negatyviosioms“ it tt.). Socialinės asmens teisės, kaip ir pilietinės ir politinės, yra įtvirtinamos daugumos valstybių konstitucijose, tarptautiniuose aktuose, todėl šios teisės turi būti gerbiamos ir užtikrinamos žmonėms vienodai, neskirstant pagal tai, kokios teisės yra asmeniui svarbesnės bei priimtinesnės ar valstybių lengviau užtikrinamos, nes reikalauja mažiau jos lėšų, kadangi, kaip aukščiau buvo aptarta, tam tikrų pilietinių bei politinių teisių tinkamas įgyvendinimas taip pat reikalauja nemažų valstybės lėšų. Tarptautinėje teisėje, kaip jau minėjau, šios teisės taip pat yra atskirtos, t.y. numatytos atskiruose teisės aktuose: pilietinės ir politinės teisės įtvirtintos minėtame JT Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, o socialinės asmens teisės kartu su ekonominėmis ir kultūrinėmis numatytos JT Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, be to šios teisės atskirtos ir Europos Tarybos dokumentuose. Dėl šių argumentų manyčiau, kad visgi gerai yra teises grupuoti pagal tam tikrus kriterijus, apibūdinančius jų specifiką ir esmę, žinoma, neužmirštant asmens teisių tarpusavio sąveikos ir glaudaus ryšio.

Nors, kaip aukščiau buvo paminėta, asmens socialinės ir ekonominės teisės tam tikrų valstybių teisės aktuose įtvirtinamos vėliau nei pilietinės ir politinės teisės, bet tarptautiniu mastu jos buvo pripažintos anksčiau. XIX a. pabaigoje buvo suprasta, kad darbo sąlygų pagerinimui nacionaliniu mastu yra reikalingas tarptautinis bendradarbiavimas ir koordinavimas. 1890 m. Vokietijoje buvo surengta pirmoji konferencija tarptautiniams susitarimams minėtoje srityje priimti, tačiau šis procesas nebuvo toliau plėtojamas. Socialinių teisių raidai didelę reikšmę turėjo Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) sukūrimas 1919 m. Lietuva įstojo į šią organizaciją 1921 m., o 1991 m. pabaigoje atnaujino joje savo narystę. TDO yra priėmusi daug konvencijų, reglamentuojančių daugelį socialinių teisių darbo sferoje aspektų¹⁰.

Be to ir socialinių teisių pripažinimui didelę įtaką daro tarptautinės teisės dokumentai. Šių teisių katalogas yra išdėstytas jau minėtame JTO Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, taip pat Europos Tarybos priimtose tarptautinėse sutartyse – Europos socialinėje chartijoje (1961) ir Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje (1996)¹¹.

Taigi pirmasis universalus tarptautinės teisės aktas, įtvirtinęs socialines žmogaus teises yra Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (toliau – Paktas). Lietuva prie jo

⁹ BIRMONTIENĖ, Toma. Žmogaus teisių konstitucinė samprata / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 357-359 p.

¹⁰ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius, 2002. 280-283 p.

¹¹ Žin., 2001, Nr. 49-1704.

prisijungė 1991 m. kovo 12 d., o Lietuvoje jis įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d. Pakto preambulėje nurodyta, kad Paktą pasirašusios valstybės pripažįsta, kad pagal Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją laisvos žmogaus asmenybės, kuri naudojasi pilietinėmis bei politinėmis laisvėmis ir yra atsikračiusi baimės bei skurdo pančių, idealas gali būti įgyvendintas tik sudarius sąlygas kiekvienam žmogui naudotis savo pilietinėmis ir politinėmis bei ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis. Todėl kiekviena valstybė, šio Pakto šalis, įsipareigoja tiek savo pastangomis, tiek pasinaudodama tarptautine pagalba ir bendradarbiavimu, ypač ekonomikos ir technikos srityse, imtis, kiek daugiausia leidžia jos ištekliai, visų atitinkamų, svarbiausia, teisinių priemonių, kad ekonominės, socialinės ir kultūrinės žmogaus teisės palaipsniui būtų visiškai įgyvendintos (Pakto 2 straipsnio 1 dalis). Nors ši nuostata nėra tokia griežta kaip analogiška nuostata, numatyta Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, kur įtvirtinta kiekvienos valstybės – Pakto šalies – pareiga gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti pilietines ir politines teises, tačiau pakte, numatančiame ekonomines, socialines ir kultūrinės asmens teises, visgi yra numatyta, kad jei valstybė nesiima priemonių tam, kad laipsniškai būtų realizuojamos šios teisės, ji pažeidžia Paktą¹².

1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte yra įtvirtintos tokios asmens socialinės teisės:

- teisė į darbą (teisė laisvai pasirinkti darbą), teisė į teisingas ir palankias darbo sąlygas (teisė į teisingą darbo užmokestį, į darbo sąlygas, atitinkančias saugos ir higienos reikalavimus, į poilsį, laisvalaikį ir mokamas įprastines atostogas ir kt.) (Pakto 6 ir 7 straipsniai);
- teisė į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą (Pakto 9 straipsnis);
- šeimos, motinų, vaikų ir jaunuolių apsauga (teisė laisvai sudaryti santuoką, dirbančių motinų teisė į atostogas ir pakankamą socialinę paramą iki ir po gimdymo, vaikų ir jaunuolių apsauga nuo bet kokio išnaudojimo ir kt.) (Pakto 10 straipsnis);
- teisė į pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti pakankamai maisto, drabužių bei būstą, taip pat į nuolatinį gyvenimo sąlygų gerinimą ir teisė būti apsaugotam nuo bado (Pakto 11 straipsnis);
- teisė turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą, įskaitant aplinkos ir gamybos higienos gerinimą (Pakto 12 straipsnis).

Europoje svarbiausias tarptautinis dokumentas socialinių teisių srityje yra jau minėta Europos socialinė chartija, kurią Europos Taryba priėmė dar 1961 metais ir kuri papildė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, įtvirtinančią pilietines ir politines asmens teises. 1996 m.

¹² VADAPALAS, Vilenas. Tarptautinė teisė. Vilnius: „Eugrimas“ leidykla, 2006. 268-271 p.

Europos Tarybos narės priėmė Pataisytą Europos socialinę chartiją, dar labiau išplėtusią tarptautiniu lygiu pripažįstamų ir saugomų asmens socialinių teisių katalogą. Šiuo metu galioja dvi Chartijos, todėl valstybės-narės gali pasirinkti, ar prisiimti mažesnės apimties įsipareigojimus dėl socialinių teisių pagal pirmąją Chartiją, ar kiek didesnės apimties pagal pataisytą Chartiją. Lietuvoje žengtas ryžtingas žingsnis, nes Lietuvos Respublikos Seimas 2001 m. gegužės 15 d. ratifikavo 1996 metų Pataisytą Europos socialinę chartiją, prisiimdamas gerokai daugiau įsipareigojimų negu Chartijai ratifikuoti būtinas minimumas. Šios Chartijos nuostatos palyginus su auksčiau aptartu Paktu yra labiau imperatyvios, kadangi valstybė, vykdydama savo įsipareigojimus, negali teisintis, pvz., turimu išteklių stoka. Valstybių sugebėjimas laikytis Chartijos nuostatų yra vertinamas griežtai atsižvelgiant į socialinių teisių standartus, apibrėžtus Chartijos straipsniuose, bei Europos socialinių teisių komiteto, kuriam pavesta teisiniu požiūriu vertinti, kaip valstybių teisė ir praktika atitinka Chartijos nuostatas, interpretacijose¹³.

1961 m. Europos socialinė chartija kartu su jos 1988 m. papildomuoju protokolu reglamentuoja 23 socialines teises, o Pataisyta Europos socialinė chartija suteikia tarptautiniu mastu privalomas teises garantijas net 31 pagrindinei socialinei teisei, šios teisės yra:

1. teisė į darbą (galimybė užsidirbti laisvai pasirinkamam darbu) (Chartijos 1 straipsnis);
2. teisė į tinkamas darbo sąlygas (teisė į kasmetines mokamas atostogas, į poilsį ir kt.) (Chartijos 2 straipsnis);
3. teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas (Chartijos 3 straipsnis);
4. teisė į teisingą atlyginimą už darbą (galimybė užsidirbti normaliam gyvenimo lygiui, vyrų ir moterų teisė į vienodą atlyginimą už vienodos vertės darbą ir kt.) (Chartijos 4 straipsnis);
5. teisė jungtis į organizacijas (Chartijos 5 straipsnis);
6. teisė į kolektyvines derybas (apima ir teisę streikuoti) (Chartijos 6 straipsnis);
7. vaikų ir paauglių teisė į apsaugą (minimalaus priėmimo į darbą amžiaus nustatymas ir teisingo darbo užmokesčio užtikrinimas) (Chartijos 7 straipsnis);
8. dirbančių moterų teisė į motinystės apsaugą (teisė į prieš ir po gimdymo atostogas arba į pakankamas socialinio draudimo išmokas ir kt.) (Chartijos 8 straipsnis);
9. teisė į profesinį orientavimą (Chartijos 9 straipsnis);
10. teisė į profesinį rengimą (Chartijos 10 straipsnis);
11. teisė į sveikatos apsaugą (Chartijos 11 straipsnis);
12. teisė į socialinę apsaugą (tinkamo lygio socialinės apsaugos sistemos išlaikymas, jos nuolatinis tobulinimas) (Chartijos 12 straipsnis);

¹³ BALTUTYTĖ, Elvyra. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22). 75-77 p.

13. teisė į socialinę paramą ir medicinos pagalbą (galimybė gyventi visavertį, normalų gyvenimą, o susirgus – galimybė į sveikatos priežiūrą) (Chartijos 13 straipsnis);
14. teisė naudotis socialinės rūpybos tarnybų paslaugomis (Chartijos 14 straipsnis);
15. neįgaliųjų teisė į savarankiškumą, socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime (neįgalių asmenų konsultavimas, mokymas, įdarbinimas ir kt.) (Chartijos 15 straipsnis);
16. teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę šeimos apsaugą (socialinės ir šeimos pašalpos suteikimas, aprūpinimas būstu ir pan.) (Chartijos 16 straipsnis);
17. vaikų ir paauglių teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (vaikų ir paauglių teisė augti aplinkoje, kuri skatina visapusišką jų asmenybės ir fizinių bei protinių galių vystymąsi) (Chartijos 17 straipsnis);
18. teisė dirbti mokamą darbą kitų šalių teritorijoje (Chartijos 18 straipsnis);
19. darbuotojų migrantų ir jų šeimų teisė į apsaugą ir paramą (užtikrinimas jiems tokios pačios palankios padėties, kokią turi šalies piliečiai) (Chartijos 19 straipsnis);
20. teisė į lygias galimybes ir vienodą padėtį darbo ir profesijos reikalais nediskriminuojant dėl lyties (Chartijos 20 straipsnis);
21. teisė į informaciją ir konsultaciją (informavimas apie įmonės ekonominę bei finansinę būklę ir konsultavimas apie numatomus sprendimus, susijusius su darbuotojų interesais) (Chartijos 21 straipsnis);
22. teisė dalyvauti nustatant ir gerinant darbo sąlygas bei darbo aplinką (Chartijos 22 straipsnis);
23. pagyvenusių asmenų teisė į socialinę apsaugą (skirimas jiems pakankamai lėšų normaliam gyvenimui, teikimas naudingos informacijos, aprūpinimas būstu, medicinos priežiūros teikimas ir pan.) (Chartijos 23 straipsnis);
24. teisė į apsaugą darbo sutarties nutraukimo atveju (negalėjimas nutraukti darbo sutarties be svarbių priežasčių) (Chartijos 24 straipsnis);
25. darbuotojų teisė į jų reikalavimų gynimą darbdavio bankroto atveju (garantinės institucijos arba kitos veiskmingos darbuotojų reikalavimų gynimo formos užtikrinimas) (Chartijos 25 straipsnis);
26. teisė į orumą darbe (skatinimas jautrumo bei informuotumo dėl seksualinio priekabiavimo darbe, smerktinio ar aiškiai neigiamo ir įžeidžiančio veiksmo prieš pavienį darbuotoją ir pan.) (Chartijos 26 straipsnis);
27. darbuotojų, turinčių pareigų šeimai, teisė į lygias galimybes ir vienodą padėtį (pvz., suteikimas galimybės bet kuriam iš tėvų gauti vaiko priežiūros atostogas) (Chartijos 27 straipsnis);
28. darbuotojų atstovų teisė į apsaugą įmonėje ir jiems palankių sąlygų sudarymą (Chartijos 28 straipsnis);

29. teisė į informavimą ir konsultavimą kolektyvinio darbo vietų mažinimo atveju (Chartijos 29 straipsnis);
30. teisė į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties (skurdo ir socialinės atskirties sąlygomis reikalingiausių gyventojams dalykų, t.y. darbo, būsto, socialinės bei medicinos pagalbos ir pan. prieinamumas) (Chartijos 30 straipsnis);
31. teisė į būstą (rėmimas galimybės turėti atitinkamo standarto būstą, benamystės mažinimas bei naikinimas ir kt.) (Chartijos 31 straipsnis).

1996 m. Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje yra įtvirtintas tikrai platus socialinių žmogaus teisių katalogas, kurį sąlygiškai būtų galima suskirstyti į tokias pagrindines asmens socialinių teisių grupes:

- teisė į darbą (apimanti Chartijos 1-10, 18-22, 24-29 straipsnius);
- teisė į sveikatos apsaugą (Chartijos 11 straipsnis);
- teisė į socialinę apsaugą (apimanti Chartijos 12-14, 30 bei 31 straipsnius);
- teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę šeimos apsaugą ir labiausiai pažeidžiamų visuomenės narių grupių apsaugą (Chartijos 15-17 ir 23 straipsniai).

Siekiant sustiprinti Europos socialinę chartiją, 1989 m. gruodžio 9 d. buvo priimta Bendrijos darbuotojų socialinė chartija (toliau – Bendrijos chartija), kuri skirtingai nuo pastarosios Chartijos yra politinė deklaracija, neturinti teisiškai įpareigojančios galios. Priimdamos Bendrijos chartiją, valstybės siekė pademonstruoti savo politinę valią plėtoti Europos Bendrijos socialinius aspektus. Šioje chartijoje įtvirtintos socialinės teisės yra iš dalies panašios į tas, kurios garantuojamos Europos Tarybos socialinėje chartijoje, tačiau jos daugiau susijusios su darbu ir skirtos darbuotojams, pvz., teisė į laisvą darbuotojų judėjimą, įsidarbinimą ir tinkamą darbo apmokėjimą, gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimas, socialinė apsauga, profesinis mokymas, vyrų ir moterų lygiateisiškumas, darbuotojų teisė į informaciją, konsultaciją, teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas, vaikų ir paauglių apsauga, senyvo amžiaus bei neįgalių asmenų apsauga ir kt., todėl Bendrijos chartijoje numatytų socialinių žmogaus teisių turinys yra gerokai siauresnis nei Europos socialinėje chartijoje (nėra teisės į bendrąją sveikatos apsaugą, kai kurių socialinės apsaugos teisių ir kt.)¹⁴.

Nors tarptautiniu mastu socialinės asmens teisės pripažintos pakankamai seniai ir jų turinys įtvirtintas tarptautiniuose aktuose, bet iki šiol Lietuvoje dėl socialinių žmogaus teisių katalogo kyla diskusijos, todėl šios teisės yra pakankamai skirtingai traktuojamos įvairių teisės specialistų. Vieni teoretikai, pvz., A. Vaišvila, rašydamas apie žmogaus teises ir jų istorinę raidą bei išskirdamas jau minėtas trijų kartų žmogaus teises, atskiria socialines teises nuo ekonominių ir kultūrinių ir joms priskiria tokias teises:

¹⁴ BALTUTYTĖ, Elvyra. Socialinių teisių apsauga Europos Sąjungoje / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė, op.cit. 8. 307-308 p.

- „teisė gauti mokamas kasmetines atostogas;
- teisė į tokį pragyvenimo lygį (maistą, drabužius, butą, medicinos pagalbą), kuris reikalingas palaikyti asmens ir jo šeimos narių sveikatą bei minimalią gerovę;
- teisė į aprūpinimą nedarbo, ligos, neįgalumo, našlystės, senatvės atveju arba kitokio pragyvenimo lėšų praradimo atveju, kai lėšų praradimas atsirado dėl aplinkybių, nepriklausomų nuo paties individo;
- teisė į motinystę ir vaikystę;
- teisė į fizinės ir psichinės sveikatos plėtotę¹⁵.

Kiti teisės teoretikai asmens socialines teises išskiria kartu su ekonominėmis teisėmis. Čia patenka tokios teisės: teisė į darbą, teisė laisvai pasirinkti darbą, teisė į saugias darbo sąlygas, į teisingą darbo užmokestį ir lygų apmokėjimą už lygiavertį darbą, teisė į poilsį, laisvalaikį, apmokamas atostogas, teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė streikuoti, teisė į socialinį aprūpinimą (ir socialinį draudimą), teisė laisvai sudaryti santuoką, moterų teisių apsauga iki ir po gimdymo, vaikų ir paauglių teisių apsauga, teisė į pakankamą gyvenimo lygį, teisė būti apsaugotam nuo bado, teisė į sveikatą ir kt.¹⁶

Dar kiti autoriai, tarp jų Toma Birmontienė, teigia, kad asmens socialinių teisių terminas dažnai taikomas apibūdinant ir ekonomines, kultūrines teises. Tokiu atveju socialinių teisių turinys yra labai platus, nes apima ne tik socialinę gyvenimo sferą, bet ir ekonominę (ūkinę) bei kultūrinę, o socialinės teisės suprantamos kaip, pvz., teisė į egzistencinį minimumą, teisė į apsigyvenimą, teisė į išsilavinimą (mokymąsi mokykloje), teisė į profesinį mokymąsi, teisė į būtinąją sveikatos priežiūrą, teisė į sveiką aplinką ir tt.¹⁷

Taigi iš tikrųjų asmens socialinių teisių katalogas yra pakankamai skirtingas, tai, visų pirma, priklauso nuo to, ar socialines teises atskiriame nuo ekonominių ir kultūrinių, ar laikome jas tarpusavy labai susijusiomis ir įvardiname vienu terminu – „socialinėmis teisėmis“. Bet, ar socialinė, ekonominė ir kultūrinė gyvenimo sritys yra nepakankamai skirtingos, kad joms priskiriamos teisės, kurios apibūdina ir kiekvieną iš šių sferų specifiką, būtų atskirtos? Juk pavyzdžiui, socialinės teisės užtikrina asmeniui žmogaus vertą gyvenimo lygį ir socialinę gintį; kultūrinės teisės garantuoja žmogaus dvasinę raidą, padeda jam tapti naudingu visuomenės dalyviu; o ekonominės garantuoja žmogaus galimybę būti ekonomiškai nepriklausomam ir užtikrina valstybės pareigą rūpintis savo piliečių užimtumu. Be to, ar aiškumo dėlei nebūtų geriau visas šias teises, apibūdinančias tas gyvenimo sritis, o jų tikrai yra nemažai, suskirstyti į tas tris grupes (t.y. į ekonomines, socialines, kultūrines teises) pagal tai, kokiai gyvenimo sferai jos priklauso? Todėl, mano nuomone, asmens

¹⁵ VAIŠVILA, A. Žmogaus teisės ir raida / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Monografija, op.cit. 8. 104 p.

¹⁶ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op.cit. 10. 283 p.

¹⁷ BIRMONTIENĖ, Toma. Žmogaus teisių konstitucinė samprata / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 338 p.

socialinėms teisėms priklauso tokios pagrindinės žmogaus teisės: teisė į socialinę apsaugą, teisė į darbą, teisė į sveikatos apsaugą bei teisė į šeimos apsaugą.

Aptarus socialinių teisių susiformavimo prielaidas, atskyrimą nuo kitų asmens teisių ir išsiaiškinus, kokios žmogaus teisės patenka į socialinių teisių katalogą, yra lengviau suprasti šių teisių esmę bei paskirtį. Asmens socialinės teisės yra svarbi žmogaus teisių sritis, garantuojanti kiekvienam asmeniui bent minimalų socialinį saugumą. Šios teisės užtikrina galimybę žmogui gyventi visavertį bei normalų gyvenimą, t.y. ištikus bėdai visuomenė ir valstybė yra įpareigosotos jam padėti. Jeigu pilietinių ir politinių teisių esmė yra valstybės valdžios ribojimas, aiškiai apibrėžiant minimalios asmeninės laisvės erdvę, socialinės teisės išplečia valstybės veiklos sferą. Svarbu ir tai, kad asmens socialinės teisės yra glaudžiai susijusios su visuomeninio solidarumo principu. Kiekvienas visuomenės narys turi suprasti, jog kiekvienam svarbu, kad su kitais būtų elgiamasi teisingai, t.y., kad asmenims, kurie negali savimi pasirūpinti (vaikams, senyvo amžiaus žmonėms ar su negalia arba kitiems asmenims dėl kitokių objektyvių priežasčių), būtina jo paties (per visuomenę ir valstybę) pagalba. Nes priešingu atveju, kai asmuo dėl tam tikrų objektyvių priežasčių negali realiai užtikrinti net savo pagrindinių žmogiškųjų poreikių, tai apie jokią teisingumą negali būti nė kalbos. Žinoma reikia nepamiršti, kad tie asmenys turi būti remiami vadovaujantis proporcingumo principu, t.y. tokių asmenų teisių užtikrinimas neturėtų paneigti kitų žmonių laisvės. Taip pat svarbu paminėti, kad solidarumas padeda suvokti asmenims, kurie tam tikru momentu remia kitus, kad jiems patiems ateityje gali būti reikalinga tokia pagalba¹⁸. Be to, socialinės žmogaus teisės uždeda valstybei pareigą vykdyti taikią vidaus ir užsienio politiką, plačiai naudotis mokslo ir technikos, socialinės pažangos laimėjimais, protingai naudoti gamtos išteklius, rūpintis aplinkos kokybe, visa tai įvardinant pagrindu žmogaus teisių įgyvendinimui ir apsaugai. Būtent šias funkcijas vykdanči valstybė tampa socialine teisine¹⁹.

1.2. Asmens socialinės teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus, todėl atitinka tarptautinius žmogaus teisių reikalavimus. Tai patvirtino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirto protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Rengiant šią Konstituciją, taip pat buvo atsižvelgta į pirmąją nuolatinę Lietuvos valstybės 1922 m. Konstituciją, bet ne į 1928 m. ir 1938 m. konstitucijas, kurios nors priimtos vėliau, tačiau savo demokratiškumu neprilygino 1922 m.

¹⁸ SPRUOGIS, Ernestas. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis. – Jurisprudencija, 2001, t. 21(13). 43-44 p.

¹⁹ VAIŠVILA, A. Žmogaus teisės ir raida / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Monografija, op.cit. 8. 104-105 p.

Konstitucijoje formuluojamai doktrinai. Be to, 1922 m. Konstitucijoje buvo suformuluotas ne tik pagrindinių pilietinių ir politinių teisių katalogas, bet ir nemažai dėmesio buvo skirta socialinėms teisėms. Ši Konstitucija laidavo kiekvienam piliečiui darbo ir iniciatyvos laisvę, kuri gali būti varžoma įstatymo keliu, esant viešam reikalui (Konstitucijos 88 straipsnis). Socialinės apsaugos teisė buvo numatyta Konstitucijos 97 straipsnyje, reglamentuojančiame taisyklę, kad įstatymais bus įtvirtinta darbininkų apsauga ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir nedarbo atveju. O Konstitucijos 98 straipsnyje numatyta, kad įstatymai turėtų saugoti ir palaikyti šeimos sveikatą ir socialinę gerovę; įstatymai turėjo numatyti ir visuomenės doros ir sveikatos apsaugą, t.y. numatyta teisė į šeimos apsaugą bei teisė į sveikatos apsaugą. Taigi, nors socialinių teisių apimtis 1922 m. Konstitucijoje nebuvo labai didelė, bet jų įtraukimas į Konstituciją parodo to meto politikų požiūrį ir socialinių teisių svarbą²⁰.

Grįžtant prie galiojančios 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos svarbu pažymėti, kad šioje Konstitucijoje svarbiausios žmogaus teisės ir laisvės yra išdėstytos net trijuose skirsniuose: II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Tačiau negalima teigti, kad šiuose skirsniuose žmogaus teisės ir laisvės yra griežtai suskirstytos į asmenines, politines, pilietines, ekonomines, socialines ar kultūrines teises, kadangi II skirsnyje, kuriame dominuoja asmeninės (teisė į gyvybę, žmogaus laisvės neliečiamybė, teisė į orumą, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą), politinės (žodžio laisvė, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, rinkimų teisė) ar pilietinės (asociacijų teisė, susirinkimų teisė) teisės, yra ir viena svarbiausių ekonominių teisių – nuosavybės teisė (Konstitucijos 23 straipsnis), taip pat bendros, visas asmens teises apimančios garantijos, pvz., asmenų lygiateisiškumo principas, reikalavimas nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių ir kt. Be to, nuostatų, tiesiogiai susijusių su asmens konstitucinėmis teisėmis, yra ir kituose Konstitucijos skirsniuose: I skirsnyje „Lietuvos valstybė“ yra įtvirtinta asmens teisė į pilietybę (12 straipsnis), XIII skirsnyje „Užsienio politika ir valstybės gynimas“ yra numatyti karių ir jų šeimų teisių į socialinę apsaugą ypatumai (146 straipsnis). Svarbu pažymėti ir tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje minimos žmogaus teisės turi būti aiškinamos visų Konstitucijos normų ir principų kontekste. Konstitucijos 6 straipsnyje numatyta, kad Konstitucija yra vientisas aktas. Be to, šiame Konstitucijos straipsnyje taip pat nurodoma, kad Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas, ir kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Šis tiesioginio taikymo principas galioja visoms Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įvardytoms teisėms ir laisvėms, t.y. ir socialinėms teisėms²¹. Dar vienas svarbus žmogaus teisių principas yra formuluojamas Konstitucijos 30 straipsnyje, kuris nustato, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Nors ši konstitucinė

²⁰ BIRMONTIENĖ, Toma. Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 2003. 124-133 p.

²¹ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op. cit. 10. 289-296 p.

nuostata yra įtvirtinta Konstitucijos II skirsnyje, kuriame yra numatytos pilietinės ir politinės teisės, tačiau yra taikytina ir socialinių (ekonominių bei kultūrinių) teisių atžvilgiu, kurių katalogas yra pateiktas kituose skirsniuose, t.y. III ir IV (pagal jau aptartą Konstitucijos 6 straipsnio nuostatą, numatančią, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas)²².

Taigi pagrindinės asmens socialinės teisės, prie kurių, kaip minėjau šio skyriaus pirmajame poskyriuje, priskiriu tokias žmogaus teises: teisė į darbą, teisė į socialinę apsaugą, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į šeimos apsaugą, yra išdėstytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos III ir IV skirsnyje, nors kai kurias socialines teises galėtume rasti ir kituose Konstitucijos nuostatuose.

Pirmoji asmens socialinė teisė, kurią aptarsiu plačiau, yra **teisė į darbą**. Šios socialinės teisės įvairūs aspektai yra atskleisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48, 49, 50 ir 51 straipsnių nuostatuose. Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalis numato, kad kiekvienas žmogus gali laisvai rinktis darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo metu. Darbo teisės profesorė dr. Genovaitė Dambrauskienė teisę į darbą aiškina ne kaip subjektyviąją teisę, o kaip prielaidą: „Konstitucija skelbia teisę į darbą, bet neužtikrina teisės gauti konkretų darbą pagal pasirinktą profesiją ar veiklos sritį ir negarantuoja asmenims teisės užimti vienas ar kitas pareigas tam tikroje vietovėje, įmonėje, įstaigoje, organizacijoje“²³. Vadinasi, valstybei numatoma pareiga užtikrinti žmogaus teisę pasirinkti darbą, t.y. sudaryti visas sąlygas pasirengti dirbti norimą ir galimą darbą (įgyti profesiją, specialybę, persikvalifikuoti, įgyti darbo patirties ir pan.) ir sudaryti prielaidas siekiant įsidarbinti bei išlaikyti darbo santykius. Teisė turėti tinkamas (normalias), saugias ir sveikas darbo sąlygas suprantama kaip darbdavio pareiga užtikrinti tokias darbo sąlygas, kurios būtinos darbuotojams įvykdyti darbo normas ir užtikrinti darbuotojų sveikatą, pvz., pareiga užtikrinti, kad darbuotojams darbe būtų leidžiama naudotis tik techniškai tvarkingomis darbo sąlygomis; kad būtų užtikrinama saugi ir nekenksminga sveikatai darbo aplinka ir pan. O teisė gauti teisingą atlyginimą reiškia: atlyginimą, kuris garantuotų darbuotojams ir jų šeimoms normalų gyvenimo lygį; padidintą darbo užmokestį už viršvalandžius bei ypatingas darbo sąlygas; vyrų ir moterų vienodą atlyginimą už vienodą darbą; tinkamą išankstinį pranešimą apie atleidimo iš darbo laiką; atskaitymų iš darbo užmokesčio ribojimą laiku. Teisės gauti teisingą atlyginimą garantavimas yra ypač svarbus darbuotojo gerovei užtikrinti²⁴.

Konstitucijos 48 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad priverčiamasis darbas draudžiamas, o tai reiškia, kad niekas negali būti verčiamas dirbti konkretaus darbo prieš jo valią, išskyrus tam tikrus

²² BALTUTYTĖ, Elvyra. Socialinės ekonominės teisės ir Konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai / Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. 170 p.

²³ DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė. Konstitucijos 48 straipsnio komentaras / Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas. Vilnius, 2000. 425 p.

²⁴ MAČERNYTĖ-PANOMARIOVIENĖ, Ingrida. Teisė į darbą / Žmogaus teisės Lietuvoje. Teisės institutas. Vilnius, 2005. 105-121 p.

atvejus, kurie numatyti šio straipsnio 4 ir 5 dalyse, t.y. „priverčiamuoju darbu nelaikoma tarnyba kariuomenėje ar ją pakeičianti alternatyvioji tarnyba, taip pat piliečių darbas karo, stichinės nelaimės, epidemijos ar kitais ypatingais atvejais“. Be to, priverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymų reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas. Ši nuostata galėtų būti aiškinama kaip specialioji garantija Konstitucijos 20 straipsnio atžvilgiu, kadangi 20 straipsnis įtvirtina bendrąją žmogaus laisvės neliečiamumo garantiją, nustatant, kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip nei tai yra nustatęs įstatymas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 49 straipsnis skelbia: „kiekvienas dirbantis žmogus turi teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas“. Poilsio ir mokamų atostogų tikslas yra suteikti laisvo laiko darbuotojui atstatyti fizines bei psichines jėgas, o veiksmingas šio tikslo įgyvendinimas skatina našiau dirbti darbuotoją.

Svarbus konstitucinės teisės į darbą turinio aiškinimui yra ir 50 straipsnis, kuriame įtvirtinti profesinių sąjungų, kaip tam tikros asociacijų rūšies, veiklos principai, t.y. kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai, gina darbuotojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus ir kad visos šios sąjungos turi lygias teises. Konstitucijos 35 straipsnyje numatyta teisė piliečiams laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams, aiškinama kaip bendrosios asociacijos laisvės garantas visose socialinio gyvenimo srityse, įskaitant ir darbo santykius²⁵. Taigi teisė jungtis į profesines sąjungas, kuri yra viena iš esminių darbuotojų teisių, suprantama kaip specialioji teisė bendrosios teisės jungtis į tam tikras asociacijas atžvilgiu. Be to, pagal Konstitucijos 35 straipsnį vienijimosi (asociacijos) laisvė suteikiama ne tik darbuotojams, bet ir darbdaviams bei apskritai visiems Lietuvos Respublikos piliečiams.

Teisė į darbą taip pat apima teisę streikuoti, numatytą Konstitucijos 51 straipsnyje. Darbuotojai, norėdami apginti savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti. Įstatymų leidėjas turi nustatyti šios teisės ribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką, tai reiškia, kad šis teisinis reguliavimas negali būti nustatytas žemesnės galios teisės aktu negu įstatymas. Kita vertus, įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad neegzistuočių atitinkamos procedūros, kurios būtų iki streiko ir būtų skirtos šalims derėtis dėl jų interesų.

Teisė į darbą taip pat reglamentuojama Lietuvos Respublikos darbo kodekse²⁶, Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme²⁷, Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo

²⁵ DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė. Konstitucinės teisės į darbą garantijos ir Lietuvos Respublikos naujasis Darbo kodeksas. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22). 81-90 p.

²⁶ Žin., 2002, Nr. 64-2569.

²⁷ Žin., 2003, Nr. 70-3170.

įstatyme²⁸, Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatyme²⁹ bei kituose teisės aktuose. Ši teisė taip pat įvairiais aspektais yra reglamentuota Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose, JTO Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei kituose tarptautiniuose ir Europos Tarybos dokumentuose.

Svarbi yra ir Konstitucijos laiduojama **teisė į socialinę apsaugą**. Konstitucijos 52 straipsnyje nurodoma, kad „valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“. Teisę į socialinę apsaugą turi visi asmenys vienodais pagrindais, išskyrus užsieniečius (ar asmenys be pilietybės), neturinčius teisės nuolat gyventi Lietuvoje. Tačiau Konstitucijos 146 straipsnyje numatyta papildoma socialinė parama, kuri skiriama jau specialiams subjektams, t.y. kariams bei piliečiams, kurie eidami karo tarnybą nustoja sveikatos ir jų šeimoms, jei jie eidami karo tarnybą žuvo ar mirė.

Taip pat svarbu pažymėti, kad kai kurios socialinės apsaugos rūšys yra susijusios ir su tam tikromis pareigomis, pvz., teisę į socialinį draudimą įgyja asmenys, kurie moka socialinio draudimo įmokas ar kai už juos mokama įstatymų nustatyta tvarka.

Socialinė apsauga galėtų būti apibrėžta kaip „įstatymais nustatyta socialinių, ekonominių priemonių sistema, užtikrinanti lėšų ir paslaugų teikimą tiems asmenims, kurie įstatymų numatytais atvejais dėl senatvės, invalidumo (neįgalumo), mirties, ligos, motinystės (tėvystės), artimųjų globos, nedarbo, nepritekliaus ir kitų šeimos aplinkybių praranda pajamas, turi papildomų išlaidų arba negali pakankamai savęs arba savo šeimos aprūpinti iš darbo arba kitokių pajamų³⁰“. Taigi socialinė parama suprantama kaip kompleksas priemonių, apimantis socialines paslaugas ir piniginę paramą bei skirtas patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sudaryti žmogaus orumo vertas gyvenimo sąlygas, kai žmogus dėl tam tikrų priežasčių nepajėgia pats to padaryti.

Įvairius socialinės apsaugos elementus reglamentuoja taip pat Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas³¹, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas³², Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas³³, Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas³⁴, Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymas³⁵, Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunantioms šeimoms (vieniems

²⁸ Žin., 1991, Nr. 4-104.

²⁹ Žin., 1991, Nr.36-973.

³⁰ PAJUODIENĖ, G. Konstitucijos 52 straipsnio komentaras / Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras, op. cit. 23. 474 p.

³¹ Žin., 1991, Nr. 17-447.

³² Žin., 1994, Nr. 59-1153.

³³ Žin., 1996, Nr. 104-2367.

³⁴ Žin., 1991, Nr. 2-25.

³⁵ Žin., 1994, Nr. 66-1873.

gyvenantiems asmenims) įstatymas³⁶ ir kt. Be to, ši teisė yra įtvirtinta ir minėtuose tarptautiniuose bei Europos Tarybos teisės aktuose.

Kita socialinė teisė – **teisė į sveikatos apsaugą** – turi užtikrinti asmeniui galimybę dalyvauti lygiais pagrindais socialinių vertybių vartojime ir formuluoja valstybei konstitucinį įpareigojimą rūpintis konstitucine vertybe – žmonių sveikata – ir laiduoti medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus.

Konstitucijos 53 straipsnis nustato, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus; nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką nustato įstatymas; valstybė skatina visuomenės kūno kultūrą ir sportą; valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių. Šių nuostatų nereikėtų traktuoti kaip valstybinių įstaigų absoliučią pareigą teikti išskirtinai nemokamą ir viską apimančią medicinos pagalbą. Konstitucija nenustato nemokamos, t.y. finansuojamos iš valstybės lėšų, medicinos pagalbos apimties, tačiau reikalauja, kad tokia pagalba būtų, o jos teikimo tvarką nustatytų įstatymas. Nemokamos medicinos pagalbos apimtis turėtų būti nustatoma atsižvelgiant į kompromisą tarp asmens konstitucinės teisės į sveikatos priežiūrą ir valstybės ekonominių sąlygų³⁷. Svarbu paminėti, kad nemokamos medicininės pagalbos piliečiams teikimo valstybinėse gydymo įstaigose santykių įstatyminis reguliavimas yra viena svarbiausių konstitucinės teisės į sveikatos apsaugą garantijų.

Be to, minėto straipsnio 1 dalyje nustatytas įpareigojimas valstybei rūpintis žmonių sveikata, laiduoti medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus ir šio straipsnio 2 dalies įpareigojimas skatinti visuomenės kūno kultūrą ir remti sportą leidžia teigti, kad siekiama užtikrinti ne tik susirgimų pasekmių gydymą, bet ir valstybei kartu įtvirtinama pareiga aktyviai propaguoti ir užsiimti ligų profilaktine (prevencine) veikla bei ją palaikyti (skatinti stiprinti sveikatą, vengti ligų ar jas atitolinti)³⁸.

Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta valstybės ir kiekvieno piliečio pareiga saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių, t.y. žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką. Ši teisė yra detalizuota Konstitucijos sekančiame, t.y. 54 straipsnyje: „valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, taip pat atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai. Įstatymu draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją.“ Žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką yra glaudžiai susijusi su asmens teise į sveikatos apsaugą, kadangi aplinka, kurioje žmogus gyvena labai veikia jo sveikatą, o

³⁶ Žin., 2003, Nr. 73-3352.

³⁷ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op. cit. 10. 335-339 p.

³⁸ BELIŪNIENĖ, Lina. Teisė į sveikatos apsaugą / Žmogaus teisės Lietuvoje, op. cit. 24. 138-144 p.

sveikatos būklę lemia daugelis aplinkos veiksnių – vanduo, oras, dirvožemis ir pan. Taigi kai tam tikri objektyvūs išoriniai veiksniai (įvairios cheminės medžiagos, triukšmas, energija, radiacija, elektromagnetiniai laukai, vibracija ir pan.) neigiamai veikia aplinką, neigiamas poveikis lemia ne tik aplinkos elementų (oro, vandens, žemės, augalijos ir gyvūnijos, gamtos išteklių ir kt.) pokyčius, bet ir patį žmogų. Neigiamas poveikis gali pasireikšti įvairiais sveikatos sutrikimais, todėl tai gali lemti ir kitų žmogaus teisių – teisės į sveikatą, teisės į normalų vystymąsi, net teisės į gyvybę – pažeidimą. Tai rodo, kad egzistuoja glaudus aplinkos, jos elementų kokybės ir žmogaus sveikatos ryšis³⁹. Dėl šių priežasčių teisė į sveiką ir švarią aplinką neišskyriau į atskirą asmens socialinę teisę, o nagrinėjau kartu su viena iš pagrindinių socialinių teisių – su teise į sveikatos apsaugą.

Teisė į sveikatos apsaugą reglamentuojama taip pat Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatyme⁴⁰, Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme⁴¹, Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatyme⁴², Lietuvos Respublikos aplinkos oro apsaugos įstatyme⁴³ ir kituose teisės aktuose. Be to, ši asmens teisė taip pat yra akcentuojama Europos Bendrijos ir tarptautinėje teisėje.

Teisė į šeimos apsaugą yra numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 ir 39 straipsniuose. Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyta, kad būtent šeima yra valstybės ir visuomenės pagrindas ir, kad valstybė saugo bei globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Tokiu būdu suformuluojamas valstybės konstitucinis įpareigojimas užtikrinti, kad konstitucinės vertybės – šeima, o taip pat motinystė, tėvystė ir vaikystė – būtų šalyje visokeriopai puoselėjamos ir saugomos. Šiame straipsnyje taip pat yra įtvirtintos tam tikros tėvų teisės ir pareigos jų vaikų atžvilgiu, pavyzdžiui, tėvai privalo ir turi teisę auklėti savo vaikus taip, kad jie užaugtų dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, o taip pat juos išlaikyti iki pilnametystės, be to tėvai rūpinasi savo vaikų religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus (Konstitucijos 26 straipsnio 5 dalis). Tuo tarpu vaikai privalo gerbti tėvus, globoti juos senatvėje bei tausoti jų palikimą. Taigi Konstitucijoje numatyti tėvų ir jų vaikų tarpusavio santykių pagrindai.

Konstitucijos 39 straipsnis skelbia: „valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą. Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas. Nepilnamečius vaikus gina įstatymas.“ Čia svarbu paminėti, kad būtent įstatymų leidėjas nustato paramos šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, teikimo pagrindus, sąlygas, dydžius ir pan.,

³⁹ GAIDYS, Gintaras. Žmogaus teisė į sveiką aplinką: šios teisės atsiradimo ir formavimosi teisinės prielaidos Europos Sąjungoje. – Jurisprudencija, 2007, t. 3 (93). 61-68 p.

⁴⁰ Žin., 2002, Nr. 56-2225.

⁴¹ Žin., 2004, Nr. 115-4284.

⁴² Žin., 1992, Nr. 5-75.

⁴³ Žin., 1999, Nr. 98-2813.

atsižvelgiant į valstybės ir visuomenės išgalias. Nuostata, kad nepilnamečius vaikus gina įstatymas yra susijusi su minėta tėvų pareiga išlaikyti savo vaikus iki pilnametystės, kadangi ši tėvų pareiga suponuoja nepilnamečių vaikų teisę į finansinį aprūpinimą, normalų fizinį, psichinį ir dorovinį vystymąsi. Be to, ši konstitucinė nuostata reiškia, kad nepilnamečių vaikų teisės ir interesai yra saugomi įstatymu.

Teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę šeimos apsaugą yra įtvirtinta Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Pataisytoje Europos socialinėje chartijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei kituose tarptautiniuose ir Europos Tarybos dokumentuose, taip pat numatyta tam tikruose nacionaliniuose teisės aktuose, pvz.: minėtame Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunantioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatyme, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme⁴⁴, Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatyme⁴⁵ ir kituose.

Aptarus kokias asmens socialines teises įtvirtina mūsų šalies Konstitucija, galima trumpai apžvelgti ir užsienio šalių, esančių kaimynystėje (t.y. Latvijos ir Lenkijos), socialinių teisių katalogą.

1922 m. Latvijos Respublikos Konstitucija tik 1998 metais buvo papildyta 8 skirsniu „Pagrindinės žmogaus teisės“, kuriuo pirmą kartą Latvijos konstitucionalizmo istorijoje žmogaus teisių ir laisvių doktrina pateikta aukščiausiu teisiniu politiniu lygiu. Žinoma Latvijos Konstitucijoje pasitaiko kitų konstitucinių normų, kurios taip pat reglamentuoja žmogaus teisių ir laisvių klausimus, įtvirtina atitinkamas garantijas, tačiau nepatenka į tą 8 skirsnį. Svarbu ir tai, kad skirtingai nuo kai kurių užsienio valstybių, Latvijos Respublikos Konstitucijoje nepabrėžiamas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis, kuriuo remiantis grindžiama teisių ir laisvių raidos genezė. Vis dėlto ši pamatinė nuostata lemia teorines žmogaus teisių ir laisvių gynimo prielaidas, taip pat praktinius valstybės institucijų veiksmus.

Latvijos Konstitucijos 106-111 straipsniuose deklaruojamos šios pagrindinės socialinės asmens teisės: teisė gauti teisėtą atlygį, kuris negali būti mažesnis už valstybės nustatytą darbo užmokesčio minimumą, taip pat teisė į poilsį, laisvalaikį, kasmetines mokamas atostogas (t.y. teisė į darbą); teisė į socialinę paramą senatvėje netekus darbingumo ir pan. Šios srities teises užtikrina valstybė savo įsipareigojimais visuomenei. Valstybės priedermės socialinėje srityje apibūdinamos taip: valstybė gina profesines sąjungas; saugo ir globoja šeimą, tėvų ir vaikų teises (asmens teisė į šeimos apsaugą); rūpinasi žmonių sveikata ir garantuoja medicinos pagalbą (asmens teisė į sveikatos apsaugą); privalo užtikrinti sąlygas gyventi saugioje aplinkoje, gauti informaciją apie asmens aplinką (asmens teisė į švartą ir sveiką aplinką).

Panašiai kaip ir Lietuvoje, Latvijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintų socialinių (kaip ir

⁴⁴ Žin., 1996, Nr. 33-807.

⁴⁵ Žin., 1994, Nr. 89-1706.

ekonominių bei kultūrinių) teisių įgyvendinimas daugeliui atžvelgiu skiriasi nuo pilietinių ir politinių teisių ir laisvių garantijų sistemos, kadangi itin glaudžiai susijęs su visuomenės, valstybės materialiniais finansiniais ištekliais, ūkio galimybėmis bei kitais socialiniais veiksniais⁴⁶.

1997 m. Lenkijos Respublikos Konstitucijos II skirsnyje yra įtvirtintos asmens bei piliečio laisvės, teisės ir pareigos. Šiame skirsnyje atskirai nuo asmeninių, politinių teisių ir laisvių yra numatytos asmens socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės ir laisvės. Lenkijos Konstitucijos 65 ir 66 straipsniai užtikrina kiekvienam asmeniui teisę laisvai pasirinkti profesiją bei darbą, teisę turėti saugias ir tinkamas darbo sąlygas, teisę į įstatyme nustatytas laisvas nuo darbo dienas, taip pat į kasmetines mokamas atostogas (t.y. šiuose straipsniuose numatyta asmens teisė į darbą). Skirtingai nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Lenkijos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad įstatymas nustato teisės laisvai pasirinkti profesiją bei darbą išimtis. Be to, 65 straipsnyje numatyta, kad pareigą dirbti gali nustatyti tik įstatymas. Tuo tarpu Lietuvos valstybės Konstitucijoje numatyta, kad priverčiamasis darbas draudžiamas, nurodant, kokie atvejai nelaikomi priverstiniu darbu. Kita vertus, pats teisės į darbą turinys Lenkijoje suprantamas panašiai kaip ir mūsų valstybėje.

Asmens teisė į socialinę apsaugą numatyta Lenkijos Respublikos Konstitucijos 67 straipsnyje: pilietis turi teisę į socialinę apsaugą (paramą) dėl nedarbingumo, sukkelto liga ar invalidumu (neįgalumu), o taip pat sukakus senatvės pensijos amžiui, be to, pilietis turi teisę į socialinę apsaugą (paramą), jei liko be darbo dėl objektyvių priežasčių ir neturi kitų pajamų. Socialinės paramos gavimo pagrindus ir rūšis nustato įstatymas. Ši asmens teisė yra panašiai reglamentuota ir Lietuvos valstybėje.

Šios Konstitucijos 68 straipsnyje įtvirtinta teisė į sveikatos apsaugą yra plačiau aptarta nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Be nuostatų, kad kiekvienas asmuo turi teisę į sveikatos apsaugą, kad valstybės užtikrinamos nemokamos medicinos pagalbos piliečiams teikimo tvarką ir sąlygas nustato įstatymas ir kad valstybė skatina kūno kultūrą, Lenkijos Respublikos Konstitucijoje taip pat yra numatyta, kad valstybė ypatingai įpareigota saugoti vaikų, nėščią moterų, neįgaliųjų bei senyvo amžiaus asmenų sveikatą ir kad valstybė įpareigota kovoti su epideminėmis ligomis bei užkirsti kelią žmogaus sveikatai neigiamiems aplinkos veiksniams. Lenkijos valstybės pareiga saugoti aplinką numatyta 74 straipsnyje, kuriame taip pat įtvirtinta kiekvieno asmens teisė gauti informaciją apie aplinkos būklę ir apsaugą.

Teisė į šeimos apsaugą numatyta Lenkijos Respublikos Konstitucijos 71 ir 72 straipsniuose. Lenkijos valstybė rūpinasi šeimos gerove, o šeimoms, esančioms sunkioje materialinėje padėtyje, ypač daugiavaikioms ir nepilnoms, užtikrina teisę į specialią (ypatingą) viešosios valdžios pagalbą. Be to, teisę į tokios rūšies pagalbą taip pat turi motinos iki ir po vaiko gimdymo. 72 straipsnis kalba

⁴⁶ Autorių kolektyvas. Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2006. 259-261, 269 p.

apie vaikų teisių apsaugą. Kiekvienas žmogus turi teisę reikalauti, kad Lenkijos viešosios valdžios institucijos apsaugotų vaiką nuo smurto, žiaurumo, išnaudojimo ir demoralizacijos. Vaikas, netekęs tėvų globos, turi teisę į valstybės globą bei pagalbą, o dėl klausimų, susijusių su vaiko teisėmis, kiek įmanoma, turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę. Taigi Lenkijos valstybės Konstitucijoje daugiau dėmesio skirta vaiko teisių apsaugos detalizavimui nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurioje numatyta tik, kad nepilnamečius vaikus gina įstatymas. Tačiau mūsų Konstitucijoje kalbama apie santuokos sudarymą, registraciją, sutuoktinių teises bei apie tėvų ir vaikų teises ir pareigas, kas nėra numatyta Lenkijos Respublikos Konstitucijos 71 ir 72 straipsniuose.

Lenkijos Respublikos Konstitucijoje žmogaus teisių atskirumo pobūdis yra griežtesnis nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kadangi Lenkijos Konstitucijos II skirsnyje numatytos asmens teisės ir laisvės yra išdėstytos taip, kad viename skyriuje yra tik asmeninės, kitame politinės, o trečiame socialinės, ekonominės ir kultūrinės asmens teisės ir laisvės. Tuo tarpu Lietuvos Konstitucijoje, pavyzdžiui, pagrindinės socialinės teisės yra įtvirtintos net dvejuose skirsniuose („Visuomenė ir valstybė“ ir „Tautos ūkis ir darbas“), be to kai kurias socialines teises galima rasti ir kituose straipsniuose⁴⁷.

Įdomumo dėlei dar paminėsiu, kad pavyzdžiui, Prancūzijos 1958 m. Konstitucijoje socialinės teisės nėra deklaruojamos, joje apskritai nėra žmogaus teisių katalogo. Konstitucijos preambulėje yra nuorodų į 1798 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją ir 1946 m. Konstituciją. 1971 metais ši preambulė įgavo privalomąją galią, t.y. žmogaus teisės išdėstytos 1798 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje ir 1946 m. Konstitucijoje netiesiogiai buvo inkorporuotos į Konstitucijos tekstą. Prancūzijos Konstitucijos preambulėje nurodomi „politiniai, ekonominiai ir socialiniai principai, ypač būtini mūsų laikais“, tarp kurių galima atpažinti kai kurias socialines teises: teisę į darbą, profesinių sąjungų laisvę, teisę streikuoti, teisę į kolektyvines derybas, teisę į sveikatos apsaugą, teisę į socialinę apsaugą ir kt.⁴⁸.

⁴⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.

⁴⁸ BALTUTYTĖ, Elvyra. Socialinės ekonominės teisės ir Konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai / Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė, op.cit. 22. 167 p.

2. Konstitucinio Teismo jurisprudencija kaip Konstitucijos tąsa

2.1. Konstitucinio Teismo įgaliojimai

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kaip valstybės institucija, yra numatyta Tautos referendumu 1992 m. spalio 25 d. priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Pagaliau buvo įgyvendinta žymaus ikikarinės Lietuvos konstitucinės teisės profesoriaus Mykolo Riomerio idėja ir svajonė turėti teisumą, tiriantį įstatymų atitikimą konstitucijai, t.y. saugantį pagrindinį valstybės įstatymą ir siekiantį, kad konstitucinė tikrovė nesiskirtų nuo konstitucijos nuostatų. 1993 m. vasario 3 d. priimtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas⁴⁹, kuriame detalizuotos Konstitucijos nuostatos dėl Konstitucinio Teismo organizavimo ir veiklos⁵⁰.

Taigi tik atkūrus nepriklausomybę ir priėmus Konstituciją, Lietuva įtvirtino Konstitucinio Teismo statusą. Žinoma prieš Antrąjį pasaulinį karą galiojusiose Lietuvos Respublikos konstitucijose būta tam tikrų konstitucinių prielaidų konstitucinei kontrolei atsirasti, t.y. jose buvo numatyta, kad įstatymas, priešingas Konstitucijai, valstybėje neturi galios, tačiau nei laikinosios, nei nuolatinės konstitucijos konstitucinės kontrolės funkcijos teismams neskyrė, o ir institucijos, vykdušios tokią funkciją, nebuvo⁵¹.

Svarbu taip pat paminėti, kad istoriškai skiriami du įstatymų konstitucingumo kontrolės sistemų modeliai:

1) amerikiečių modelis, kuriam būdinga tai, kad konstitucinės justicijos funkcija patikėta šalies teismų visumai, ir ji išties nesiskiria nuo paprasto teisingumo įgyvendinimo tuo požiūriu, kad visus ginčus, nesvarbu kokia jų prigimtis, nagrinėja tie patys teismai, laikydamiesi beveik tų pačių sąlygų. Šio modelio šalininkams atrodo, kad konstitucingumo klausimas gali kilti kiekvienoje byloje, todėl jam spręsti ypatingos procedūros nereikia. Jie teigia, kad nėra konstitucinių ginčų nagrinėjimo, kaip kad nėra administracinių ginčų ar ginčų, nagrinėjamų bendrosios jurisdikcijos teisme, nes nėra jokios prasmės išskirti šiuos ginčus iš kitų to paties teismo nagrinėjamų bylų. Be JAV, šį modelį perėmė Kanada, Indija, Australija, Airija, Japonija, Šveicarija, Skandinavijos valstybės bei daugelis Lotynų Amerikos valstybių.

2) europinis kontinentinis (austrų) modelis yra visai kitoks. Čia pripažįstama, kad nagrinėti konstitucinius ginčus atskirai nuo paprastų ginčų priklauso išimtinai kompetencijai specialiai šiuo tikslu įkurto tribunolo (teismo), kuris taip pat gali spręsti ir tuo atveju, kai ginčo nėra, bet į jį tiesiogiai kreipėsi politinės ar teisminės valdžios institucijos ir net privatūs asmenys. Tai reiškia, kad įstatymų konstitucingumo kontrolę atlieka speciali institucija – konstitucinis teismas (tribunolas), kurio sprendimai turi visiems privalomą galią. Šis modelis egzistuoja Austrijoje,

⁴⁹ Žin., 1993, Nr. 6-120.

⁵⁰ ŠEDBARAS, Stasys. Konstitucinis Teismas: kas tai ir kam to reikia. – Justitia, 1996, Nr. 1 (1). 13-15 p.

⁵¹ ŽILYS, Juozas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstitucinėje sistemoje / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 262 p.

Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje, Belgijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Rusijoje, Čekijoje, Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse⁵².

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje Konstituciniam Teismui yra skirtas atskiras VIII skirsnis („Konstitucinis Teismas“), kurio pirmasis straipsnis (t.y. Konstitucijos 102 str.) teigia: „Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymas ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams“. Tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas minėtoms valdžioms yra tam tikra priežiūros institucija, turinti teisę priimti galutinius sprendimus dėl tiriamų aktų.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija yra įtvirtinta Konstitucijos 105 straipsnyje. Šiame straipsnyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja ir priima sprendimus, ar neprieštarauja Konstitucijai Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai. Konstitucinis Teismas taip pat nagrinėja, ar neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams Respublikos Prezidento aktai, Respublikos Vyriausybės aktai. Be to, Konstitucinis Teismas teikia išvadas: 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Taigi pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Konstitucinis Teismas turi išimtinę kompetenciją tirti ir spręsti, ar bet kuris Seimo, Respublikos Prezidento arba Vyriausybės aktas, taip pat bet kuris referendumu priimtas aktas (jo dalis) neprieštarauja bet kuriam aukštesnės galios aktui, o pirmiausia, žinoma, ar jie neprieštarauja Konstitucijai. Be to, pagal Konstituciją negali būti tokių Seimo priimtų įstatymų, kurių Konstitucinis Teismas negalėtų tirti jų atitikties Konstitucijai ir konstituciniams įstatymams atžvilgiu; pagal Konstituciją negali būti tokių Seimo priimtų kitų teisės aktų, kurių Konstitucinis Teismas negalėtų tirti jų atitikties Konstitucijai, konstituciniams įstatymams ir įstatymams atžvilgiu; pagal Konstituciją negali būti tokių Respublikos Prezidento aktų, kurių Konstitucinis Teismas negalėtų tirti jų atitikties Konstitucijai, konstituciniams įstatymams ir įstatymams atžvilgiu; pagal Konstituciją negali būti tokių Vyriausybės aktų, kurių Konstitucinis Teismas negalėtų tirti jų atitikties Konstitucijai, konstituciniams įstatymams, įstatymams ir Seimo nutarimams dėl įstatymų įgyvendinimo atžvilgiu⁵³.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija yra optimali, kadangi šis Teismas kontroliuoja tik aukštesnės teisinės galios teisės aktų konstitucingumą. Konstitucinio Teismo įgaliojimų sričiai nepriklauso ministerijų, apskričių administracijų, vietos savivaldos ir kitų valdymo organų teisės aktų teisėtumo tikrinimas. Šiuos klausimus sprendžia atitinkamai bendrosios

⁵² FAVOREN, Louis. Konstituciniai teismai. Vilnius, 2001. 18 p.

⁵³ 2003 m. gruodžio 30 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2003, Nr. 124-5643).

kompetencijos ir administracinės jurisdikcijos teismai.

Taigi pagrindinė Konstitucinio Teismo funkcija yra tikrinti, ar teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai. Tuo atveju, jei yra nustatomas tam tikro akto (jo dalies) neatitikimas Konstitucijai, tai šis aktas (jo dalis) negali būti taikomas nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Įgyvendinamas šią teisės aktų teisėtumo kontrolės funkciją, Konstitucinis Teismas vykdo ir pagrindinę savo priedermę, t.y. užtikrina Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisinėje sistemoje, nes būtent teisės normų kūrimo procese konstitucinės normos ir nuostatos yra dažniausiai pažeidžiamos, o taip pat dažnai prasilenkiama su principais, kurie tiesiogiai suformuluoti Konstitucijoje, arba su tais, kurie remiasi konstitucinių normų visuma arba tos visumos tam tikra dalimi. Svarbu pabrėžti ir tą aplinkybę, kad Konstitucinis Teismas, sprenddamas, ar tam tikras teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai ir remdamasis konstitucine nuostata, kad Konstitucija yra vientisas teisės aktas, išreiškia savo nuomonę ne tik dėl teisės akto atitikimo konstitucinėms normoms, bet ir konstituciniams principams⁵⁴.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnis nustato subjektus, kurie gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl tam tikrų teisės aktų atitikimo Konstitucijai. Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų sutikimo su Konstitucija į Konstitucinį Teismą turi teisę kreiptis Vyriausybė, ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių, taip pat teismai, dėl Respublikos Prezidento aktų atitikimo Konstitucijai ir įstatymams į Konstitucinį Teismą turi teisę kreiptis ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių ir teismai, o dėl Vyriausybės aktų sutikimo su Konstitucija ir įstatymais į šį Teismą turi teisę kreiptis ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių, teismai ir Respublikos Prezidentas.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 63 straipsnį Konstitucinis Teismas tikrina teisės akto atitikimą Konstitucijai pagal kelis parametrus: pagal normų turinį (tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas turi išsiaiškinti, ar teisės normoje nustatytos teisinių santykių subjektų teisės ir pareigos atitinka Konstitucijoje išreikštą nuostatą šiuo klausimu); pagal reguliavimo apimtį (Konstitucinis Teismas patikrina, ar įstatymų leidėjas ar kitas teisės akto kūrėjas neperžengė savo įgaliojimų ribas); pagal teisės akto formą (Konstitucinis Teismas tikrina, ar nebuvo pažeista priimto teisės akto forma, t.y. jei Konstitucijoje numatytas tam tikras reguliavimas įstatymu, tai šie teisiniai santykiai turi būti reglamentuoti tik įstatymu, o ne žemesnės galios teisės aktu); pagal teisės akto priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ir įsigaliojimo tvarką (Konstitucinis Teismas nustato, ar tam tikro teisės akto priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ir įsigaliojimo tvarka atitinka tvarką, numatytą Konstitucijoje dėl šio teisės akto). Konstitucinis Teismas gali pripažinti teisės aktą (ar jo dalį) prieštaraujančiu Konstitucijai, jeigu buvo pažeistas bent vienas iš tų teisės aktų teisėtumo

⁵⁴ ŽILYS, Juozas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstitucinėje sistemoje / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 278-279 p.

paramentų⁵⁵.

Oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje teigiama, kad tais atvejais, kai įstatymuose (jų dalyse) ar Seimo, Vyriausybės, Respublikos Prezidento poįstatyminiuose aktuose (jų dalyse) nenustatytas tam tikras teisinis reguliavimas, t.y. egzistuoja teisinio reguliavimo spraga, Konstitucinis Teismas turi konstitucinius įgaliojimus tirti tų įstatymų (jų dalių) atitiktį Konstitucijai, o poįstatyminių aktų atveju – atitiktį Konstitucijai ir (arba) įstatymams tais atvejais, kai tuo, kad tas teisinis reguliavimas nėra nustatytas būtent tuose įstatymuose (jų dalyse) gali būti pažeidžiami konstituciniai principai ir (arba) normos, o poįstatyminių aktų atveju – gali būti pažeidžiami Konstitucija ir (arba) įstatymai. O tais atvejais, kai pareiškėjas ginčija tai, kad pareiškėjo nurodytame įstatyme arba kitame ginčijame teisės akte (jo dalyje) nėra nustatytas tam tikras teisinis reguliavimas, bet tas teisinis reguliavimas pagal Konstituciją ir pagal įstatymus neprivalo būti nustatytas būtent tame ginčijamame teisės akte (jo dalyje), Konstitucinis Teismas turi pagrindo konstatuoti, jog tokioje byloje nėra tyrimo dalyko ir tai yra prielaida priimti sprendimą bylą nutraukti⁵⁶.

Be to, Konstitucinis Teismas gali tirti ir neginčijamų teisės aktų atitikimą Konstitucijai, jeigu jie įsiterpia į pareiškėjo ginčijamų teisės aktų reguliuojamus visuomenius santykius, o sprenddamas klausimą, ar poįstatyminis teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai, Konstitucinis Teismas ne tik gali, bet ir privalo iširti, ar neprieštarauja Konstitucijai įstatymas, kuriuo remiantis buvo priimtas ginčijamas poįstatyminis teisės aktas⁵⁷.

Kita Konstitucinio Teismo kompetencijos dalis, numatyta Konstitucijos 105 straipsnyje, yra išvadų Konstitucijoje numatytais klausimais teikimas. Pagal šį straipsnį Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus. Čia svarbu pabrėžti, kad Konstitucinis Teismas tiria ir vertina tik Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus arba atsisakymą nagrinėti skundus dėl rinkimų įstatymų pažeidimų tais atvejais, kai sprendimai buvo priimti ar kita minėtų komisijų veikla buvo padaryta pasibaigus balsavimui renkant Seimo narius ar Respublikos Prezidentą – iš esmės Konstitucinis Teismas tiria Vyriausiosios rinkimų komisijos akto teisėtumą, t.y. ar Vyriausioji rinkimų komisija nepažeidė rinkimų įstatymų.

Konstitucinis Teismas taip pat teikia išvadą, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas. Tik Seimas turi teisę pateikti Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui tokio turinio klausimą. Be to, šis klausimas turi būti patvirtintas nutarimu, priimtu daugiau kaip pusės visų Seimo narių balsų dauguma. Prie jo ir atitinkamo Seimo nutarimo turi būti pridėta Seimo patvirtintos gydytojų komisijos išvada, o prireikus pridedami ir kiti sveikatos būklę apibūdinantys įrodymai.

⁵⁵ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op. cit. 10. 450-451 p.

⁵⁶ 2001 m. sausio 25 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2001, Nr. 10-295).

⁵⁷ 2002 m. sausio 14 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2002, Nr. 5-186).

Pagal Konstitucijos 105 straipsnį Konstitucinis Teismas teikia išvadą ir dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių neprieštaravimo Konstitucijai, o prašyti šio Teismo tokio turinio išvados gali Seimas ir Respublikos Prezidentas (Konstitucijos 106 straipsnis). Tačiau nei Konstitucijoje, nei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatyme nėra patikslinta, kokio pobūdžio tarptautinių sutarčių konstitucingumą gali tikrinti Konstitucinis Teismas. Todėl remiantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo⁵⁸ 1 straipsniu darytina prielaida, kad Konstitucinis Teismas gali tikrinti tų tarptautinių sutarčių konstitucingumą, kurias raštu sudaro Lietuva su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, nesvarbu, koks sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai. Taigi Konstituciniame Teisme nebus vertinami Lietuvos Respublikos ministerijų ar Vyriausybės įstaigų bei kitų valstybės institucijų vardu ir pagal jų kompetenciją sudaromi susitarimai su atitinkamomis užsienio valstybių ar organizacijų institucijomis, kadangi jie pagal minėtą įstatymą nėra Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Svarbu paminėti, kad Konstitucinis Teismas gali nagrinėti ne tik atitinkamos tarptautinės sutarties normų teisėtumą materialiaja prasme, tačiau ir tai, ar sudarant šią sutartį, teikiant Seimui ratifikuoti nebuvo pažeistos procedūrų taisyklės (formalioji konstitucinė kontrolė).

Lietuvos Respublikoje konstitucinės kontrolės objektas yra ir tai, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai (ne)prieštarauja Konstitucijai. Konstitucijos 74 straipsnyje numatyta, kad Respublikos Prezidentą, Konstitucinio Teismo pirmininką ir teisėjus, Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus, Seimo narius, šiurkščiai pažeidusius Konstituciją arba sulaužiusius priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas trijų penktadalių visų narių dauguma gali pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą. Tai atliekama apkaltos proceso tvarka, kurią nustato Seimo statutai⁵⁹. Pagal Seimo statutą nuspręsti, ar yra pagrindas pradėti apkaltos procesą turi specialioji tyrimo komisija. Jeigu Seimas pritaria šios komisijos išvadai, kad yra pagrindas pradėti apkaltos procesą, tada kreipiasi į Konstitucinį Teismą ir prašo išvados, ar tam tikrų pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai. Apkaltos procesas Seime gali būti tęsiamas tik įsigaliojus Konstitucinio Teismo išvadai, kad tam tikrų pareigūnų konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, tačiau jeigu Konstitucinio Teismo išvada yra priešinga, t.y. kad tam tikrų pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai neprieštarauja Konstitucijai, apkaltos procesas nutraukiamas.

Pagal Konstituciją tik Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus spręsti, ar Respublikos Prezidento, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, ar Respublikos Prezidentas Konstituciją pažeidė šiurkščiai. Tai reiškia, kad Konstituciniam Teismui nustatyta

⁵⁸ Žin., 1999, Nr. 60-1948.

⁵⁹ Žin., 1994, Nr. 15-249.

konstitucinė pareiga ištirti, ar Respublikos Prezidentas atliko konkrečius veiksmus, nurodytus jam pateiktame kaltinime, ir įvertinti, ar šie veiksmai prieštarauja Konstitucijai, ar Konstitucija pažeista šiurkščiau⁶⁰. Tačiau tik Seimas turi įgaliojimus spręsti, ar už šiurkštą Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, nusikaltimo padarymą apkaltos proceso tvarka pašalinti Respublikos Prezidentą iš užimamų pareigų. Taigi pagal Konstituciją Seimas neturi įgaliojimų spręsti, ar Konstitucinio Teismo išvada, kad Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai, yra pagrįsta ir teisėta, t.y. tik Konstitucinis Teismas nustato teisinį faktą, kad Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai. Nors Seimo nariai, sprenddami, ar Respublikos Prezidentą pašalinti iš užimamų pareigų už šiurkštą Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, balsuoja laisvai, tai nereiškia, kad Seimo nariai, sprenddami tuos klausimus, nėra saistomi savo duotos Seimo nario priesaikos, kuri įpareigoja kiekvieną Seimo narį savo veikloje vadovautis Konstitucija, valstybės interesais ir savo sąžine ir nebūti varžomam jokių kitų mandatų. Todėl Seimui, sprendžiančiam, ar apkaltos proceso tvarka pašalinti Respublikos Prezidentą iš užimamų pareigų už šiurkštą Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, tenka ypač didelė atsakomybė: demokratinėje teisinėje valstybėje asmuo, šiurkščiai pažeidęs Konstituciją, sulaužęs priesaiką, neturėtų išvengti konstitucinės atsakomybės – pašalinimo iš užimamų pareigų⁶¹.

Mokslinėje doktrinoje teigiama, kad be pagrindinės funkcijos, t.y. teisės aktų teisėtumo kontrolės, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas vykdo ir kitas funkcijas, tai: konstitucinių teisinių vertybių įtvirtinimas, taikdarystė socialiniame politiniame gyvenime, teisinis politinių konfliktų sprendimas, politinio proceso nepertraukiamumo arba politinės kaitos užtikrinimas, pedagoginė funkcija, žmogaus teisių apsauga, demokratijos užtikrinimas ir visuomenės demokratinės kultūros ugdymas, Konstitucijos evoliucijos užtikrinimas, teisminės praktikos standartų tarptautinė sklaida⁶².

Nurodytos Konstitucinio Teismo funkcijos byloja apie tai, kad Konstitucinis Teismas, skirtingai nuo bendrosios jurisdikcijos teismų, tam tikra prasme yra ir politinio proceso dalyviu. Tačiau jo vaidmenį šiame procese lemia tai, kad jis politinius konfliktus sprendžia teisinėmis formomis, t.y. juos juridizuoja. Tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas visiems politinio proceso dalyviams siūlo savo veiksmus grįsti konstitucinėmis vertybėmis, o tais atvejais, kai konstitucinės vertybės yra pažeidžiamos, Konstitucinis Teismas elgiasi represyviai – jis šalina iš teisės sistemos normas, kurios prieštarauja Konstitucijai⁶³.

⁶⁰ 2004 m. kovo 31 d. Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento Rolando Pakso, kuriam pradėta apkaltos byla, veismų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (Žin., 2004, Nr. 49-1600).

⁶¹ ŽILYS, Juozas Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstitucinėje sistemoje / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 280-288 p.

⁶² JARAŠIŪNAS, Egidijus. Apie konstitucinės justicijos funkcijas / Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė, op. cit. 22. 139 p.

⁶³ ŽILYS, Juozas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstitucinėje sistemoje / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 265-266 p.

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetenciją lyginamosios konstitucinės teisės atžvilgiu, galima pastebėti ir kai kuriuos kitus aspektus.

Kai kurių šalių konstitucijose numatyta, kad konstituciniai teismai sprendžia kompetencijos ginčus tarp valstybės institucijų, tarp valstybės ir savivaldybių, federacinėse valstybėse – tarp federacinių institucijų ir žemių. Atskirose šalyse tokio pobūdžio įgaliojimai skiriasi pagal konstitucinio teismo įgaliojimų apimtį ir jo priimtų aktų galią. Štai Italijos Respublikos Konstitucijoje nurodyta, kad Konstitucinio Teismo kompetencijai priklauso ginčai dėl kompetencijos tarp įvairių valstybės valdžių, tarp valstybės ir sričių, taip pat tarp sričių. Vokietijos Konstitucijoje numatyta, kad Konstitucinis Teismas nagrinėja viešuosius teisinius ginčus tarp Federacijos ir žemių, tarp žemių, taip pat tarp žemės institucijų, jeigu įstatymuose nenumatyta, kad šiuos ginčus sprendžia kiti teismai⁶⁴. O Lenkijos Respublikos Konstitucijos 189 straipsnyje numatyta, kad Konstitucinis Tribunolas nagrinėja konstitucinių centrinių valstybės organų ginčus dėl kompetencijos, t.y. tik svarbiausių valstybės valdymo institucijų ginčus, neapimant ginčus tarp centrinių ir vietinių organų (t.y. tarp valstybės ir savivaldybių) bei ginčus tarp centrinių valstybės organų, kurie neturi konstitucinio organo statuso⁶⁵.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje atskirai nenurodyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia kompetencijos ginčus tarp aukščiausiosios valstybės valdžios institucijų, tačiau reikėtų nepamiršti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas įstatymų, vykdomosios valdžios aktų konstitucingumą, labai dažnai vertina, ar valstybės valdžios neviršijo Konstitucijoje įtvirtintos jų kompetencijos, neįsibrovė į kitos valdžios institucijų įgaliojimų sritį. Todėl Lietuvoje Konstitucinis Teismas iš esmės ne tik vertina kompetencijos klausimus, bet ir užtikrina valdžių padalijimo principo realų įgyvendinimą.

Lenkijos Konstitucinio Tribunolo kompetenciją be minėto konstitucinių centrinių valstybės organų ginčų dėl kompetencijos nagrinėjimo (Konstitucijos 189 straipsnis) sudaro dar trys svarbios sritys: normų kontrolė – Konstitucijos 188 straipsnio 1-3 punktai, 122 straipsnio 3 ir 4 dalys, 133 straipsnio 2 dalis (čia patenka ir konstitucinių skundų nagrinėjimas – Konstitucijos 79 straipsnis ir 188 straipsnio 5 punktas); sprendimų dėl politinių partijų tikslų ar veiklos atitikimo Konstitucijai priėmimas - Konstitucijos 188 straipsnio 4 punktas; nustatymas fakto dėl Lenkijos Respublikos Prezidento laikino negalėjimo vykdyti savo pareigų – Konstitucijos 131 straipsnis 1 dalis.

Pagrindinė funkcija Konstitucinio Tribunolo, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, yra normų kontrolė. Pagal Lenkijos Respublikos Konstituciją Konstitucinis Tribunolas sprendžia, ar įstatymai ir tarptautinės sutartys atitinka Konstituciją, ar įstatymai atitinka ratifikuotas tarptautines sutartis, ar centrinių valstybės organų priimti teisės aktai atitinka Konstituciją, ratifikuotas

⁶⁴ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op. cit. 10. 460-461 p.

⁶⁵ Trybunal Konstytucyjny w Polsce. Prieiga per internetą: <http://www.trybunal.gov.pl> [žiūrėta 2008 03 12].

tarptautines sutartis ir įstatymus. Normų kontrolės funkcija pasireiškia tuo, kad tikrinamos žemesnės galios teisės aktų normos su aukštesnės galios norminiais teisės aktais, o nustačius, jog pirmosios normos prieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, jos šalinamos iš teisės sistemos. Taigi ši funkcija panašiai vykdoma kaip ir Lietuvoje. Tačiau svarbu paminėti, kad Lenkijos Konstituciniam Tribunalui dar priskiriamas konstitucinių skundų nagrinėjimas, kuris nėra numatytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Pagal Lenkijos Konstitucijos 79 straipsnį kiekvienas asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės buvo pažeistos, turi teisę įstatymo nustatyta tvarka kreiptis į Konstitucinį Tribunalą, kad jis patikrintų įstatymo ar kito norminio teisės akto, kurio pagrindu buvo priimtas galutinis teismo ar administracinio organo sprendimas dėl šio asmens teisių ar laisvių arba pareigų, numatytų Konstitucijoje, atitikimo Konstitucijai.

Konstitucinių centrinių valstybės organų ginčų dėl kompetencijos nagrinėjimą, kaip Konstitucinio Tribunalo funkciją, jau aptariau anksčiau, todėl dabar trumpai aptarsiu Konstitucinio Tribunalo kompetenciją tikrinti politinių partijų tikslų ar jų veiklos atitiktį su Konstitucija. Visų pirma, svarbu pabrėžti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nenumatyta tokia Konstitucinio Teismo funkcija. Taigi Lenkijos Konstitucinis Tribunalas turi nustatyti, ar politinių partijų tikslai arba jų veikla neprieštarauja Lenkijos Respublikos Konstitucijai, o svarbiausia, ar neprieštarauja Konstitucijos 11 straipsnio 1 daliai, įtvirtinančiai nuostatą, kad politinė partija gali būti pripažinta tik tokia organizacija, kuri remiasi laisvanoriškumu ir visų Lenkijos Respublikos piliečių lygybe, o valstybės politiką siekia formuoti demokratinėmis priemonėmis bei Konstitucijos 13 straipsniui, draudžiančiam politines partijas, kurių programose skelbiami totalitariniai metodai, o veikla remiasi nacizmo, fašizmo ir komunizmo idėjomis, taip pat tokias, kurių programa arba veikla skelbia ar skatina rasinę ir tautybės neapykantą, smurto naudojimą, siekiant turėti valdžią ar įtaką valstybės politikai arba numato slaptąsias struktūras ar narystes. Jeigu Varšuvos apygardos teismas abejoja dėl politinės partijos tikslų ar nuostatų, numatytų jos statute, atitikimo Konstitucijai, privalo kreiptis į Konstitucinį Tribunalą, kad Tribunalas nustatytų, ar tam tikros politinės partijos tikslai ar nuostatos neprieštarauja Konstitucijai. Jei Tribunalas nustato, kad jie prieštarauja Konstitucijai, tai ši politinė partija neįrašoma į politinių partijų sąrašą, o jei ji jau buvo įrašyta, tai yra išbraukiama iš šio sąrašo.

Konstitucinis Tribunalas, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, dalyvauja konstatuojant faktą dėl valstybės vadovo sveikatos būklės, t.y. dėl šio pareigūno negalėjimo vykdyti savo funkcijas. Jeigu Lenkijos Respublikos Prezidentas laikinai negali vykdyti savo pareigų, jis apie tai praneša Seimo Maršalkai, o šis laikinai perima Respublikos Prezidento pareigas. Tais atvejais, kai Respublikos Prezidentas negali pranešti Seimo Maršalkai apie tai, kad jis negali vykdyti savo pareigų, tada klausimą sprendžia Lenkijos Konstitucinis Tribunalas Seimo Maršalkos teikimu. Jeigu nustatoma, kad Respublikos Prezidentas laikinai negali vykdyti savo pareigų, Konstitucinis Tribunalas paveda Seimo Maršalkai laikinai vykdyti šias pareigas.

Be to, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas, skirtingai nuo mūsų šalies Konstitucinio Teismo, nesprenžia rinkimų ar referendumo teisėtumo (tai priskirta Lenkijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo kompetencijai), taip pat nesprenžia dėl asmenų, užimančių aukščiausias pareigybes, atsakomybės⁶⁶.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencijos aspektus dar labiau padės atskleisti šio Teismo palyginimas su Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija.

Visų pirma, kaip ir Lietuvos Konstitucinis Teismas, Latvijos Konstitucinis Teismas sprendžia įstatymų ir kitų parlamento aktų atitikimą Konstitucijai, valstybės Prezidento ir Ministrų Kabineto priimtų aktų atitikimą Konstitucijai ir kitiems įstatymams, tarptautinių sutarčių, kurias pasirašė ar prie kurių prisijungė Latvija, atitikimą Konstitucijai. Tačiau palyginti su Lietuvos Konstituciniu Teismu, Latvijos Konstitucinis Teismas turi daugiau galių norminių aktų hierarchijos klausimais, kadangi jis yra įgaliotas spręsti:

1. ne tik aukščiau paminėtų aktų atitikimą, bet ir įstaigų arba Seimo (Saeimos) patvirtintų, paskirtų ar išrinktų pareigūnų priimtų norminių aktų atitikimą Konstitucijai bei įstatymams;
2. įstaigų ar pareigūnų, atskaitingų Ministrų Kabinetai, priimtų norminių aktų atitikimą Konstitucijai, kitiems įstatymams ar Ministrų Kabineto aktams;
3. savivaldybių tarybų priimtų privalomų taisyklių ir kitų norminių aktų atitikimą Konstitucijai, įstatymams ar Ministrų Kabineto aktams;
4. Latvijos vidaus teisės normų atitikimą Latvijos pasirašytoms tarptautinėms sutartims, neprieštaraujančioms Konstitucijai. Be to, Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas turi teisę nagrinėti taisyklių, kuriomis Ministrų Kabineto įgaliotas ministras panaikina savivaldybės tarybos priimtas privalomas taisykles, atitikimą įstatymui.

Skirtingai nuo Lietuvos Konstitucinio Teismo įgaliojimų, Latvijos Konstitucinis Teismas neturi teisės nagrinėti bylas, susijusias su per Seimo ar Prezidento rinkimus padarytus rinkimų įstatymų pažeidimus; su tuo, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; su tuo, ar Seimo nario arba kito valstybės pareigūno, prieš kurį Seime pradėta apkaltos byla, veiksmai atitinka Konstituciją⁶⁷. Tačiau Latvijoje yra įtvirtintas konstitucinio skundo institutas, ko nėra padaryta mūsų šalyje. Su konstituciniu skundu (pareiškimu) į Latvijos Konstitucinį Teismą gali kreiptis visi asmenys, kurie mano, kad jų teises pažeidžia teisės norma, neatitinkanti aukštesnės galios teisės normos. Tačiau šis konstitucinis skundas gali būti paduotas tik tuo atveju, jeigu išnaudotos visos kitos galimybės ginant teises bendrosiomis gynimo priemonėmis (kreipimasis į aukštesnę valdymo instituciją arba aukštesnį pagal pavaldumą pareigūną, skundas arba pareiškimas

⁶⁶ Trybunal Konstytucyjny w Polsce. Prieiga per internetą: <http://www.trybunal.gov.pl> [žiūrėta 2008 03 12].

⁶⁷ ENDZINŠ, Aivars. Latvijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos Konstituciniai Teismai: panašumai ir skirtumai / Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Vilnius, 1998. 138-139 p.

dėl ieškinio bendrosios jurisdikcijos teisme) arba jei tokių galimybių nėra⁶⁸.

2.2. Konstitucinio Teismo jurisprudencija kaip Konstitucijos sudedamoji dalis

Šio darbo antrojo skyriaus pirmajame poskyriuje akcentavau, kad pagrindinė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo funkcija yra tikrinti, ar teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai. Konstitucinis Teismas, norėdamas nustatyti, ar teisės aktas (jo dalis) atitinka Konstituciją, turi įsigilinti į Konstitucijos nuostatų esmę, suprasti jų turinį, bei prasmę, t.y. turi interpretuoti, aiškinti Konstitucijos normas. Taigi, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai nėra nurodyta, kad Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją ar įstatymus, tačiau neįmanoma įsivaizduoti, kaip kitaip Konstitucinis Teismas galėtų patikrinti įstatymo ar kito teisės akto atitikimą su Konstitucija, nei interpretuodamas ar aiškindamas Konstitucijos ar įstatymų normų turinį. Todėl Konstitucijos aiškinimas yra tam tikra konstitucinio teisingumo proceso dalimi⁶⁹.

Be to, Konstitucija, kaip ir kiekvienas teisės aktas, turi būti aiškinama, nes priešingu atveju jos nuostatos gali būti įvairiai interpretuojamos, o dėl jų turinio gali kilti tam tikri nesusipratimai, ginčai. Aiškinti reikia ir iš pirmo žvilgsnio pakankamai „aiškias“ teisės normas, nes tas aiškumas yra reliatyvus dalykas⁷⁰. Lietuvos (kaip ir kitų šalių) patirtis rodo, kad nuomonės gali išsiskirti net dėl, regis, aiškiausių Konstitucijos nuostatų. Atrodytų, kas gali būti aiškiau už Konstitucijos 129 straipsnio nuostatą, kad biudžetiniai metai prasideda sausio 1 dieną ir baigiasi gruodžio 31 dieną: kalendoriaus datos, ir tiek? Tačiau Konstitucinis Teismas viename iš savo nutarimų nurodė, kad už šios formuluotės slypi kur kas daugiau, t.y. negalimumas Seimui leisti įstatymus, pagal kuriuos kiekvienais metais tam tikrai sričiai (kurios reikmių finansavimas yra valstybės nuolatinė priedermė) turi būti skiriama ne mažiau kaip tam tikra dalis nacionalinio biudžetų lėšų⁷¹. O ką jau kalbėti apie nuostatas, suformuluotas kur kas bendriau! Be to, dėl tam tikrų konstitucinių nuostatų iki šiol nėra susiformavusi konstitucinė doktrina ir kiekvienas kol kas gali tą nuostatą aiškinti kaip tinkamas, nes kol Konstitucinis Teismas, kuris vienintelis turi kompetenciją pateikti galutinį ir oficialų Konstitucijos nuostatų išaiškinimą, nėra suformulavęs savo pozicijos dėl tam tikrų Konstitucijos nuostatų turinio prasmės, dėl šių dalykų galima ginčytis be galo, ir gali būti toleruojamos įvairios nuomonės, bet tai bus tik teorinės diskusijos. Konstitucinio reguliavimo turinys atskleidžiamas tik oficialiai aiškinant Konstituciją, t.y. plėtojant konstitucinę doktriną kiekvienu klausimu, kuris tam tikroje byloje yra Konstitucinio Teismo nagrinėjimo dalykas. Taigi tikrąjį nuostatų turinį turime, kai yra suformuota konstitucinė doktrina. Neteisinga būtų sakyti, kad ši doktrina nėra „pati

⁶⁸ Autorių kolektyvas. Konstitucinio reguliavimo įvairovė, op.cit. 46. 255 p.

⁶⁹ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op.cit. 10. 461 p.

⁷⁰ SINKEVIČIUS, Vytautas. Konstitucijos aiškinimas ir jo ribos. – Justitia, 2004, Nr. 3 (51). 2-11 p.

⁷¹ 2002 m. sausio 14 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2002, Nr. 5-186).

Konstitucija“, o tik jos „išaiškinimai“, nes tie išaiškinimai atsirado būtent dėl to, kad buvo nesutariama, kaip suprasti „pačią Konstituciją“. Be jų nebūtų aišku, kaip reikia elgtis, norint nepažeisti Konstitucijos. Konstitucija neturi būti aiškinama prieštaringai, tačiau, kaip minėjau, kol nėra oficialios doktrinos, ji gali būti aiškinama prieštaringai, kadangi skirtingi „aiškintojai“ tai daro vadovaudamiesi pirmiausia savo interesais. Tik oficialioji konstitucinė doktrina turi potencijos šalinti tokius prieštaravimus. Be jos kiekviena konstitucija visuomet yra „nebaigta“, konstitucinės doktrinos plėtojimas yra nuolatinis ėjimas konstitucijos pilnatvės link⁷².

Konstitucinio Teismo formuojamos konstitucinės doktrinos, kaip natūralaus Konstitucijos „pradinio teksto“ tęsinio, rutuliojimas taip pat reiškia, kad pakito ir pačios Konstitucijos samprata. Anksčiau Konstitucinis Teismas tik konstatuodavo, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas teisės aktas, kad Konstitucija yra pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje, o dabar pabrėžiama, kad Konstituciją sudaro ne tik Konstitucijos tekstas, jame išdėstytos teisės normos, bet taip pat jos principai ir Konstitucinio Teismo doktrina, atskleidžianti konstitucinių normų ir principų turinį, joje įtvirtintas vertybes (Konstitucija yra tai, ką apie ją pasakė Konstitucinis Teismas). Konstitucijos realiai yra tiek, kiek yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas⁷³. Toks Konstitucijos sampratos performavimasis (pasikeitimas) reiškia kartu ir visos konstitucinės teisės sampratos performavimąsi. Konstitucinė teisė traktuojama jau ne kaip viena iš teisės šakų, bet kaip teisė virš visų teisės šakų, kurios teisės šaltinių sistemoje nebelieka įstatymų ir ypač poįstatyminių aktų. Jos teisės šaltiniu dabar yra ne tik pati Konstitucija, bet ir konstitucinė jurisprudencija, kuri suprantama kaip „įvairių „dalinių“ konstitucinių doktrinų bei jomis grindžiamų sprendimų visuma“ bei Konstitucijos turinio suvokimo ir vienodo tiesioginio taikymo prielaida⁷⁴. Taigi konstitucinė jurisprudencija ir joje suformuluotos konstitucinės doktrinos tampa nacionaliniu teisės šaltiniu, privalomu ir įstatymų leidėjui, ir visiems kitiems. Be to konstitucinė jurisprudencija užtikrina konstitucinės sistemos gyvybingumą ir dinamiškumą, t.y. formaliai nekintančio, stabilaus konstitucinio dokumento taikymą atsižvelgiant į gyvenimo pokyčius, naujus asmens, visuomenės ir valstybės poreikius, leidžia Konstituciją „tobulinti“ ją interpretuojant, o ne keičiant konstitucinio dokumento formuluotes. Tokiu būdu yra užtikrinamas Konstitucijos stabilumas, kuris yra laikomas didele vertybe, nes yra visos teisės sistemos stabilumo pagrindas⁷⁵.

Atsižvelgiant į tai, kas buvo aukščiau pasakyta, darosi aišku, kad naujoji konstitucinės teisės samprata nuo ankstesnės radikaliai skiriasi bent trimis aspektais: a) Konstitucinio Teismo aktų

⁷² KŪRIS, Egidijus. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2007 10 16].

⁷³ SINKEVIČIUS, Vytautas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos ribos. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22). 132-147 p.

⁷⁴ KŪRIS, Egidijus. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija, op.cit. 72.

⁷⁵ KŪRIS, Egidijus. Konstitucijos aiškinimas, Konstitucinio Teismo šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma. – Teisės problemos, 2003, Nr. 3 (41). 8-31 p.

priskyrimu prie konstitucinės teisės šaltinių; b) pašalinimu iš konstitucinės teisės šaltinių sistemos visų kitų aktų, išskyrus Konstituciją ir Konstitucinio Teismo aktus; c) gyvosios Konstitucijos idėjos įsitvirtinimu⁷⁶.

Svarbu taip pat pabrėžti, kad aiškinant Konstituciją negalima remtis įstatymais ir poįstatyminiais aktais. Tad konstitucinės teisės, kaip teisės esančios virš visų teisės šakų, požiūriu ne Konstituciją reikia komentuoti (aiškinti) remiantis įstatymais, o įstatymus - remiantis Konstitucija. Tik tai užtikrintų galimybę įstatymus ir juolab poįstatyminius aktus vertinti iš Konstitucijos aukštumos, žvelgti į Konstituciją kaip į teisės sistemos viršūnę. Žinoma egzistuoja ir priešinga tendencija, numatanti, jog Konstitucija turi būti aiškinama remiantis ne jos pačios logika, bet teisės aktais, neva atskleidžiančiais Konstitucijos prasmę, pavyzdžiui, Konstitucijos 35 straipsnio 1 dalies nuostata, kad piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams, komentuojama perrašant Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo⁷⁷, Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymo⁷⁸, Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymo⁷⁹ ir kitų įstatymų atitinkamus straipsnius⁸⁰, t.y. Konstitucija aiškinama remiantis įstatymais. Tačiau minėta tendencija neišvengiamai turės silpnėti, kadangi, pirma, plečiasi Konstitucinės doktrinos „apimtis“, antra, Konstituciją neva sukonkretinantys įstatymai ir kiti žemesnės galios teisės aktai patys kartais neišlaiko konstitucingumo patikrinimo testo⁸¹.

Konstitucijos aiškinimas remiantis vien jos logika, principais ir principų tarpusavio ryšiais išryškina Konstitucinio Teismo jurisprudencijos reikšmę. Konstitucinio Teismo aktų galia yra ypatinga, išplaukia iš pačios Konstitucijos (Konstitucijos 107 straipsnio 2 dalis: „Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami“). Tai pačios Konstitucijos galia, nes ją galima įveikti tik priimant Konstitucijos pataisą, o ne išleidžiant įstatymą ar kitą teisės aktą.

Kartais sakoma, kad įpareigojanti yra tik Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis, kurioje skelbiama, ar tam tikras teisės aktas (jo dalis) (ne)prieštarauja Konstitucijai, bet ne nutarimo motyvuojamoji dalis, kurioje pateikiami samprotavimai, motyvai bei argumentai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimą. Formalaus įpareigojimo paisyti jų Konstitucijoje nerasime. Tad kodėl Konstitucinio Teismo samprotavimai, motyvai ir argumentai tapo privalomais ir įstatymų leidėjui, ir visiems kitiems? Iš esmės taip yra dėl to, jog iškilus analogiškam ginčui Konstitucinis

⁷⁶ KŪRIS, Egidijus. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis. – Justitia, 2003, Nr. 3 (4). 2-12 p.

⁷⁷ Žin., 1990, Nr. 29-692.

⁷⁸ Žin., 1995, Nr. 18-400.

⁷⁹ Žin., 1991, Nr. 34-933.

⁸⁰ NORMANTAS, A. Konstitucijos 35 straipsnio komentaras / Lietuvos Respublikos komentaras, op.cit. 23. 292-296 p.

⁸¹ KŪRIS, Egidijus. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija, op.cit. 72.

Teismas yra linkęs vadovautis jau suformuluota doktrina. Taigi kuo daugiau doktrinos, tuo labiau nuspėjamas yra Konstitucinis Teismas, ir teisėkūros subjektai su tuo negali nesiskaityti. Be to, šios juridikcinės doktrinos, kurios atsiranda realizuojant Konstitucinio Teismo teisę aiškinti Konstituciją, ilgainiui susaisto ir patį Konstitucinį Teismą. Taip užtikrinama, kad konstitucinė justicija bus prognozuojama, kad Konstitucija bus aiškinama pagal jau žinomus kanonus. Svarbu ir tai, kad Konstitucinio Teismo nutarimo dalys yra tarpusavyje susijusios, kad Konstitucinio Teismo nutarimas sudaro vieną visumą, o teisės šaltiniu yra visas nutarimas (tiek jo rezoliucinė, tiek ir konstatuojamoji dalys), todėl privaloma yra ne tik Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis, bet ir motyvuojamoji dalis⁸². Išaiškinus tai, gali iškilti dar vienas klausimas, ar gali Konstitucinis Teismas laikui bėgant konstitucinę doktriną reformuluoti, pakeisti jos turinį? Svarstant teoriškai, taip lyg ir neturėtų būti, kadangi tokia institucija kaip Konstitucinis Teismas neturi teisės suklysti, o vėliau taisyti. Kita vertus, ši Teismą kaip ir bet kokią kitą instituciją sudaro žmonės, jo sudėtis kinta, be to, mokslas plėtojasi, teorijos keičiasi, todėl, mano manymu, doktrinos, suformuluotos Konstitucinio Teismo, turinys laikui bėgant taip pat gali keistis. Faktiškai doktrina yra nuolat reformuluojama, tikslinama, atskleidžiami vis kiti konstitucinio reguliavimo aspektai, tačiau tai negali daryti jokia kita institucija, išskyrus patį Konstitucinį Teismą. Taigi konstitucinė jurisprudencija, kuri atsirado kaip konstitucinio dokumento aiškinimas, ilgainiui vis labiau plėtojasi interpretuodama pati save. Posakis, kuriuo paprastai apibūdinama bendroji teisė, kad ji auga sluoksniu po sluoksnio („kaip koralas“), tinka ir konstitucinei jurisprudencijai, taigi ir visai konstitucinei teisei. Tai nesibaigiantis procesas⁸³.

Idomumo dėlei trumpai paminėsiu, kaip Konstitucijos aiškinimas (kaip tam tikra Konstitucinio Teismo funkcija) suprantamas kai kuriose užsienio šalyse. Pavyzdžiui, Vokietijoje ši funkcija priskiriama prie Konstitucinio Teismo įgaliojimų sričių. Tačiau Konstitucijos aiškinimas, atliekamas Federalinio Konstitucinio Teismo, yra siejamas su konkrečioje byloje sprendžiamu konstituciniu ginču. Labiausiai ši konstitucinių teismų funkcija paplitusi vidurio ir rytų Europoje. Antai Slovakijos Respublikos Konstitucijoje, skirtingai nuo mūsų šalies Konstitucijos, tiesiogiai yra nurodyta, kad Konstitucinis Teismas aiškina konstitucinius įstatymus tais atvejais, kai klausimas yra ginčytinas⁸⁴.

Mūsų kaimynų – lenkų – Konstitucijoje nenumatyta, kad Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas turi įgaliojimus aiškinti Konstituciją, tačiau šis Tribunolas pripažįstamas vienintele institucija, turinčia teisę teikti oficialų ir privalomą Konstitucijos aiškinimą. Tam tikrų abejonių Lenkijoje sukėlė šios šalies Konstitucijos 193 straipsnis, pagal kurį „kiekvienas teismas gali su teisiniu paklausimu kreiptis į Konstitucinį Tribunolą dėl norminio akto atitikties Konstitucijai,

⁸² SINKEVIČIUS, Vytautas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos ribos, op. cit. 73. 132-147 p.

⁸³ KŪRIS, Egidijus Kūris. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis, op.cit. 76. 2-12 p.

⁸⁴ Autorių kolektyvas. Lietuvos konstitucinė teisė, op.cit. 10. 461 p.

ratifikuotai tarptautinei sutarčiai arba įstatymui, jei nuo atsakymo į šį teisinį paklausimą priklausos šiuo metu tame teisme nagrinėjamas klausimas“. Visų pirma, abejonių kilo, kai patys teismai ir teisėjai tiesiogiai taikė konstitucines nuostatas. Tokiais atvejais atrodė, kad „teisinio paklausimo“ institutas nėra reikalingas. Antra, Konstitucijoje kalbama, kad „kiekvienas teismas gali kreiptis su teisiniu paklausimu“, o tai lyg reiškia, kad teismai nėra įpareigoti visuomet kreiptis į Konstitucinį Tribunalą su teisiniu paklausimu. Savo ruožtu Konstitucinis Tribunalas neturi teisės savo iniciatyva pradėti aiškinimo procedūras, todėl konstitucinis aiškinimas ir kontrolė Lenkijoje atsirado lyg kaip pasirinktas dalykas ir iš dalies priklausomas nuo teismo elgsenos. Tačiau dabar vyraujanti Lenkijos konstitucinė doktrina yra linkusi šį veiksma, numatytą Konstitucijos nuostatoje, kad „kiekvienas teismas gali kreiptis su teisiniu paklausimu“, suprasti kaip privalomojo pobūdžio veiksma. Todėl, teismai bent kiek suabejoję konkrečių įstatymų ar poįstatyminių nuostatų atitiktimi Konstitucijai, privalo kreiptis į Konstitucinį Tribunalą su teisiniu paklausimu⁸⁵.

Latvijos Respublikoje pripažįstama, kad Konstitucinis Teismas yra šios ir bet kurios kitos valstybės „konstitucinės demokratijos epicentru“, kad jo sprendimai akivaizdžiai daro įtaką teisės teorijos ir konstitucinės teisės raidai. Konstitucinis Teismas yra laikomas galutiniu, autoritetingu Konstitucijos aiškintoju. Žinoma toks požiūris į Konstitucinį Teismą Latvijoje susiformavo ne iš karto. Kaip ir Lietuvoje, kai kurie Konstitucinio Teismo sprendimai buvo kritikuojami teisės literatūroje. Tačiau nepaisant šios kritikos egzistavo ir įvairios visuomenės grupės, kurie palaikiai vertindavo Konstitucinio Teismo nutarimus. O šiuo metu visuotinis pasitikėjimas konstituciniu teisingumu, turinčiu aiškinimo galias, Latvijoje, kaip ir kitose Europos valstybėse, sparčiai padidėjo⁸⁶.

⁸⁵ GRZYBOVSKI, Marian. Tiesioginis Konstitucijos taikymas: Lenkijos patirtis / Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. Vilnius, 2002. 82-89 p.

⁸⁶ UŠACKA, Anita. Pagrindinės žmogaus teisės ir Konstitucijos aiškinimas Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje / Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas, op.cit. 85. 115-124 p.

3. Asmens socialinės teisės Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Apžvelgus asmens socialinių teisių raidą, atribojimą nuo kitų žmogaus teisių, jų turinį tiek tarptautiniuose teisės aktuose, tiek Lietuvos bei užsienio šalių konstitucijose ir išaiškinus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos reiškmę konstitucinei teisei, o taip pat ir pačiai Konstitucijai, manyčiau, būtų tikslinga pereiti prie trečiojo šio darbo skyriaus, t.y. prie asmens socialinių teisių apžvalgos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Prieš pradėdant nagrinėti atskirai kiekvieną iš pagrindinių socialinių teisių (t.y. teisę į darbą, teisę į socialinę apsaugą, teisę į sveikatos apsaugą ir teisę į šeimos apsaugą) Konstitucinio Teismo praktikoje, svarbu yra priminti, kad socialinės teisės yra glaudžiai susijusios su kitomis žmogaus teisėmis, pirmiausia su nuosavybės teise. Todėl Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, atskleisdamas socialinių teisių turinį ir esmę, negali aiškinti jų atsietai, nesiremdamas kitomis, ypač ekonominėmis, žmogaus teisėmis ar neminėdamas jų, pavyzdžiui, teisę į socialinę apsaugą bene visuomet yra susijusi su tam tikra valstybės garantuojama finansine pagalba, kuri išreiškiama tam tikromis pinigėmis išmokomis ar paslaugomis (pensijos, pašalpos, kita socialinė parama ar paslaugos). Pažymėtina taip pat, kad vienas iš teisės į sveikatos apsaugą aspektų yra tai, jog ši teisė yra ginama ne tik kaip individuali žmogaus socialinė teisė į sveikatos apsaugą, bet ir kaip kolektyvinė teisė, kuri įpareigoja valstybę rūpintis visos visuomenės sveikata, t.y. tam tikras viešasis interesas, be kita ko, pateisinantis kai kurių kitų teisių ir (arba) laisvių, pavyzdžiui, žodžio laisvės, informacijos laisvės ar nuosavybės teisės, ribojimą⁸⁷.

Svarbu ir tai, kad konstitucinėje jurisprudencijoje, sprendžiant bylas, susijusias su asmens konstitucinėmis teisėmis, neretai susiduriama su neaktyviu įstatymu leidėju, teisės spragomis, kurios ypač apsunkina konstitucinių socialinių teisių įgyvendinimą. Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime pažymėjo, kad teisinio reguliavimo nebuvimo, kurį draudžia Konstitucija, atveju teismai turi užpildyti spragas atitinkamu individualiu atveju ir tai turi būti daroma taikant pirmiausia Konstituciją, bendruosius teisės principus, tačiau toks teismo sprendimas nepanaikina įstatymo leidėjo prievolės užpildyti teisės spragą. Šis Konstitucinio Teismo sprendimas gali turėti reikšmės sprendžiant bylas dėl asmens socialinių teisių, kurias įgyvendinti, atkurti (jeigu jos buvo pažeistos) būtų neįmanoma, jeigu įstatymų leidėjas vengtų atitinkamus santykius deramai sureguliuoti tam tikromis teisės priemonėmis⁸⁸.

⁸⁷ LAPINSKAS, Kęstutis. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. Vilnius, 2006 m. 357-358 p.

⁸⁸ BIRMONTIENĖ, Toma. Žmogaus teisių konstitucinė samprata / Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda, op.cit. 6. 339 p.

3.1. Teisė į socialinę apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Teisė į socialinę apsaugą, kaip viena iš pagrindinių asmens socialinių teisių, yra plačiausiai ir išsamiausiai išaiškinta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas nagrinėjo įvairius šios konstitucinės teisės aspektus, kaip antai: profesinių ligų socialinio draudimo išmokos, socialinės pašalpos, senatvės pensijos, vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjinų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, atlyginimas dėl darbe patirto sveikatos sužalojimo ir kt. Spręsdamas šias bylas Konstitucinis Teismas ne tik suformulavo pamatinius socialinio draudimo pensijų, minėtų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo, socialinių pašalpų skyrimo ir mokėjimo principus, bet ir interpretavo valstybės laiduojamos socialinės paramos konstitucinę sampratą apskritai⁸⁹.

Rašydama apie asmens socialines teises Lietuvos Respublikos Konstitucijoje minėjau, kad teisė į socialinę apsaugą – numatyta Konstitucijos 52 straipsnyje, įtvirtinančiame nuostatą: „valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucinę nuostatą „valstybė laiduoja“, konstatavo, jog ši nuostata *inter alia* reiškia, kad pensijos ir įvairios socialinės paramos rūšys garantuojamos tiems asmenims ir tokiais pagrindais bei dydžiais, kurie nustatyti įstatymuose; kad atskiros socialinės paramos rūšys, asmenys, kuriems skiriama socialinė parama, socialinės paramos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai gali būti nustatyti tik įstatymu (bet ne poįstatyminiais aktais); kad socialinės paramos santykių reguliavimas įstatymais yra viena svarbiausių konstitucinės teisės į socialinę paramą garantijų. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra nurodęs, kad poįstatyminiais teisės aktais galima nustatyti tik socialinės apsaugos, socialinės paramos santykius reguliuojančių įstatymų įgyvendinimo tvarką. Be to, socialinės apsaugos, socialinės paramos santykių poįstatyminis teisinis reguliavimas gali apimti atitinkamų procedūrų nustatymą, taip pat tokį įstatymais grindžiamą teisinį reguliavimą, kai reikia įstatyminių teisinį reguliavimą detalizuoti ar kokretinti poįstatyminiuose teisės aktuose ir tokį poreikį objektyviai lemia būtinumas teisėkūroje remtis specialiomis žiniomis ar specialia kompetencija tam tikroje srityje. Tačiau asmens teisės į socialinę paramą atsiradimo sąlygų nustatyti, taip pat riboti šios teisės apimtį poįstatyminiu teisiniu reguliavimu negalima. (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d., 2002 m. balandžio 23 d., 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. liepos 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2004 m. sausio 30 d., 2004 m. kovo 5 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2005 m. vasario 7 d., 2007 m. rugsėjo 26 d. ir kiti nutarimai). Šiuose Konstitucinio Teismo nutarimuose taip pat akcentuojama, kad Konstitucijos 52 straipsnio

⁸⁹ PRAPIESTIS, Jonas. Kai kurie Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003-2004 metų jurisprudencijos akcentai. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2008 01 14].

nuostatomis išreiškiamas valstybės socialinis pobūdis, o socialiniam aprūpinimui, t.y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose numatytų svarbių priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas.

Socialinių teisių traktavimui itin svarbus 2004 m. kovo 5 d. Konstitucinio Teismo nutarimas. Jame įtvirtinta, kad pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, kiekvienas jos pilietis turi teisę į socialinę apsaugą, t.y. Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios teisę į socialinį aprūpinimą, kartu įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas šios teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Taigi Lietuvos valstybė turi konstitucinę priedermę ir privalo priimti tam tikrų įpareigojimų vykdymo našta. Valstybės socialinė orientacija atsispindi ne tik Konstitucijos nuostatose, įtvirtinančiose žmogaus socialines teises, bet ir nuostatose, įtvirtinančiose ekonomines ir kultūrines teises, taip pat pilietines ir politines teises, visuomenės ir valstybės santykius, socialinės paramos ir socialinės apsaugos pagrindus, Tautos ūkio organizavimo ir reguliavimo principus, valstybės institucijų organizavimo ir veiklos pagrindus ir kt. Tokia doktrina buvo plėtojama ir kituose velėnesiuose Konstitucinio Teismo nutarimuose, pavyzdžiui, 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarime numatyta, kad atskleidžiant Lietuvos valstybės socialinės orientacijos (socialinio pobūdžio) turinį reikšmės turi ir Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalies („Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikimų ar pažiūrų pagrindu.“) bei 48 straipsnio 1 dalies („Kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju.“) nuostatos, o 2007 m. lapkričio 22 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Konstitucijoje įtvirtinta Lietuvos valstybės socialinė orientacija apskritai įpareigoja valstybę paisyti socialinio (materialinio) pobūdžio garantijų realumo imperatyvo, taigi įpareigoja vienąkart nustatytas (ir taikomas) socialines (materialines) garantijas atitinkamai peržiūrėti (didinti jų dydžius), jeigu ekonominė, socialinė situacija pasikeičia taip, kad tos nustatytos (ir taikomos) garantijos labai nuvertėja, juo labiau jeigu jos apskritai tampa nominalios (kartu darant išlygą dėl proporcingo ir laikino išmokų sumažinimo, kai tai būtina kitų konstitucinių vertybių apsaugai).“

Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje taip pat pabrėžiama, kad socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją ir padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Žinoma pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Tai yra svarbiausia laisvo žmogaus saviraiškos sąlyga. Abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsisaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti. Todėl valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias

gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą. Konstitucinis solidarumo principas suponuoja tai, kad tam tikrų įpareigojimų vykdymo našta tam tikra apimtimi turi būti paskirstyta ir visuomenės nariams, tačiau tas paskirstymas turi būti konstituciškai pagrįstas, jis negali būti neproporcingas, negali paneigti valstybės socialinės orientacijos ir iš Konstitucijos kylančių įpareigojimų valstybei⁹⁰.

Apie tai, kad konstitucinė teisė į socialinę apsaugą neturi paneigti asmens iniciatyvos, atsakomybės už savo gyvenimą, pažymima, pvz., Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. ir 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimuose: „Pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga.“

Minėtame 2004 m. kovo 5 d. Konstitucinio Teismo nutarime taip pat konstatuota, kad asmens teisė į socialinę paramą ir apskritai į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo ir proporcingumo principus. Asmeniui teikiama socialinė parama neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti didesnių pajamų, savo pastangomis ieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas. Tad Konstitucija nedraudžia įstatymų leidėjui įstatymu nustatyti tokių socialinės paramos teikimo pagrindų ir sąlygų, socialinės paramos dydžių, kad būtų skatinamos kiekvieno asmens pastangos pagal išgales pirmiausia pačiam pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove ir prisidėti prie visos visuomenės gerovės. Įstatymų leidėjas turi plačią diskreciją diferencijuoti socialinę paramą. Tačiau atitinkamas teisinis reguliavimas, kaip jau minėjau, turi būti nustatomas tik įstatymu ir tai turi būti daroma laikantis Konstitucijos.

Minėjau, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnį, nagrinėjo įvairius asmens konstitucinės teisės į socialinę apsaugą aspektus, be to ir Konstitucijoje socialinė apsauga įtvirtinta įvairiais aspektais. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad Konstitucijos 52 straipsnyje nurodytos pensijos ir socialinė parama – tai vienos iš socialinės apsaugos formų; kad įstatymu būtinai turi būti nustatytos šiame straipsnyje išvardytos pensijos (senatvės ir invalidumo) ir įvairios socialinės paramos rūšys (nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo), o taip pat kad įstatymu gali būti nustatytos ir kitos (Konstitucijos 52 straipsnyje nenurodytos) pensijos bei socialinės paramos rūšys⁹¹.

Konstitucinis Teismas yra suformulavęs pakankamai plačią doktriną apie tam tikrą socialinės

⁹⁰ SPRUOGIS, Ernestas. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. – Jurisprudencija, 2004, t. 59 (51). 5-15 p.

⁹¹ 2002 m. lapkričio 25 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2002, Nr. 113-5057).

apsaugos formą, tai būtent apie pensijas. Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucinę nuostatą „valstybė laiduoja“ pensinį aprūpinimą, konstatavo, kaip minėjau, jog ši nuostata *inter alia* reiškia, kad, įstatymu nustačius tam tikrą pensinį aprūpinimą, valstybei kyla pareiga jį garantuoti nurodytiems asmenims tokiais pagrindais ir dydžiais, kurie nustatyti įstatyme, o taip pat reiškia, kad asmenys, atitinkantys įstatyme nustatytas sąlygas (pvz., tarnybos stažas, amžius ir kt.), turi teisę reikalauti, kad valstybė jiems skirtų šią pensiją ir ją mokėtų (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Taigi Konstitucijos 52 straipsnio nuostata suponuoja įstatymų leidėjo pareigą, įstatymu nustatant tam tikrą pensiją, įtvirtinti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šios pensijos mokėjimą asmenims, atitinkantiems įstatymo nustatytas sąlygas.

Įstatymais nustačius pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę į pensiją, pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindus, dydžius, sąlygas, valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis konstitucinių teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principų (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d., 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. liepos 4 d. nutarimai).

Konstitucinis Teismas pabrėžė teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės aspektą: „asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t.y. teisę į nuosavybę“, todėl ši teisė turi būti saugoma bei ginama ir pagal Konstitucijos 23 straipsnį (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Tais atvejais, kai pensijos skyrimas ir mokėjimas yra siejamas su asmens dalyvavimu formuluojant socialinio draudimo fondą, senatvės pensijos dydis negali nepriklausyti nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Konstitucijos 52 straipsnio formuluotė „valstybė laiduoja“ suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukauvimą ir pensijų mokėjimą. Tačiau valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant paskirtas ir mokamas pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t.y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija. Pažymėtina, kad ir tokiais išimtiniais atvejais pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų; toks pensijų mažinimas gali būti nustatomas tik įstatymu ir turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. liepos 4 d. nutarimai).

Paskirtos pensijos mokėjimui taikytinas ir principas *non bis in idem*, kuris atsispindi Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalies nuostatoje: asmuo negali būti baudžiamas antrą kartą už tą patį teisės

pažeidimą (Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas 2003 m. liepos 4 d. nutarime pažymėjo, kad situacija, kai asmeniui, nuteistam už tyčinio nusikaltimo padarymą, nutraukiamas paskirtos pensijos mokėjimas, savo griežtumu prilygsta kriminalinei bausmei, vadinasi, asmuo už tą patį nusikaltimą yra baudžiamas du kartus. Todėl šiame nutarime buvo pripažinta, kad paskirtos ir iki tol mokėtos pensijos dydžio mažinimas dėl to, kad asmuo padarė tyčinį nusikaltimą, buvo dėl to nubaustas, prieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui, 31 straipsnio 5 daliai, 52 straipsniui.

Kadangi Konstitucija – vientisas aktas (Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalis), Konstitucijos principai ir normos sudaro darnią sistemą, tai ir Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos aiškintinos atsižvelgiant į kitas Konstitucijos nuostatas, kaip antai: į konstitucinį teisinės valstybės principą, Konstitucijos 21 straipsnio 1-3 dalių (reglamentuojančių žmogaus asmens neliečiamumą, jo orumo gynimą), 23 (numatančio nuosavybės neliečiamumą), 29 (įtvirtinančio formalią visų asmenų lygybę ir asmenų nediskriminavimo ir privilegijų neteikimo principą), 30 (įtvirtinančio asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeistos, teisę kreiptis į teismą), 31 (įtvirtinančio asmens teisę į tinkamą teisinį procesą) straipsnių, 48 straipsnio 1 dalies (reglamentuojančio teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo metu), 53 straipsnio (įtvirtinančio žmogaus teisę į sveikatos apsaugą) nuostatas. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio reguliavimo esmė, pažeista Konstitucijoje įtvirtinta vertybių pusiausvyra (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Nors Konstitucijoje nėra nustatyta pareigos valstybei laiduoti asmenims tam tikro dydžio pensiją, nederėtų to vertinti kaip valstybės diskrecijos nustatyti pensijos dydį, neatitinkantį net minimalių žmogaus poreikių. Valstybės diskreciją nustatyti pensijų dydžius saisto Konstitucijos imperetyvai. Teisę gauti pensijas reikėtų vertinti nepriešinant šios teisės kitoms Konstitucijoje įtvirtintoms žmogaus teisėms, kaip antai teisei į žmogaus orumo apsaugą, teisei būti apsaugotam nuo orumo žeminimo. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs, kad Konstitucija draudžia nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kai asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas).

Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje, ypač pabrėždamas Konstitucijos 52 straipsnio ir 48 straipsnio 1 dalies sisteminį ryšį, pažymi, kad „negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu; galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali laisvai pasirinkti darbo

bei verslo dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar jo dalis“ (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas)⁹².

Kita vertus, konstitucinė įgytų teisių bei teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, kad įstatymo nustatyta pensinio aprūpinimo sistema negali būti pertvarkoma. Pensijų sistema gali būti pertvarkoma tik įstatymu, tik laiduojant Konstitucijoje numatytas senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat paisant valstybės priimtų Konstitucijai neprieštaraujančių išipareigojimų mokėti atitinkamas pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems įstatyme nustatytus reikalavimus. Jei pertvarkant pensijų sistemą neliktų įstatymų nustatytų, Konstitucijoje tiesiogiai nenurodytų pensijų arba šių pensijų teisinis reguliavimas būtų iš esmės pakeistas, įstatymų leidėjas privalėtų nustatyti teisingą susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama. Įstatymų leidėjas, pertvarkydamas pensijų sistemą taip, kad pakeičiami pensinio aprūpinimo pagrindai, asmenys, kuriems skiriama ir mokama pensija, pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygos, pensinio aprūpinimo dydžiai, privalo numatyti pakankamą pereinamąjį laikotarpį, per kurį asmenys, dirbantys atitinkamą darbą ar atliekantys atitinkamą tarnybą, pagal ankstesnį reguliavimą suteikiančią teisę į atitinkamą pensiją, galėtų pasirengti tokiems pakeitimams (Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai).

Konstitucinis Teismas yra atskleidęs ir tam tikrus konkrečios pensijos, o būtent senatvės pensijos, numatytos tiesiogiai Konstitucijoje, būtinus elementus. Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime nurodė tokius šiai pensijai keliamus reikalavimus: amžius, kurį sulaukęs asmuo turi teisę gauti senatvės pensiją, šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai turi būti nustatyti įstatymu; tai nustatydamas įstatymų leidėjas turi paisyti Konstitucijos normų ir principų. Be to, konstitucinėje doktrinoje pabrėžiama, kad materialinių prielaidų mokėti senatvės pensiją sudarymą lemia tiek laikas, kurį asmuo pats moka arba už jį yra mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos, tiek valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų į valstybinio socialinio draudimo biudžetą bendras dydis. Taip pat pabrėžtina, kad tai, kaip asmuo, būdamas darbingas ir ekonomiškai aktyvus, prisidėjo prie valstybinio socialinio draudimo lėšų kaupimo, turi turėti reikšmės jo paties valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos dydžiui; asmuo, kuris įmokomis daugiau nei kiti prisidėjo prie valstybinio socialinio draudimo lėšų kaupimo, turi turėti apčiuopamą naudą⁹³.

Ne kartą jau minėtas Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas, skirtas senatvės pensijos reguliavimui, sukėlė nemažai diskusijų tarp teisės specialistų⁹⁴. Pirmiausia reikėtų pasakyti,

⁹² BIRMONTIENĖ, Toma. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2007 11 13].

⁹³ 2007 m. rugsėjo 26 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2007, Nr. 102-4171).

⁹⁴ VAIČAITIS, Vaidotas A. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. – Justitia, 2003, Nr. 1-2. 53-61 p.

kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas svarstė ne tik administracinio teismo prašymą ištirti, ar tam tikros įstatymų nuostatos, pagal kurias numatomas Lietuvos Respublikos diplomatų sutuoktinių, gaunančių senatvės pensiją, privalomasis valstybinis socialinis draudimas tuo laikotarpiu, kai jie gyveno užsienyje kartu su Lietuvos Respublikos diplomatais, bet nagrinėjo ir kitus klausimus ir taip išplėtė administracinio teismo paklausimo ribas. Konstitucinis Teismas čia nagrinėjo, ar Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnio nuostatos, ribojančios visos senatvės pensijos mokėjimą dirbantiems pensininkams, kuriems ji jau buvo paskirta ir mokama, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir nutarė, kad prieštarauja. Šių nuostatų prieštaravimas Konstitucijai buvo konstatuotas su tam tikra išlyga, t.y. Konstitucinis Teismas šiame nutarime nekonstatavo, jog pagal Konstituciją įstatymų leidėjui iš vis draudžiama riboti senatvės pensijos mokėjimą pensininkams, turintiems draudžiamųjų pajamų. Jis tik teigė, kad jei senatvės pensija jau buvo paskirta ir mokama, vėliau negalima jos sumažinti (išskyrus išimtinius atvejus). Taigi Konstitucinis Teismas be pensinio amžiaus diplomatų sutuoktinių pensijų mokėjimo klausimo, savo nuožiūra ėmė nagrinėti ir visų pensininkų, turinčių draudžiamųjų pajamų, pensijų mažinimo klausimą. Todėl gali kilti klausimas, ar Konstitucinis Teismas, vykdydamas atitikties Konstitucijai kontrolę, turi teisę pasisakyti dėl kitų to paties įstatymo ar kitų įstatymų straipsnių atitikties Konstitucijai, nei buvo suformuluota paklausime. Manychiau, kad į šį klausimą iš esmės būtų galima atsakyti teigiamai, kadangi Konstitucinis Teismas savo iniciatyva juk negali nagrinėti tam tikro įstatymo atitikimo Konstitucijai bei pasisakyti dėl įstatymo (ne)prieštaravimo Konstitucijai. Be to, tas teisinis reguliavimas, draudžiantis mokėti visą senatvės pensiją dirbantiems pensininkams, nepriklausomai nuo to, ar ši pensija buvo paskirta ir mokėta iki pensininkui įsidarbinus, prieštaravo, kaip vėliau nustatė Konstitucinis Teismas, žmogaus teisei laisvai pasirinkti darbą bei verslą, teisei į nuosavybę, teisei į socialinę apsaugą bei konstituciniam teisinės valstybės principui. Minėtas teisinis reguliavimas egzistavo tam tikrą laiką, todėl Konstitucinis Teismas, gavęs administracinio teismo prašymą ištirti teisės akto, reglamentuojančio pensinio amžiaus diplomatų sutuoktinių pensijų mokėjimo klausimą, manychiau, tiesiog nebegalėjo ilgiau nekreipti dėmesio į šio reguliavimo neatitikimą Konstitucijai ir pasitaikant pirmajai progai susiejo gautą prašymą su visų pensininkų, turinčių draudžiamųjų pajamų, pensijų mažinimo klausimu.

Svarbu pabrėžti, kad Lietuvoje be valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymais yra įtvirtintos ir tam tikrų pareigūnų, karių, nukentėjusiųjų asmenų, mokslininkų, teisėjų ir kt. valstybinės pensijos. Konstitucinis Teismas, sprenddamas dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybines pensijas reglamentuojančių teisės aktų atitikimo Konstitucijai, 2003 m. liepos 4 d. nutarime konstatavo, kad šių pareigūnų ir karių valstybinė pensija pagal valstybines pensijas reguliuojantį įstatymą yra viena

iš valstybinių pensijų rūšių; kad kai kurios valstybinės pensijos yra skiriamos ir mokamos už ypatingus nuopelnus Lietuvai (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos), kitų valstybinių pensijų skyrimas yra siejamas su atitinkama tarnyba (pavyzdžiui, tarnyba vidaus reikalų, prokuratūros sistemose ir kt.) arba darbu (pavyzdžiui, moksliniu darbu), dar kitos valstybinės pensijos yra kompensacinio pobūdžio ir mokamos asmenims, kurie yra pripažįstami nukentėjusiais asmenimis (pavyzdžiui, pasipriešinimo 1940-1990 m. okupacijoms (rezistencijos) dalyviams ir t.t.). Taip pat pabrėžiama, kad valstybinės pensijos skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų savo prigimtimi ir pobūdžiu, kadangi jos yra mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, tuo tarpu valstybinė socialinio draudimo senatvės pensija ir valstybinė socialinio draudimo invalidumo pensija yra mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto. Be to, kaip anksčiau minėjau, valstybinės socialinio draudimo pensijos paskyrimas ir mokėjimas (skirtingai nuo valstybinių pensijų) yra grindžiamas socialinio draudimo įmokomis, kurias moka darbdaviai ir patys darbuotojai.

Atskira valstybinės pensijos rūšimi yra Lietuvos Respublikos Prezidento pensija, kuri nors tiesiogiai Konstitucijoje neįtvirtinta, bet, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, išplaukia iš Konstitucijos 90 straipsnio, nustatančio, kad Respublikos Prezidento ir jo rezidencijos finansavimą nustato įstatymas, sisteminio aiškinimo. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad šio Konstitucijos straipsnio nuostatos suponuoja tai, kad neatskiriamas Respublikos Prezidento finansavimo elementas ir valstybės vadovo konstitucinė socialinė garantija yra Respublikos Prezidento pensija. Pagal Konstituciją įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį šios pensijos dydį, tokias jos skyrimo ir mokėjimo sąlygas, kurios atitiktų Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, orumą, jo individualų, išskirtinį teisinį statusą. Konstitucijos 90 straipsnio nuostatos reiškia ir tai, kad įstatymų leidėjui neleidžiama nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį koks nors asmuo, kuris nebuvo išrinktas Respublikos Prezidentu, galėtų gauti Respublikos Prezidento pensiją⁹⁵.

Pagal Lietuvos Respublikos įstatymus asmenys, gaunantys minėtas valstybines pensijas, nepraranda teisės į kitas valstybines pensijas, jei įstatymai nenumato kitko, t.y. jie gauna ir valstybinę socialinio draudimo pensiją, jei žinoma atitinka sąlygas šiai pensijai gauti. Vienintelis apribojimas numatytas valstybines pensijas reglamentuojančiame įstatyme yra toks, kad valstybinių pensijų ir valstybinių socialinio draudimo pensijų bendra suma vienam asmeniui negali viršyti užpraeito ketvirčio prieš tą mėnesį, už kurį mokama valstybinė pensija, Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės paskelbto šalies ūkio vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio 1,5 dydžio. Taigi Lietuvoje egzistuoja tokia situacija, kad vieni asmenys, sulaukę pensinio amžiaus ir turintys atitinkamą minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą gauna tik vieną pensiją,

⁹⁵ 2002 m. birželio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2002, Nr. 62-2515).

t.y. valstybinio socialinio draudimo senatvės pensiją, o kiti atsižvelgiant į jų turėjusias pareigas, dirbtą darbą ar tarnybą tam tikroje sistemoje (pavyzdžiui, vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento ir kitose panašiose sistemose ar kariai) gauna bent dvi pensijas (t.y. minėtą valstybinio socialinio draudimo senatvės pensiją ir tam tikrą valstybinę pensiją). Todėl gali kilti klausimas, ar dirbtas darbas, tarnyba tam tikroje sistemoje gali būti pagrindu skirti papildomas socialinės apsaugos formas? Viena vertus, šio teisinio reguliavimo teisėtumas galėtų būti vertinamas Konstitucijos 29 straipsnio atžvilgiu. Minėjau, kad šiame Konstitucijos straipsnyje įtvirtinta formali visų asmenų lygybė bei asmenų nediskriminavimo ir privilegijų neteikimo principas. Taigi gali atrodyti, kad asmenys yra nevienodai traktuojami, kad tam tikriems pareigūnams dėl jų tarnybos ar darbo yra suteikiama tam tikra privilegija – papildomas socialinis aprūpinimas. Kita vertus, konstitucinis asmenų lygybės įstatymui principas nepaneigia to, kad įstatyme gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu, o privilegijomis nelaikytinas toks diferencijuotas teisinis reguliavimas, kai jis taikomas tam tikroms vienodais požymiais pasižyminčioms asmenų grupėms, jeigu taip siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų. Svarbu pabrėžti, kad šių pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra įtvirtintos, būtent įstatymuose. Be to, Konstitucinis Teismas 2003 m. gruodžio 3 d. nutarime yra pažymėjęs, kad įstatymų leidėjas gali nustatyti kitas nei Konstitucijoje numatytas pensijas, tik svarbu, kad būtų tai reguliuota įstatymu; kad įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymą, kuriame nustatyta, kokiems asmenims yra skiriamos ir mokamos pensijos už tarnybą, šių pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindai ir sąlygos, taip pat šios pensijos dydžiai, kiekvienu atveju turi paisyti Konstitucijos normų ir principų, Konstitucijoje įtvirtintų atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės imperatyvų. O dėl to, ar asmenys, atliekantys tam tikrą tarnybą ar darbą, yra skirtingoje padėtyje nuo kitus darbus ar pareigas užimančių asmenų ir, ar suteikiant tam tikriems pareigūnams ir kariams valstybines pensijas, siekiama tam tikrų visuomeniškai reikšmingų tikslų galima tik diskutuoti, kadangi šiuo klausimu konstitucinė doktrina nėra suformulavusi. Manychiau, kad tam tikrą šių pareigūnų ar karių, kuriems yra skiriamos valstybinės pensijos, statuso išskirtinumą, tam tikrą ypatumą gali lemti tai, kad jų tarnyba yra sietina su didesne rizika, didesniu pavojumi jų sveikatai ir gyvybei; kad jų darbas reikalauja didesnio atsidavimo, atidumo, kadangi šie pareigūnai užtikrina visų asmenų ir mūsų šalies saugumą, visuomenės interesus bei poreikius, saugo viešąjį interesą, tvarką ir visuomenės rimtį.

Minėjau, kad Konstitucijos 52 straipsnyje yra numatytos dvi socialinės apsaugos formos, t.y. pensijos ir socialinė parama. Tam tikros socialinės paramos rūšys yra numatytos ir pačioje Konstitucijoje, t.y. socialinė parama nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo atvejais. Taip pat numatyta, kad įstatymų leidėjas gali nustatyti ir kitas socialinės paramos rūšis, tik būtina jas numatyti (kaip jau ne kartą esu pabrėžusi) įstatyme.

Konkrečios socialinės paramos rūšys Konstitucinio Teismo nagrinėjimo objektu būna nedažnai, Konstitucinis Teismas yra žymiai daugiau pasisakęs dėl pensinio aprūpinimo, tačiau Konstituciniam Teismui, aiškinus Konstitucijos 52 straipsnį, yra atskleista nemažai bendrų aspektų, apibūdinančių ir socialinę paramą. Visgi 2005 m. vasario 7 d. Konstitucinio Teismo nutarimas yra skirtas daugiau socialinei paramai. Jame pažymima, kad „Konstitucijos 52 straipsnį, pagal kurį valstybė laiduoja piliečių teisę gauti *inter alia* invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo atvejais, aiškinant kartu su Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalimi, pagal kurią kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti *inter alia* socialinę apsaugą nedarbo atveju, taip pat su Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalimi, pagal kurią valstybė *inter alia* rūpinasi žmonių sveikata, ir atsižvelgiant į konstitucinį teisingumo principą, Konstitucijoje įtvirtintą socialinės darnos imperatyvą, konstatuotina, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota asmeniui, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), teikti atitinkamą socialinę paramą.“ Taigi iš sisteminio Konstitucijos nuostatų aiškinimo išplaukia valstybės pareiga teikti asmeniui tam tikrą socialinę paramą, jei jo sveikata sutriko dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų. Įstatymui leidėjui suteikta galimybė pasirinkti ir įstatymuose įtvirtinti socialinės paramos teikimo modelį. Tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų, negautų atitinkamos socialinės paramos. Taip pat negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad Konstitucijoje garantuotos asmens teisės į socialinę paramą atsiradimas būtų susietas su konstituciškai nepagrįstomis sąlygomis, kurių nors institucijų ar pareigūnų subjektyviais sprendimais arba kitomis atsitiktinėmis aplinkybėmis.

Tam tikra papildoma socialinė parama nustatyta taip pat ir Konstitucijos 146 straipsnyje, reglamentuojančiame karių, kurie eidami karo tarnybą nustojo sveikatos, taip pat piliečių, kurie ginant Lietuvos valstybę nustojo sveikatos bei jų šeimų, jei jie atlikdami minėtus veiksmus žuvo ar mirė, aprūpinimą. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad pagal šį Konstitucijos straipsnį minėtus specialius subjektus aprūpina Lietuvos valstybė. Taigi Konstitucijos 146 straipsnyje nustatyta *inter alia* įstatymų leidėjo pareiga įstatymu nustatyti asmenis, kuriuos valstybė aprūpina kaip karių, žuvusių ar mirusių einant karo tarnybą, bei kaip piliečių, žuvusių ar mirusių ginant valstybę, šeimų narius, nustatyti sąlygas, kurioms esant minėti asmenys yra valstybės aprūpinami, taip pat nustatyti aprūpinimo dydį, tvarką, reguliuoti kitus esminius minėtų asmenų aprūpinimo santykius. Lietuvos Respublikos Seimas, įgyvendindamas Konstitucijoje jam nustatytus šiuos įgaliojimus priėmė Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymą (Žin., 1998, Nr. 92-2543) ir jame nustatė, kad žuvusių ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyvių, taip pat žuvusių neginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos)

dalyvių broliams ir seserims, jeigu jie pasipriešinimo okupacijoms dalyvio žuvimo metu buvo jaunesni kaip 18 metų ir tuo metu neturėjo abiejų tėvų, išmokama atitinkamo dydžio pašalpa⁹⁶.

3.2. Teisė į darbą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Konstitucinės justicijos bylose, susijusiose su konstitucinės teisės į darbą užtikrinimu, Konstitucinis Teismas savo doktrinoje yra atskleidęs įvairius šios teisės aspektus: teisę laisvai pasirinkti darbą ir verslą, teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, teisę į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisę kurti profesines sąjungas ir kt.⁹⁷.

Aiškindamas teisės laisvai pasirinkti darbą ir verslą turinį ir prasmę, dar 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus darbo teisės sudaro vientisą grupę, kuri yra žmogaus konstitucinio statuso dalis; kad dirbantis žmogus Konstitucijoje traktuojamas humanistiniu požiūriu. Šiame nutarime taip pat pažymima, kad žmogus suprantamas ne kaip abstrakti socialinė, ekonominė ar profesinė kategorija, gamybinių santykių dalyvis, bet kaip laisva asmenybė, kurios žmogiškasis orumas saugotinas.

Komentuodamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą“, Konstitucinis Teismas 1999 m. kovo 4 d. nutarime pabrėžė, kad tai yra bendro pobūdžio norma, grindžiama visuotinai pripažinta žmogaus laisvės koncepcija ir reiškia galimybę savo nuožiūra, t.y. laisvai apsisprendžiant, pasirinkti užsiėmimo rūšį. Taigi minėta Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostata kiekvienam žmogui pirmiausia laiduoja galimybę laisvai rinktis darbą ar verslą privačios ūkinės veiklos srityje. Tai siejasi su Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“.

Šiame nutarime taip pat pažymima, kad teisė laisvai pasirinkti darbą ar verslą yra viena iš būtinų sąlygų žmogaus, asmenybės gyvybiniam poreikiams tenkinti, deramai padėčiai visuomenėje užsitikrinti. Kita vertus, tokia konstitucinė kiekvieno žmogaus teisė suponuoja valstybės pareigą sudaryti atitinkamas teises, socialines, organizacines prielaidas įgyvendinti šią teisę. Todėl teisės laisvai pasirinkti darbą ar verslą turinys turi būti susietas ne tik su Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalies nuostata, bet ir su šio straipsnio 3 dalies nuostata, nustatančia, jog valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Visos šios konstitucinės nuostatos, viena kitą sąlygodamos, sudaro prielaidas priimti įstatymus, kuriais reaguojama ne tik į tautos ūkinę veiklą, bet ir į ekonomikos, socialinio gyvenimo įvairovę, kintamumą, nuosavybės formų raidą bei kitas aplinkybes. Valstybė, įgyvendindama savo priedermę užtikrinti nacionalinį saugumą, tinkamą

⁹⁶ 2004 m. sausio 30 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2004, Nr. 19-594).

⁹⁷ LAPINSKAS, Kęstutis. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4, op.cit. 87. 359-361 p.

jaunimo auklėjimą, švietimą, patikimą finansų sistemą, valstybės paslapčių apsaugą ir t.t., turi teisę nustatyti papildomus, specialius reikalavimus stojantiems į darbą svarbiausiose ūkio ir verslo srityse. Privačioje veikloje taip pat yra tokių sričių, pareigybių, kurios turi ypatingą svarbą visuomenei, valstybei, todėl valstybė gali kelti specialius reikalavimus tiems, kurie nori dirbti tokį darbą. Toks reguliavimas gali būti siejamas ir su valstybės poreikiais, ir su būtinybe atsižvelgti į asmenų, siekiančių atitinkamo darbo, savybes.

Tačiau svarbu pažymėti, kad valstybės įtaka privačiai sričiai yra ribota, galimybės reguliuoti šią sritį – mažesnės. Čia toks ribojimas gali būti pateisinamas tik tais atvejais, kai siejasi su esminiais visuomenės, valstybės interesais, o šių apribojimų mastas neturi paneigti apribojamų teisių apskritai. Taigi apribojimų pobūdis, mastas, kriterijai turi būti aiškūs, atitikti siekiamus tikslus.

Minėtame 1999 m. kovo 4 d. nutarime Konstitucinis Teismas nagrinėjo, ar tam tikro įstatymo nuostatos, draudžiančios buvusiems SSRS Valstybės Saugumo Komiteto kadriniams darbuotojams dirbti ne tik valstybės institucijose, bet ir ir privačiose įmonėse, bankuose, kredito įstaigose, saugos tarnybose, ryšių sistemoje ir t.t., verstis privačia advokato ar notaro praktika bei kita privačia veikla, neprieštarauja Konstitucijai ir konstatavo, kad šie apribojimai iš esmės nepaneigia Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės pasirinkti darbą bei verslą, be to čia nurodytos tik tam tikros pareigos ar įmonės, įstaigos, organizacijos bei konkrečios verslo sritys, kurios įstatymų leidėjo nuomone, yra išskirtinai svarbios visuomenei, valstybei, jų saugumui, todėl neturi kilti jokių abejonių dėl jose dirbančių žmonių patikimumo, lojalumo. Remiantis šiais argumentais Konstitucinis teismas padarė išvadą, kad toks teisinis reguliavimas atitinka Konstituciją. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje – *J. Sidabras ir K. Džiautas prieš Lietuvą* – parodė, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, vertindamas darbuotojo, norinčio įsidarbinti privačiose įmonėse, lojalumo valstybei reikalavimą, suklydo, kadangi valstybės nustatyti apribojimai asmeniui įsidarbinti privačioje įmonėje dėl lojalumo valstybės stokos negali būti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos požiūriu pateisinami taip pat, kaip ir apribojimai būti priimtam į valstybės tarnybą. Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat pažymėjo, kad darbuotojo lojalumo valstybei reikalavimas yra būdinga sąlyga norint būti priimtam į valdžios institucijas, atsakingas už bendrojo intereso apsaugą, bet įsidarbinant privačiose įmonėse toks reikalavimas nėra įprastas ir turėtų būti vertinamas kaip stokoiantis būtinų garantijų, užkertančių kelią diskriminacijai⁹⁸.

Viename iš pirmųjų savo nutarimų (1996 m. balandžio 18 d.), skirtų asmens socialinei teisei į darbą, Konstitucinis Teismas nustatė, kad darbo rinkos santykiuose privataus verslo srityje valstybei kyla priedermė įstatymų nustatytais priemonėmis užtikrinti darbdavių ir asmenų, siūlančių savo darbo jėgą bei sugebėjimus, interesų pusiausvyrą, derinti juos su visuomenės interesais. Valstybės,

⁹⁸ Autorių kolektyvas. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką 2004 01 01 – 2005 07 01. Penktoji knyga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. 113-138 p.

vykdančios šią funkciją, prielaidos kištis į tuos darbo rinkos santykius, kurie gali būti nustatyti partnerystės, darbo sutarčių, kolektyvinių sutarčių forma, yra ribotos. Šioje srityje valstybė privalo gerbti ūkinės veiklos laisvę (Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalis), kuri pirmiausia suprantama kaip sutarčių laisvė, sąžiningos konkurencijos laisvė, ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumas. Kitaip sakant, asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva – tai teisinių galimybių visuma, sudaranti prielaidas asmeniui savarankiškai priimti jo ūkinei veiklai reikalingus sprendimus.

Kita vertus, kaip minėjau, pagal to paties Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalį valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, todėl Konstitucinis Teismas, aptardamas darbo santykių šalių teisinę padėtį, pažymėjo, kad valstybės pareiga yra užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu bei socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises. Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema lemia tai, kad darbo santykius ir su jais susijusias sritis reguliuojančios teisės normos turi ne vien numatyti darbuotojo apsaugą darbo procese, bet ir užtikrinti visą spektrą dirbančio žmogaus teisių garantijų, kad būtų išvengta vienos darbo santykių šalies nepagrįsto dominavimo ir kitos šalies priklausomybės. Siekiant užtikrinti pusiausvyrą tarp darbdavio ir darbuotojo, darbo santykiuose darbuotojams nustatomos garantijos (kaip pavyzdžiui, minimalus darbo užmokestis, darbo sutarties nutraukimo darbdavio iniciatyva griežtas reglamentavimas ir kt.), kurių šalys susitarimu negali sumažinti (1998 m. rugsėjo 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimas).

Aiškindamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, kad kiekvienas žmogus turi teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą, Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime pažymėjo, jog ši teisė yra prielaida įgyvendinti daugelį kitų konstitucinių teisių. Asmeniui, kuris atliko pavestą darbą, pagal Konstituciją atsiranda teisė reikalauti, kad jam būtų sumokėtas visas pagal teisės aktus priklausantis darbo užmokestis (atlyginimas), taip pat kad jis būtų sumokėtas nustatytu laiku. Ši asmens teisė (remiantis ir Konstitucijos 23 straipsniu) yra garantuojama, saugoma ir ginama kaip nuosavybės teisė.

Teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą yra tiesiogiai susijusi su visų asmenų lygybės įstatymui, teismui bei kitoms valstybės institucijoms principu (t.y. su Konstitucijos 29 straipsniu). Draudžiama mažinti darbo užmokestį dėl lyties, rasės, tautybės, pilietybės, politinių įsitikinimų, pažiūros į religiją ir kitų aplinkybių, nesusijusių su dalykinėmis darbuotojų savybėmis, nepasikeitus darbuotojo darbo funkcijoms, darbo apimčiai ir pan. Ši konstitucinė teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą taip pat yra neatsiejama nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris apima ir teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „jei asmeniui pagal teisės aktus yra nustatytas tam tikras apmokėjimas už darbą, tai jis ir turi būti mokamas nustatytą laiką“, taip pat kad „teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su visų valstybės institucijų pareiga laikytis prisiimtų įsipareigojimų“ ir kad „asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus

įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos“ (Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas). Teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir nepažeidžiant Konstitucijos principų bei normų, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2001 m. gruodžio 18 d., 2003 m. liepos 4 d. nutarimai).

Kita vertus, teisėtų lūkesčių apsaugos principas nereiškia, kad valstybės tarnautojams atlyginimas už darbą, kuris mokamas iš valstybės biudžeto ar savivaldybės biudžetų lėšų, apskritai negali būti mažinamas, tačiau tai gali būti daroma tik išimtiniais atvejais ir tik jei yra būtina siekiant apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Bet net ir tokiais išimtiniais atvejais apmokėjimas už darbą negali būti mažinamas pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą asmens ir visuomenės interesų pusiausvyrą. Be to, apmokėjimas už darbą negali būti mažinamas tik atskiroms darbuotojų, kuriems už darbą apmokama iš valstybės biudžeto ar savivaldybių biudžetų lėšų, kategorijoms. Teisėtų lūkesčių principas reiškia ir tai, kad apmokėjimo už darbą mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą⁹⁹.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas konstitucinės justicijos bylas dėl konstitucinės teisės į darbą užtikrinimo, yra susidūręs ir su valstybės tarnybos santykiais, su būtinumu aiškinti valstybės tarnautojų, kitų pareigūnų darbo ypatumus.

2004 m. gruodžio 13 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad teisė lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą, įtvirtinta Konstitucijos 33 straipsnio 1 dalyje, yra susijusi su Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta kiekvieno žmogaus teise laisvai pasirinkti darbą. Iš šių konstitucinių nuostatų ryšio kyla ir piliečių konstitucinės teisės lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą sąsaja su kitomis Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintomis teisėmis, glaudžiai susijusiomis su kiekvieno žmogaus konstitucine teise į darbą: teise turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teise gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju ir kt. Šios teisės valstybės tarnautojui turi būti garantuojamos ne mažesniu mastu, negu kitiems darbuotojams, tačiau dėl valstybės tarnybos, kaip specifinės darbinės veiklos, pobūdžio jų įgyvendinimas gali turėti tam tikrų ypatumų (tas pats pasakytina apie kitas Konstitucijos 49-52 straipsnyse įtvirtintas socialines teises). Kita vertus, kai kurios tam tikrų tarnybų valstybės tarnautojų socialinės ir ekonominės teisės gali būti įstatymu apribotos dėl tų tarnybų arba atitinkamų valstybės tarnautojų pareigų specifikos, pavyzdžiui, Konstitucijos 51 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta darbuotojų teisė streikuoti ginant savo ekonominius ir socialinius interesus gali būti įstatymu apribota remiantis šio Konstitucijos straipsnio 2 dalimi, kurioje nustatyta, kad šios teisės apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas (2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas).

⁹⁹ 2001 m. gruodžio 18 d. Konstitucinio Teismo nutarimas (Žin., 2001, Nr. 107-3885).

Svarbus valstybės tarnautojų darbo apmokėjimo santykiams yra 2007 m. kovo 20 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas, tikrinęs tam tikrų teisės aktų, nustatančių valstybės politikams, teisėjams, valstybės pareigūnams, kariams ir valstybės tarnautojams mažesni minimalų valandinį atlygį ir mažesnę minimalią mėnesinę algą negu darbuotojams, dirbantiems įmonėse, įstaigose ir organizacijose, nepaisant jų nuosavybės formos, ir kitiems asmenims, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka taikoma minimalioji mėnesinė alga, konstatavo, kad tokiu teisiniu reguliavimu nebuvo paneigtas minėtų pareigūnų ir valstybės tarnautojų lūkestis, kad jų mėnesinis darbo užmokestis nebus mažesnis už tą didžiausią minimalią mėnesinę algą, kurią kitiems dirbantiems asmenims atitinkamu laikotarpiu buvo (ar bus) nustačiusi Lietuvos valstybės Vyriausybė. Taigi negalima jiems mokėti tokio mėnesinio tarnybinio atlyginimo, kuris būtų mažesnis ne tik už tą minimalią mėnesinę algą, kurią šiems pareigūnams ir valstybės tarnautojams atitinkamu laikotarpiu buvo nustačiusi Vyriausybė, bet ir už tą – didesnę – minimalią mėnesinę algą, kurią Vyriausybė tuo laikotarpiu buvo nustačiusi kitiems dirbantiems asmenims.

Komentuodamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje numatytą nuostatą dėl teisės į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas Konstitucinis Teismas *inter alia* pabrėžė, jog tai reiškia, kad kiekvienas darbuotojas turi teisę į tokias darbo sąlygas, kurios nedarytų neigiamo poveikio jo gyvybei, sveikatai, atitiktų saugumo ir higienos reikalavimus. Darbo sąlygomis yra laikytinos darbo aplinka, darbo pobūdis, darbo ir poilsio laikas, darbo priemonės ir kt. (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 9 d. nutarimas).

Dėl Konstitucijos 49 straipsnio, įtvirtinančio kiekvieno dirbančio žmogaus teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas bei dėl to, kad darbo laiko trukmę apibrėžia įstatymas, Konstitucinis Teismas yra beveik nieko nepasakęs. Viename iš Konstitucinio Teismo nutarimų yra maža užuomina, kad dirbančiojo teisė į kasmetines mokamas atostogas yra konstitucinė teisė, kurios įgyvendinimo esminės sąlygos turi būti nustatomos įstatymu (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 7 d. nutarimas), o 2001 m. gegužės 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas pasisakė dėl lankstaus ne viso darbo laiko režimo, kad tokio režimo nustatymas derinasi su Konstitucijos nuostatomis, kad kiekvienas žmogus gal laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą.

Konstitucijos 50 straipsnyje nustatyta, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai. Interpretuodamas šią nuostatą, Konstitucinis Teismas 1999 m. sausio 14 d. nutarime nurodė, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos ir savarankiškos darbuotojų organizacijos. Į profesinę sąjungą jie stoja tam, kad galėtų geriau, t.y. organizuotai, ginti savo teises. Asmuo, stodamas į profesinę sąjungą, laisva valia pasirenka šią organizaciją kaip vieną iš savo darbo teisių ir interesų gynimo formų. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, jog Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalies nuostata, kad profesinės sąjungos gina darbuotojų profesines, ekonomines bei

socialines teises ir interesus, iš esmės išreiškia dvejopą profesinių sąjungų paskirtį bei funkciją: viena, pirmiausia atstovauti profesinės sąjungos nariams ir juos ginti, antra, įstatymo nustatytais atvejais bei būdais ginti visus atitinkamos įmonės, įstaigos ar organizacijos darbuotojus.

3.3. Teisė į sveikatos apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Kalbėdama apie asmens socialines teises Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, akcentavau, jog žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką (Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalis ir 54 straipsnis) yra glaudžiai susijusi su asmens teise į sveikatos apsaugą (Konstitucijos 53 straipsnio 1 ir 2 dalys), todėl šią žmogaus teisę Konstitucinio Teismo praktikoje nagrinėsiu konstitucinės teisės į sveikatos apsaugą aspektu. Konstitucijos 53 ir 54 straipsnių nuostatos įvairiais aspektais ne kartą buvo interpretuojamos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, *inter alia* 1997 m. vasario 13 d., 1998 m. birželio 1 d., 2002 m. sausio 14 d., 2002 m. kovo 14 d., 2002 m. liepos 11 d., 2004 m. sausio 26 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2005 m. rugsėjo 29 d., 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimuose.

Taip pat minėjau, kad Lietuvos Konstitucijoje teisė į sveikatos apsaugą yra ginama ne tik kaip individuali žmogaus socialinė teisė į sveikatos apsaugą, bet ir kaip kolektyvinė teisė, t.y. viešasis interesas, pateisinantis kai kurių kitų teisių ir (arba) laisvių, pavyzdžiui, žodžio laisvės, informacijos laisvės ar nuosavybės teisės, ribojimą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo praktikoje daugiausia yra aiškinęs teisę į sveikatos apsaugą būtent kaip viešąjį interesą. Pavyzdžiui, 2005 m. lapkričio 3 d. nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo (Žin., 2003, Nr. 117-5317) nuostatų atitikimą Konstitucijai, pažymėjo, kad, kaip visuotinai žinoma, tabako vartojimas kenkia sveikatai, gali sukelti neigiamų socialinių padarinių. Dėl to tabakas ir jo gaminiai priskirtini ypatingiems produktams, kurių gamybą, apyvartą ir vartojimą valstybė, pagal Konstituciją turinti *inter alia* priedermę rūpintis žmonių sveikata (Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalis) ir įgaliojimus reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalis), gali ir turi kontroliuoti. Įstatymų leidėjas, pagal Konstituciją turintis teisę nustatyti tabako, kaip ypatingo produkto, kontrolės priemones ir tvarką, gali nustatyti specialų teisinį reguliavimą, *inter alia* tam tikrus draudimus, ribojimus ir kt., kurie nėra būdingi kitų produktų gamybos, apyvartos ir vartojimo santykių teisiniam reguliavimui. Analogiškas išvadas Konstitucinis Teismas buvo padaręs ir 1997 m. vasario 13 d. nutarime.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalyje numatytas nuostatas, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus, taip pat kad įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką, konstatavo, kad žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena iš svarbiausių visuomenės vertybių (Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas); kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas, o rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip

valstybės funkcija (Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d., 2004 m. sausio 26 d. nutarimai). Atsižvelgiant į tai darytina išvada, kad Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalis įtvirtina vieną iš valstybės funkcijų – rūpintis žmonių sveikata ir laiduoti medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Natūralu, kad tokiu atveju asmens negalėjimas pasinaudoti medicinos pagalba dėl lėšų trūkumo, kai kyla grėsmė asmens gyvybei, negalėtų būti laikomas tinkamu šios valstybės funkcijos įgyvendinimu. Todėl galima teigti, jog valstybės pareiga rūpintis žmonių sveikata ir laiduoti medicinos pagalbą žmogui susirgus apima ir nemokamos medicinos pagalbos teikimą, tik tokios nemokamos medicinos pagalbos teikimo tvarką ir apimtį turi nustatyti įstatymas¹⁰⁰.

2005 m. rugsėjo 29 d. nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo¹⁰¹ nuostatų, kuriose įtvirtintas draudimas teikti informaciją apie receptinius vaistus ir juos reklamuoti, konstitucingumą, pažymėjo, kad Konstitucijoje įtvirtinta informacijos laisvė apima ir reklamos laisvę, t.y. ir laisvę reklamuoti prekes ir paslaugas¹⁰². Konstitucinis Teismas patvirtino, kad informacijos laisvė nėra absoliuti ir kad pati Konstitucija numato galimybę informacijos laisvę, t.y. ir reklamos laisvę, riboti, jei tai būtina apsaugoti tam tikroms konstitucinėms vertybėms, *inter alia* žmogaus sveikatai (Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalis). Tačiau toks konstitucinės informacijos laisvės ribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje, o pasirinktos priemonės turi būti proporcingos siekiamam tikslui, todėl šiame nutarime Konstitucinis Teismas pripažino, kad toks teisinis reguliavimas, kuris draustų pateikti per radiją ir televiziją neklaidinančią nereklaminio pobūdžio ir reklamai neprilygintą informaciją apie receptinius vaistus, kurią skleidžiant per radiją ar televiziją nebūtų sudaroma prielaidų pakenkti žmonių sveikatai, prieštarautų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnio 3 daliai bei konstituciniam teisinės valstybės principui.

Svarbu paminėti ir tai, kad šioje byloje Konstitucinis Teismas pripažino, kad vaistų reklama (nesvarbu, ar ši veikla yra atlygintina, ar ne) visuomet yra siekiama tiesiogiai arba netiesiogiai skatinti vartoti atitinkamus vaistus, o tai gali sudaryti prielaidas pakenkti žmonių sveikatai – Konstitucijoje įtvirtintai, jos ginamai ir saugomai vertybei. Tokius padarinius gali sukelti ir klaidinanti informacija apie vaistus (ir reklaminio, ir nereklaminio pobūdžio), tam tikrais atvejais galinti būti iš esmės tolygi dezinformacijai, kurios skleidimo konstitucinė reklamos laisvės samprata neapima. Todėl įstatymų leidėjas pagal Konstituciją turi pareigą įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris leistų užkirsti kelią informacijos apie vaistus (ir reklaminio, ir nereklaminio pobūdžio), taip pat klaidinančios informacijos apie vaistus (ir reklaminio, ir nereklaminio pobūdžio)

¹⁰⁰ MARKAUSKAS, Laimonas. Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos. – Jurisprudencija, 2005, t. 64 (56). 132-139 p.

¹⁰¹ Žin., 1991, Nr. 6-161.

¹⁰² LAPINSKAS, Kęstutis. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4, op.cit. 87. 361-363 p.

bei kitos informacijos apie vaistus, galinčios sudaryti prielaidas pakenkti žmonių sveikatai, skleidimui.

Konstitucija – vientisas aktas, todėl Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies nuostatos aiškintinos atsižvelgiant į kitas konstitucines nuostatas bei principus. Minėtame 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarime Konstitucinis Teismas yra atskleidęs konstitucinės teisės į sveikatos apsaugą ryšį su Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalies nuostata, įtvirtinančia ne tik valstybės teisę, bet ir priedermę teisės aktais reguliuoti ūkinę veiklą, kad ši tarnautų bendrai tautos gerovei. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad tautos gerovė neturi būti suvokiama vien materialine (ar finansine) prasme, taip pat kad kažin ar būtų teisinga ir dora siekti materialinės gerovės žmonių sveikatai kenkiančiu būdu. Valstybė, pagal Konstituciją turi ūkinę veiklą reguliuoti taip, kad būtų užtikrintas ir valstybės funkcijos rūpintis žmonių sveikata įgyvendinimas. Todėl valstybė, įstatymais reguliuodama ūkinę veiklą ir paisydama Konstitucijos, gali nustatyti specifinius ūkinės veiklos, *inter alia* susijusios su žmonių sveikatos apsauga, įskaitant ir vaistų reklamos, taip pat kitos informacijos apie vaistus, kurios skleidimas gali sudaryti prielaidas pakenkti žmonių sveikatai, ribojimus.

2004 m. sausio 26 d. nutarime Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo (Žin., 1995, Nr. 44-1073) nuostatų, *inter alia* įtvirtinančių alkoholio reklamos draudimą, atitiktį Konstitucijai, konstatavo, kad rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip valstybės funkcija. Be to, jis padarė išvadą, kad iš Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies nuostatos, jog valstybė rūpinasi žmonių sveikata, išplaukia, kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat priminė, jog Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai *inter alia* būtina žmogaus sveikatai apsaugoti. Todėl Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad įstatymų leidėjas, siekdamas apginti šią konstitucinę vertybę – žmonių sveikatą, turi teisę riboti alkoholio reklamą. Panašias išvadas Konstitucinis Teismas buvo padaręs ir 1997 m. vasario 13 d. nutarime, konstatuodamas, kad būtent reklamos ribojimas yra vienas iš būdų mažinti žalingą žmogaus sveikatai medžiagų neribotą platinimą ir vartojimą.

Kitas itin svarbus konstitucinės asmens teisės į sveikatos apsaugą interpretavimui yra 2002 m. kovo 14 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas minėto farmacinę veiklą reglamentuojančio įstatymo nuostatos, kad vaistinės, išskyrus tam tikras išimtis, nuosavybės teise gali priklausyti tik asmenims, turintiems aukštąjį farmacinį išsilavinimą, konstitucingumą, pabrėžė, kad iš Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies nuostatos, jog valstybė rūpinasi žmonių sveikata (kaip minėjau) išplaukia, kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas. Tai reiškia, kad įstatymais ir kitais aktais turi būti nustatytas toks farmacinės veiklos teisinis reguliavimas, kuris sudarytų prielaidas sukurti platų vaistinių tinklą, kad vaistinėse būtų

pakankamai kokybiškų, efektyvių ir saugių vaistų, kad aprūpinimo vaistais sistema veiktų sklandžiai, kad būtų reguliuojamos vaistų kainos, kad nebūtų apsunktas vaistų įsigijimas, kad informacija apie vaistus ir jų vartojimą būtų laisvai prieinama bei tinkamai skelbiama ir kt. Valstybė privalo kontroliuoti, kad farmacinė veikla būtų vykdoma žmogaus sveikatos labui ir visuomenės sveikatinimui. Pažymima taip pat, kad sprendžiant, ar ginčijamoje įstatymo nuostatoje yra nustatyti tokie asmens teisės į nuosavybę ribojimai, kurie yra tikrai būtini žmonių sveikatos apsaugai užtikrinti, esminę reikšmę turi tai, kad pagal Konstituciją viešojo intereso (konstituciškai svarbaus tikslo) buvimas gali būti pagrindas apriboti asmens teisę į nuosavybę tik tuo atveju, kai dėl turto pobūdžio ir (arba) dėl kitų svarbių priežasčių neapribojus teisės į nuosavybę nebūtų įmanoma apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintų vertybių, būtų pakenkta viešajam interesui. Konstitucinis Teismas šiame nutarime pabrėžė, kad farmacinei veiklai licencijuotos įmonės (vaistinės) savininkas negali būti savaime tapatinamas su farmacininkais ar kitais farmacinę veiklą vykdančiais asmenimis (nes farmacinę veiklą gali vykdyti tik farmacinį išsilavinimą ir atitinkamą kvalifikaciją turintys asmenys). Taigi išsilavinimo reikalavimai negali būti nustatomi asmenims, siekiantiems turėti nuosavybės teisę vaistinių. Dėl išvardytų argumentų Konstitucinis Teismas priėjo prie išvados, kad ginčijamo įstatymo nuostata ta apimtimi, kuria ribojama fizinių asmenų, neturinčių aukštojo farmacinio išsilavinimo, taip pat fizinių asmenų grupių teisė turėti nuosavybės teisę vaistinių, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Konstitucinės teisės į sveiką ir švarią aplinką turinio ir esmės atskleidimui itin svarbūs bent trys Konstitucinio Teismo nutarimai, t.y. 1998 m. birželio 1 d., 2005 m. gegužės 13 d. ir 2006 m. kovo 14 d., juos trumpai ir aptarsiu.

Paminėtina, kad dar 1998 m. birželio 1 d. nutarime, kuriame buvo nagrinėjami miškams padarytos žalos atlyginimo teisinio reguliavimo konstitucingumo klausimai, Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 54 straipsnio 1 dalies nuostatos, numatančios, kad: „valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, taip pat atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai“, turinį, pažymėjo, kad čia yra suformuluotas vienas iš valstybės veiklos tikslų – užtikrinti žmonių teises į sveiką ir švarią aplinką. Kartu buvo konstatuota, kad aplinka paprastai suprantama kaip gamtoje funkcionuojanti visuma tarpusavyje susijusių elementų (žemės paviršius ir gelmės, oras, vanduo, dirvožemis, augalai, gyvūnai, organinės ir neorganinės medžiagos bei antropogeniniai komponentai) ir juos vienijančios natūraliosios bei antropogeninės sistemos. Konstitucinis Teismas šiame nutarime pasisakė ir dėl Konstitucijos 54 straipsnio 2 dalies, kurioje nustatyta, kad įstatymu draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad šios normos turinyje išskirtini keli aspektai. Visų pirma, joje įtvirtintas aplinkos apsaugos principas: visi juridiniai ir

fiziniai asmenys turi susilaikyti nuo tokių veiksmų, kuriais būtų daroma žala gamtinei aplinkai. Antra, šioje normoje suponuojamos atitinkamos atsakomybės už neteisėtus veiksmus, taip pat padarytos gamtinei aplinkai žalos atlyginimo teisinės prielaidos, t.y. žalos padarytos aplinkai atlyginimo konstitucinis pagrindas.

Minėtame nutarime taip pat pabrėžiama ypatinga ekologinė, socialinė ir ekonominė miško reikšmė aplinkai, viešiesiems interesams. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tokia ypatinga miško reikšmė aplinkai ir sąlygoja tam tikrus miško savininkų nuosavybės teisės apribojimus ir suvaržymus. Taigi šiuo atveju galima išvelgti tam tikrą kolektyvinės teisės – visuomenės teisės į sveiką aplinką akcentą. Tačiau šiame 1998 m. birželio 1 d. nutarime žmonių teisė į sveiką ir švarią aplinką dar nebuvo susieta su asmens individualia teise į sveikatos apsaugą. Tai buvo konstatuota vėliau. Antai, 2005 m. gegužės 13 d. nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas kai kurių Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo (Žin., 2002, Nr. 65-2634) nuostatų atitikimą Konstitucijai, pažymėjo, jog iš Konstitucijos 54 straipsnio valstybei kyla priedermė nustatyti tokį teisinį reguliavimą ir veikti taip, kad būtų apsaugota natūrali gamtinė aplinka, atskiri jos objektai, kad būtų užtikrintas racionalus gamtos išteklių naudojimas ir jų atkūrimas bei gausinimas. Be to, pažymima, kad iš šios konstitucinės nuostatos kyla pareigos ir visiems Lietuvos Respublikos teritorijoje esantiems asmenims: jie privalo susilaikyti nuo tokių veiksmų, kuriais būtų daroma žala žemei, jos gelmėms, vandeniui, orui, augalijai ir gyvūnijai. Įstatymų leidėjas turi uždrausti veiksmus, darančius žalą natūraliai gamtinei aplinkai, jos objektams, ir nustatyti teisinę atsakomybę už tokius veiksmus. Minėti draudimai ir teisinė atsakomybė už šių draudimų nepaisymą turi būti nustatyti tik įstatymu, o šių draudimų įgyvendinimo tvarka gali būti reglamentuota ir poįstatyminiuose teisės aktuose.

Konstitucinio Teismo teigimu, valstybė, turėdama konstitucinę priedermę veikti taip, kad būtų garantuota natūralios gamtinės aplinkos, atskirų jos objektų apsauga, gamtos išteklių racionalus naudojimas, atkūrimas ir jų gausinimas, gali įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad būtų ribojamas atskirų gamtinės aplinkos objektų (gamtos išteklių) naudojimas, o tam tikri teisinių santykių subjektai būtų įpareigoti atitinkamai veikti arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Valstybė, nustatydama tokį teisinį reguliavimą, yra saistoma konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, Konstitucijoje įtvirtintų teisingumo, protingumo bei proporcingumo principų, turi garantuoti konstitucinių vertybių pusiausvyrą.

Konstitucinis Teismas minėtame 2005 m. gegužės 13 d. nutarime taip pat pabrėžė, kad iš Konstitucijos 54 straipsnio valstybei kyla priedermė taip pat užtikrinti, kad laukinių gyvūnų (jų rūšių) populiacijos būtų tinkamai reguliuojamos ir kontroliuojamos, kad būtų užtikrinta laukinės gyvūnijos, kaip visuotinę reikšmę turinčios nacionalinės vertybės, apsauga ir racionalus naudojimas. Priešingu atveju galėtų būti pakenkta kitiems gamtinės aplinkos objektams, taip pat ir tam tikroms pačių laukinių gyvūnų rūšims, įvairioms ekologinėms sistemoms. Neužtikrinus tinkamo laukinių

gyvūnų (jų rūšių) populiacijų valdymo (t.y. reguliavimo ir kontroliavimo), būtų sudarytos prielaidos pakenkti įvairioms Konstitucijoje įtvirtintoms, jos saugomoms ir ginamoms vertybėms (gyvybei, sveikatai, nuosavybei ir kt.), taigi ir asmens teisėms ir interesams. Vadinasi, šiame nutarime asmens teisė į švarią, kokybišką aplinką buvo susieta su asmens teise į sveikatos apsaugą.

Įdomu tai, kad aptariamojoje byloje buvo keliamas labai neįprastas klausimas, kam nuosavybės teise priklauso natūralioje gamtinėje aplinkoje esantys laukiniai žvėrys ir paukščiai. Tačiau šis klausimas taip ir liko atviras, Konstitucinis Teismas savo nuomonės nepareiškė.

Gamtinės aplinkos apsaugos konstituciniai pagrindai toliau buvo plėtojami Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarime, kuriame buvo tiriami teisės aktų, reguliuojančių santykius, susijusius su saugomomis teritorijomis, atitiktis Konstitucijai¹⁰³. Konstitucinis Teismas nurodė, kad tam tikri ribojimai, draudimai, kuriais siekiama užtikrinti ypač vertingų vietovių apsaugą – viešąjį interesą, gali ir turi būti nustatomi ne tik valstybei ir savivaldybėms, kaip atitinkamų objektų, esančių ypač vertingose vietovėse, savininkams, bet ir kitiems tokių objektų savininkams bei naudotojams – fiziniams ir juridiniams asmenims. Taigi gali būti nustatyti ir tokie ribojimai, draudimai, kuriais tam tikra apimtimi yra įsiterpiama į visų, taip pat ir privačių žemės sklypų, miškų, parkų, vandens telkinių, savininkų nuosavybės teises.

Norėčiau atkreipti dėmesį, kad šiame nutarime buvo suformuluota nuostata, jog teisinėje valstybėje negali būti nepaisoma bendrojo teisės principo, kad niekas negali turėti naudos iš savo padaryto teisės pažeidimo. Tad Konstitucija netoleruoja tokios situacijos, kai teisės pažeidėjui, *inter alia* tokiam, kuriam už nustatytų ribojimų, draudimų nepaisymą, natūralios gamtinės aplinkos, atskirų jos objektų, ypač vertingų vietovių teisinio režimo pažeidimus yra pritaikyta sankcija (jis buvo nubaustas), tačiau teisės aktais nėra nustatyta pareiga atkurti tai, kas buvo sunaikinta, suniokota, nuskurdinta, nualinta, užteršta ar kitaip pažeista. Tokių teisės pažeidimų padariniai jokiais pagrindais ir jokiais aplinkybėmis negali būti įteisinti (legalizuoti) vėliau priimtais kokių nors institucijų ar pareigūnų sprendimais.

3.4. Teisė į šeimos apsaugą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Teisės į šeimos apsaugą kontekste Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra nubrėžęs tik pagrindinius principus, aiškinęs bendriausio pobūdžio konstitucines nuostatas. Antai 2000 m. birželio 13 d. nutarime vertindamas kai kurių Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo¹⁰⁴ nuostatų konstitucingumą Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad sistemiškai aiškinant Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalį, numatančią, kad valstybė saugo ir globoja

¹⁰³ ABRAMAVIČIUS, Armanas. Svarbiausios problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje (2004-2006 m.). Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2008 01 14].

¹⁰⁴ Žin., 2003, Nr. 63-2853.

šeima, motinystę, tėvystę ir vaikystę, 39 straipsnio 1 dalį, įtvirtinančią nuostatą, kad valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms parama sietinos su 38 straipsnio 1 dalimi, kurioje įtvirtinta, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalių nuostatos išreiškia valstybės įsipareigojimą įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų, kad šeima, taip pat motinystė, tėvystė ir vaikystė, kaip konstitucinės vertybės, būtų visokeriopai puoselėjamos ir saugomos. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalį, kurioje nustatyta, kad: „nepilnamečius vaikus gina įstatymas“, konstatavo, jog ši nuostata reiškia, kad nepilnamečių vaikų teisėms turi būti garantuojama pakankama ir efektyvi jų teisių ir teisėtų interesų apsauga, taip pat ir tai, kad įstatymų leidėjas, kitos valstybinės institucijos, teisės aktais reglamentuodamos nepilnamečių būklę, reguliuodamos kitus santykius, turi paisyti nepilnamečių vaikų teisių ir teisėtų interesų.

Kitame 2004 m. kovo 5 d. nutarime Konstitucinis Teismas, aiškindamas gyventojų rėmimo principus, pažymėjo, jog Konstitucijos 39 straipsnio 1 dalies nuostata, kad valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą, suponuoja tai, kad šeima, motinystė, tėvystė ir vaikystė yra puoselėjamos ir saugomos konstitucinės vertybės. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad Konstitucijoje nėra *expressis verbis* nustatyta kokių nors paramos šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, teikimo pagrindų, sąlygų, terminų, dydžių – laikydamasis Konstitucijos normų ir principų tai nustatyti turi įstatymų leidėjas. Pabrėžtina, kad įstatymais reguliuojant paramos šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, santykius būtina paisyti visuomenės ir valstybės išgalių. Šioje srityje įstatymų leidėjas turi plačią diskreciją. Tačiau neleistina, kad valstybės paramos šeimai teikimas būtų susietas su tokiomis aplinkybėmis (sąlygomis), kurios dirbtinai apsunkintų šios paramos gavimą. Kita vertus, Konstitucija nedraudžia įstatymų leidėjui įstatymu nustatyti tokių socialinės paramos teikimo pagrindų ir sąlygų, socialinės paramos dydžių, kad būtų skatinamos kiekvieno asmens pastangos pagal išgales pirmiausia pačiam pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove ir prisidėti prie visos visuomenės gerovės¹⁰⁵.

Be to, šiame nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad pagal Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalį tėvai turi teisę ir pareigą iki pilnametystės išlaikyti savo vaikus („Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti“). Šios nuostatos interpretavimas yra toliau plėtojamas 2007 m. birželio 7 d. nutarime, kuriame Konstitucinis Teismas tyrė Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso¹⁰⁶ nuostatos „išlaikymą teismas priteisia (...), kai vaikui

¹⁰⁵ LAPINSKAS, Kęstutis. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4, op.cit. 87. 362-363 p.

¹⁰⁶ Žin., 2000, Nr. 74-2262.

būtina parama, jis mokosi vidurinių, aukštųjų ar profesinių mokyklų dieniniuose skyriuose ir yra ne vyresnis negu 24 metų“ atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir nustatė, kad šios nuostatos prieštarauja Konstitucijai. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad aiškinant Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalies nuostatą, kad tėvai turi pareigą išlaikyti savo vaikus iki pilnametystės, pažymėtina, jog ji yra skirta tėvų ir jų nepilnamečių vaikų santykiams reguliuoti. Ji nereguliuoja tėvų ir vaikų santykių po to, kai vaikai tapo pilnamečiais. Tačiau tai nereiškia, kad įstatymų leidejas apskritai negali įstatymu nustatyti tėvų pareigos remti savo paramos reikalingus pilnamečius vaikus, jeigu tokią pareigą galima pagrįsti kitomis Konstitucijos nuostatomis. Be to, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad šiame Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta ne tik tai, kad tėvų teisė ir pareiga yra auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti (6 dalis), bet ir *inter alia* tai, kad vaikų pareiga yra gerbti tėvus, globoti juos senatvės ir tausoti jų palikimą (7 dalis). Todėl Konstitucinis Teismas, akcentuodamas socialinio solidarumo principą, kuris nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, pabrėžė, kad negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį pilnametystės sulaukusių vaikų savarankiškai priimtų sprendimų įgyvendinimo našta būtų besąlygiškai perkeliama tėvams, kurie tuos sprendimus priimantiems pilnamečiams vaikams jau neturi jokios valdžios (tėvų valdžios). Taip pat negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kai išlaikymas priteisiamas iš tėvų, kuriems patiems reikia paramos, globos ir pan., be to, negalima nepaisyti tėvų galimybių, jų pareigų kitiems asmenims (pvz., nepilnamečiams vaikams, kitiems šeimos nariams, išlaikytiniams).

Aptarus pagrindines asmens socialines teises Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, pažymėtina yra tai, kad oficiali konstitucinė doktrina šių teisių (kaip ir bet kuriuo konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu) yra formuluojama ne „visa iš kart“, bet „byla po bylos“, vienus tos doktrinos elementus (fragmentus), atskleistus ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose priimtuose Konstitucinio Teismo aktuose, papildant kitais, atskleidžiamais Konstitucinio Teismo aktuose, priimamuose naujose konstitucinės justicijos bylose (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas). Minėjau, kad Konstitucinis Teismas nėra atskleidęs visų konstitucinių socialinių teisių aspektų, pavyzdžiui, nėra suformuluota doktrina dėl teisės į streiką (Konstitucijos 51 straipsnis), kuri išskiriama kaip vienas iš socialinės teisės į darbą aspektų, ypač „skurdi“ konstitucinė doktrina ir atskleidžianti tik bendriausius aspektus yra dėl teisės į šeimos apsaugą, o teisės į sveiką ir švarią aplinką doktrina buvo suformuota iš ties neseniai (2004-2006 metais), todėl, manyčiau, kad asmens socialinių teisių konstitucinė doktrina turi būti ir tikrai dar bus toliau plėtojama. Be to, Konstitucinis Teismas 2007 – 2008 m. yra gavęs nemažai prašymų, susijusių su žmonių socialinėmis teisėmis, kurie dar nėra išnagrinėti (šie prašymai sudaro apie 40% visų gautų ir dar neišnagrinėtų prašymų)¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2007 11 13].

Įdomumo dėlei dar norėčiau aptarti socialinių teisių konstitucinę doktriną suformuotą užsienio šalių konstitucinių teismų praktikose, o būtent Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo jurisprudencijose.

Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas yra priėmęs nemažai sprendimų, susijusių su pagrindinėmis socialinėmis teisėmis. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ypač svarbi šioms teisėms yra tokia jo išvada: „Nepaneigiant socialinių teisių įgyvendinimo glaudžios sąsajos su kiekvienos šalies galimybėmis, būtina atsižvelgti ir į tokį aspektą, kad jei pagrindiniame įstatyme deklaruojamos kokios nors socialinės teisės, valstybė nebegali jų atsisakyti. Šios teisės nėra tik deklaracinės.“ (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. kovo 13 d. sprendimas).

Plačiausiai Latvijos konstitucinėje doktrinoje, kaip ir Lietuvoje, yra aptarta asmens teisė į socialinę apsaugą, numatytą Latvijos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnyje. Šiame straipsnyje yra įtvirtinta kiekvieno teisės į socialinį aprūpinimą senatvės, nedarbingumo, nedarbo ir kitais įstatymų numatytais atvejais.

2001 m. kovo 13 d. sprendime Latvijos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucijoje asmens teisė į socialinį draudimą įtvirtinama kaip pagrindinė žmogaus teisė valstybė privalo rūpintis šių teisių įgyvendinimu. Kadangi apskūstoji teisės norma, pagal kurią socialiai apdrausto asmens statusas buvo suteikiamas tik tiems asmenims, už kuriuos iš tikrųjų buvo mokėtos privalomojo socialinio draudimo įmokos, neužtikrina asmenų teisės į socialinį saugumą, tai ji buvo pripažinta prieštaraujančia Konstitucijos 109 straipsniui. Šis sprendimas skirtas tiems privalomuoju socialiniu draudimu draudžiamiesiems asmenims, kurie socialinio draudimo įmokas moka tarpininkaujant kitiems asmenims arba už kuriuos įmokas moka kiti asmenys. Be to, šiuo sprendimu Latvijos Konstitucinis Teismas pakartojo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimo išvadą, kad, norėdamos įgyvendinti Konstitucijoje nustatytas teises į socialinį draudimą, valstybės institucijos ir jų darbuotojai privalo užtikrinti įstatymuose numatytą lėšų surinkimą.

Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiamas asmens teisės į socialinę apsaugą ir visų asmenų lygybės principo tarpusavio ryšys, todėl paprastai, kai yra skundžiama tam tikrų normų neatitiktis Latvijos Respublikos Konstitucijos 109 straipsniui, kartu tiriama normos neatitiktis Konstitucijos 91 straipsniui, nustatančiam, kad „visi Latvijos žmonės įstatymui ir teismui yra lygūs. Žmogaus teisės įgyvendinamos jų nediskriminuojant“.

Pavyzdžiui, Latvijos Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 26 d. sprendime, tikrindamas normas: „jei asmuo, kuriam priklauso išmoka už darbingumo praradimą, yra laisvės atėmimo įstaigoje, jis praranda teisę į išmoką tol, kol yra laisvės atėmimo įstaigoje“ konstitucingumą, konstatavo, jog ši norma, paneigdama Konstitucijos 109 straipsnyje garantuojamą teisę į socialinį aprūpinimą, be

objektyvaus ir suprantamo pagrindo nustato skirtingą požiūrį į neįgaliuosius, esančius laisvės atėmimo įstaigoje. Todėl apskūstoji teisės norma neatitinka ir Konstitucijos 91 straipsnio.

Didžiausią atgarsį Latvijos visuomenėje sukėlė, be abejo, dirbančiųjų pensininkų vadinamos bylos. 2002 m. kovo 19 d. sprendime Latvijos Konstitucinis Teismas vertindamas normą, pagal kurią nuo 2000 m. sausio 1 d. iki 2005 m. sausio 1 d. buvo draudžiama socialiniu draudimu apdraustiems žmonėms gauti pensijas, kurios viršija valstybinio socialinio draudimo pašalpos dvigubą dydį, padarė išvadą, kad ribodama asmens teisę gauti įstatymų nustatyta tvarka paskirtą pensiją, apskūstoji norma susiaurina Konstitucijos 109 straipsnyje garantuotas ir įstatymuose sukonkretintas teises į socialinį aprūpinimą senatvėje. Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad tais atvejais, kai įstatymo leidėjo sprendimai yra susiję su individo teisėmis ir įstatymų nustatytais interesais, reikėtų įvertinti, ar jie atitinka teisinės valstybės principus. Svarbiausia yra tai, kad šiame sprendime Latvijos Konstitucinis Teismas konstatavo: „Socialinio saugumo priemonės vykdo ne tik ekonominę funkciją – atstoti pajamų praradimą, bet ir socialinę funkciją – užtikrinti individų galimybes neprarasti visaverčio visuomenės nario statuso. Apskūstoji norma verčia dirbančius pensininkus rinktis – ar gauti visą pensiją, ar ir toliau dirbti. Tai savo ruožtu prieštarauja pensinio amžiaus sulaukusių asmenų teisei įsitraukti į visuomeninį gyvenimą”¹⁰⁸. Taigi Latvijoje, skirtingai nuo Lietuvoje egzistuojančios pensinio aprūpinimo konstitucinės doktrinos (pagal kurią dirbantiems pensininkams draudžiama mažinti tik jau paskirtą ir pradėtą mokėti pensiją – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas), nemunatyta jokia išlyga, leidžianti mokėti ne visą pensiją dirbantiems pensininkams. Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas uždraudė (be jokių išimčių ir išlygų) mažinti pensiją pensinio amžiaus sulaukusiems ir dirbantiems asmenims.

Latvijos Konstitucijos 110 straipsnyje numatyta teisė į šeimos apsaugą taip pat ne kartą buvo aiškinama Konstitucinio Teismo. Konstitucinis Teismas, vertindamas normos, nustatančios, jog asmenys, prižiūrintys vaiką iki vienu metų amžiaus ir norintys gauti vaiko pašalpą vaiko priežiūrai, negali dirbti, atitiktį Konstitucijai, padarė išvadą, kad minėta norma prieštarauja Konstitucijai, kadangi ji, versdama rinktis – gauti šią paramą ir atsisakyti darbo, ar dirbti ir atsisakyti paramos, riboja Konstitucijos garantuojamas teises į socialinę ir ekonominę šeimos apsaugą gimus vaikui.

Prieštaraujančia Konstitucijai buvo pripažinta ir kita norma, numatanti neskirti vaikui paramos šeimos matintojo netekimo atveju, jei maitintojas paskutinius 12 mėnesių nuolat negyveno Latvijos Respublikoje. Latvijos Konstitucinis Teismas pripažino, kad nėra pagrindo vaikui skirtos paramos suteikimo apribojimus sieti su prarasto maitintojo gyvenamąja vieta. Be to, kiekvienas sprendimas, susijęs su vaiku, turi būti priimtas taip, kad kuo labiau būtų paisoma vaiko interesų¹⁰⁹.

¹⁰⁸ ENDZINŠ, Aivars. Pagrindinių socialinių teisių apsauga Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4, op.cit. 87. 337-345 p.

¹⁰⁹ KŪTRIS, Gunars. Svarbiausios Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005-2006 metų sprendimų išvados / Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4, op.cit. 87. 351-352 p.

Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas yra suformulavęs gan plačią teisės gyventi saugioje aplinkoje doktriną. Visų pirma, Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad ši teisė Latvijoje, kaip daugelyje kitų valstybių, pripažįstama pagrindine žmogaus teise, kurios įgyvendinimą užtikrina valstybė teikdama žinias apie aplinkos būklę, taip pat rūpindamasi jos išsaugojimu. Konstitucija įpareigoja valstybę sudaryti ir užtikrinti veiksmingą aplinkos apsaugos sistemą, taip pat suteikia individui teisę nustatyta tvarka gauti informaciją apie aplinkos būklę ir kartu veikti priimant sprendimus dėl gamtos išteklių naudojimo. Viešosios valdžios subjektai privalo ne tik padėti ir užtikrinti visuomenės įtraukimą į sprendimų rengimo ir priėmimo procesą, tačiau efektyviai informuojant visuomenę apie jos teises ir galimybę gauti informaciją apie aplinką, vertinti visuomenės nuomonę, išreikštą abipusio bendradarbiavimo procese (Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 22 d. sprendimas)¹¹⁰. Tuo tarpu Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra *expressis verbis* nustatyta asmens teisė gauti informaciją apie žmones supančią aplinką bei teisė dalyvauti sprendžiant klausimus susijusius su aplinka, todėl ir socialinės teisės į sveiką ir švarią aplinką konstitucinė doktrina tuose valstybėse skiriasi (ji yra skirtingo turinio, atskleidžia skirtingus aspektus).

Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas yra taip pat nagrinėjęs nemažai bylų, susijusių su pagrindinėmis socialinėmis asmens teisėmis. Dėl teisės į socialinę apsaugą (numatytos Lenkijos Konstitucijos 67 straipsnyje) Konstitucinis Tribunolas yra konstatavęs, kad Konstitucijos 67 straipsnis garantuoja teisę į socialinį aprūpinimą, jei asmuo yra nedarbingas dėl ligos ar neįgalumo, taip pat sukakus senatvės pensijos amžiui arba jei asmuo liko be darbo dėl objektyvių priežasčių ir neturi kitų pajamų. Svarbu, kad pagrindas teikti tokią socialinę paramą yra ne pats neįgalumas ar liga, bet tai, kad asmuo yra nedarbingas dėl neįgalumo ar ligos. Lenkijos Konstitucijos 67 straipsnio nuostata taip pat numato šio socialinio aprūpinimo ribas. Socialinis aprūpinimas neteikiamas asmenims, kurie ir toliau užsiima profesine ar ūkine veikla ir gauna iš jos pajamas. Įstatymų leidėjas neturi pareigos nustatyti pensijas asmenims, kurie yra darbingi ir dirba ar užsiima ūkine veikla. Taigi Lenkijoje, skirtingai nei Lietuvoje ar Latvijoje, nenumatyta galimybė dirbantiems pensininkams gauti pensijas. Konstitucinis Tribunolas pabrėžė, kad pensijos pakeičia, o ne papildo pajamas, gaunamas iš darbo.

Lenkijos Konstitucinis Tribunolas, aiškindamas konstitucinę nuostatą, jog Lenkijos valstybė savo socialinėje ir ūkinėje politikoje rūpinasi šeimos gerove (71 straipsnis) bei nuostatą, įtvirtinančią piliečio teisę į socialinę paramą, jei liko be darbo ne dėl savo kaltės (67 straipsnio 2 dalis), konstatavo, kad šios nuostatos yra programinio pobūdžio ir pirmiausia adresuojamos viešajai valdžiai. Konstitucija numato, kad šių teisių gavimo sąlygos ir jų rūšys turi nustatyti įstatymas.

¹¹⁰ Autorių kolektyvas. Konstitucinio reguliavimo įvairovė, op.cit. 46. 269-270 p.

Įstatymų leidėjas šiuo atveju turi plačią diskreciją, tačiau, kita vertus, įstatymų leidėjas turi atsižvelgti ir į aktualią socialinę bei ūkinę situaciją valstybėje¹¹¹.

Lenkijos Konstitucijos 71 ir 72 straipsnių nuostatas, įtvirtinančias asmens teisę į šeimos apsaugą, Konstitucinis Tribunalas yra aiškinęs ne vienoje byloje. Pavyzdžiui, 2005 m. lapkričio 15 d. sprendime Konstitucinis Tribunalas pabrėžė, kad pagal Konstituciją pagalba šeimoms, esančioms sunkioje materialinėje padėtyje, turi būti „ypatingo“ pobūdžio, o tai reiškia, kad ji turi skirtis nuo įprastos pagalbos asmenims, auginantiems vaikus arba nuo kitos pagalbos, teikiamos tam tikriems asmenims. Teisė į tokią pagalbą turėtų priklausyti nuo šeimos tikrosios materialinės padėties. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas, turėdamas pakankamai plačią diskreciją nustatyti šį teisinį reguliavimą, negali išbrauti į šeimos autonomijos sferą, todėl įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kai šeima negali užtikrinti savo narių minimalų egzistavimą dėl ydingos mokesčių sistemos.

Kitame 2004 m. gegužės 4 d. sprendime Konstitucinis Tribunalas pabrėžė, kad šeima yra konstitucinė vertybė, kuri yra valstybės saugoma ir globojama. Todėl įstatymų leidėjas turėtų nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris ne tik nesumažintų, bet ir pagerintų šeimos buities ekonominius pagrindus mirus vienam iš sutuoktinių.

Lenkijos Konstitucijos 65 straipsnio 1 dalyje numatyta kiekvieno teisė laisvai pasirinkti profesiją bei darbą. Konstitucinis Tribunalas, aiškinęs šią normą, konstatavo, kad teisė laisvai pasirinkti darbą nėra absoliuti. Lenkijos Konstitucija, skirtingai nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos, leidžia įstatymų leidėjui nustatyti šios teisės išimtis. Pažymima, jog įstatymų leidėjas nustatydamas šias išimtis yra saistomas Konstitucijos, konstitucinių normų bei vertybių. Toliau plėtodamas teisės į darbą konstitucinę doktriną 2005 m. sausio 10 d. sprendime Konstitucinis Tribunalas yra pabrėžęs, kad Konstitucijos 65 straipsnio 5 dalis įpareigoja tiek valstybę, tiek savivaldybes vykdyti tokią politiką, kuri būtų nukreipta į produktyvų įdarbinimą, bedarbystės mažinimą, profesinį mokymąsi, viešuosius darbus ir pan. Vykdydami šią politiką, valstybė ir savivaldybės turi laikytis Konstitucijos bei užtikrinti konstitucines garantijas, pavyzdžiui, minimalų darbo užmokestį. Konstitucinis Tribunalas tai pat pabrėžė Konstitucijos 65 straipsnyje numatytos normos programinį pobūdį, kuris reiškia, kad šioje normoje yra įtvirtintas tam tikras tikslas (užduotis), o teisė pasirinkti priemones šiam tikslui pasiekti priklauso viešajai valdžiai¹¹².

¹¹¹ Trybunał Konstytucyjny. Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2006 r. – Warszawa, 2007. 59-62 p.

¹¹² Prieiga per internetą: <http://www.trybunal.gov.pl> žiūrėta [2007 11 13].

Išvados

1. Asmens socialinės teisės yra svarbi konstitucinių (pagrindinių) teisių sritis. Palyginti su pilietinėmis ir politinėmis teisėmis, įtvirtinamomis konstitucijose beveik nuo pat šiuolaikinių konstitucijų atsiradimo, socialinės teisės konstituciškai imtos pripažinti iš esmės tik XIX a. pabaigoje. Socialinių teisių pripažinimui didelę įtaką daro tarptautinės teisės ir Europos Tarybos aktai: JTO Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966 m.), Europos socialinė chartija (1961 m.) ir Pataisytoji Europos socialinė chartija (1996 m.).
2. Nors tarptautiniuose ir Europos Bendrijos teisės aktuose yra numatytas platus socialinių teisių katalogas ir šios teisės Lietuvos Respublikoje buvo numatytos net 1922 m. Konstitucijoje, bet Lietuvos valstybėje iki šiol kyla diskusijos dėl socialinių teisių turinio, o būtent dėl to, ar socialines teises laikyti atskiromis teisėmis nuo ekonominių ir kultūrinių, ar šias visas teises laikyti tarpusavy labai susijusiomis ir apibrėžti vienu terminu, t.y. „socialinėmis teisėmis“. Siūlyčiau šias teises atskirti, kadangi socialinės teisės apibūdina socialinę gyvenimo sritį, ekonominės – ekonominę, o kultūrinės – kultūrinę, t.y. šios trys žmonių teisių grupės apibūdina atskiras, skirtingas gyvenimo sritis, turinčias savo specifiką ir ypatumus.
3. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje pagrindinės socialinės teisės, t.y. teisė į socialinę apsaugą, teisė į darbą, teisė į sveikatos apsaugą ir teisė į šeimos apsaugą, yra numatytos III („Visuomenė ir valstybė“) ir IV („Tautos ūkis ir darbas“) skirsnių 38, 39, 48-54 straipsniuose, nors kai kurias socialines teises galima rasti ir kituose Konstitucijos straipsniuose (pvz., 146 straipsnyje).
4. Konstitucijos 105 straipsnyje yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įgaliojimai: nagrinėti ir priimti sprendimus, ar neprieštarauja Konstitucijai Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai; nagrinėti, ar neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams Respublikos Prezidento aktai, Respublikos Vyriausybės aktai; teikti Konstitucijoje numatytais atvejais išvadas. Nors Lietuvos Konstitucijoje (kaip ir daugelių kitų valstybių, pvz., Lenkijos ir Latvijos, konstitucijose) *expressis verbis* nėra numatyta, kad Konstitucinio Teismo kompetencijai priklauso taip pat ir Konstitucijos nuostatų aiškinimas, tačiau kaip kitaip, nei interpretuojant konstitucines nuostatas, Konstitucinis Teismas galėtų atlikti savo pagrindinę funkciją (teisės aktų teisėtumo kontrolę).
5. Tai, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuota konstitucinė doktrina yra suprantama kaip „pati Konstitucija“, lemia ir visos konstitucinės teisės sampratos pakeitimą. Dabar akcentuojama, kad konstitucinė teisė yra ne viena iš teisės šakų, bet teisė virš visų kitų teisių, jos šaltiniu dabar yra tik pati Konstitucija ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija (jos šaltiniais jau nebelaikomi įstatymai ir ypač poįstatyminiai aktai).

6. Plačiausiai ir išsamiausiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra išaiškinta konstitucinė asmens teisė į socialinę apsaugą. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnyje numatytą nuostatą, konstatavo, kad svarbiausi pensijų ir atskirų socialinių paramų rūšių klausimai (pvz., pensijų ir socialinių paramų rūšys, asmenys, kuriems jos skiriamos, jų skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai) turi būti sureguliuoti įstatymu. Konstitucinėje doktrinoje pabrėžiamas Lietuvos valstybės socialinis aspektas, įpareigojantis valstybę nustatyti tinkamas socialinio aprūpinimo įgyvendinimo bei teisinio gynimo priemonės, taip pat akcentuojamas solidarumo principas, kuris visgi nepaneigia ir asmeninės atsakomybės už savo ir savo šeimos likimą.
7. Daugiausiai dėmesio Konstitucinio Teismo suformuotoje doktrinoje yra skiriama vienai iš socialinės apsaugos formai, tai būtent pensijoms (ypač senatvės pensijoms). Svarbu, kad Konstitucinis Teismas teisę į pensiją susiejo su nuosavybės teise, be to, aiškinęs Konstitucijos 52 straipsnį ne kartą atsižvelgė ir į kitas konstitucines nuostatas, įtvirtintas, pvz., Konstitucijos 21, 29, 30, 31, 48, 53 ir kt. straipsniuose. Itin svarbus senatvės pensijų reguliavimui yra 2002 m. lapkričio 25 d. Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas konstatavo, jog jei senatvės pensija jau buvo paskirta ir pradėta mokėti, tai negalima jos sumažinti, nors ir pensininkas turi draudžiamųjų pajamų (t.y. pradėjo dirbti). Šis nutarimas sulaukė nemažai kritikos, kadangi Konstituciniam Teismui buvo įteiktas prašymas iširti tik teisės akto, reglamentuojančio pensinio amžiaus diplomatų sutuoktinių pensijų mokėjimo klausimą, tačiau Konstitucinis Teismas susiejo gautą prašymą su visų pensininkų, turinčių draudžiamųjų pajamų, pensijų mažinimo klausimu. Manychiau, Konstitucinis Teismas, neturėdamas teisės savo iniciatyva nagrinėti tam tikro teisės akto konstitucingumo klausimą, turi teisę tirti ne tik to paties teisės akto, kurio teisėtumas ginčijamas, nuostatų bet ir kitų teisės aktų, susijusių su ginčijamu aktu, nuostatų atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai.
8. Konstitucinėje doktrinoje yra atskleisti įvairūs socialinės teisės į darbą aspektai, pavyzdžiui, teisė laisvai pasirinkti darbą ir verslą, teisė į teisingą apmokėjimą už darbą, teisė į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas ir kt. Konstitucinis Teismas, komentuodamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatą pabrėžė, kad ši norma yra bendro pobūdžio, reiškia asmens laisvę pasirinkti užsiėmimo rūšį. Konstitucinis Teismas ne viename savo nutarimų yra akcentavęs šios nuostatos ryšį su Konstitucijos 46 straipsnio 1 ir 3 dalių nuostatomis, o teisės gauti teisingą apmokėjimą už darbą ryšį su nuosavybės teise ir su Konstitucijos 29 straipsniu, įtvirtinančiu visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismui bei kitoms valstybės institucijoms principą. Aiškinęs teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad ši nuostata suteikia kiekvienam darbuotojui teisę turėti saugumo ir higienos reikalavimus

atitinkančias darbo sąlygas. Dėl kitų teisės į darbą aspektų Konstitucinis Teismas kol kas yra mažai pasisakęs.

9. Konstitucinis Teismas, nagrinėjęs bylas, susijusias su asmens konstitucine teise į darbą, yra aiškinęs ir valstybės tarnybos santykius, atskleidęs valstybės ir kitų pareigūnų darbo ypatumus. Šiame kontekste Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad teisės, glaudžiai susijusios su kiekvieno žmogaus socialine teise į darbą, valstybės tarnautojui, kaip ir kitiems darbuotojams, turi būti užtikrinamos, tačiau dėl valstybės tarnybos (kaip specifinės darbinės veiklos) pobūdžio jų įgyvendinimas gali turėti tam tikrų ypatumų.
10. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad socialinė asmens teisė į sveikatos apsaugą yra suprantama ne tik kaip individuali žmogaus teisė, bet ir kaip kolektyvinė teisė; kad asmens sveikata yra viena iš svarbiausių visuomenės vertybių ir kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas, o rūpinimasis sveikata yra suprantamas kaip valstybės funkcija. Konstitucinėje doktrinoje asmens teisė į sveiką ir švarią aplinką, numatytą Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalyje ir 54 straipsnyje, yra siejama su asmens teise į sveikatos apsaugą ir aiškinama šios teisės kontekste.
11. Kol kas teisės į šeimos apsaugą doktrina yra gan „skurdi“, Konstitucinis Teismas yra atskleidęs tik bendriausius šios socialinės teisės požymius, pagrindinius principus ir aspektus. Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad šeima, motinystė, tėvystė ir vaikystė yra puoselėjamos ir saugomos konstitucinės vertybės; kad įstatymų leidėjas turi nustatyti paramos, šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, teikimo pagrindus, sąlygas, dydžius, terminus. Interpretavęs tėvų ir jų nepilnamečių vaikų santykius, Konstitucinis Teismas konstatavo, jog pagal Konstituciją ne tik tėvai turi teisę ir pareigą auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti, bet ir vaikai turi pareigą gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą (Konstitucijos 38 straipsnio 6 ir 7 dalys).

SANTRAUKA

Asmens socialinės teisės Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje Social Human Rights in the Constitutional Court's Jurisprudence

Šiame magistro darbe analizuojama viena iš pagrindinių žmogaus teisių sričių – asmens socialinės teisės, kurios su kitomis asmens teisėmis sudaro fundamentaliąją žmogaus teisių sistemą. Teisės doktrinoje socialinės teisės išskiriamos pagal turinį ir nustatomos kartu su ekonominėmis ir kultūrinėmis teisėmis šalia pilietinių (asmeninių) ir politinių asmens teisių. Darbe aptariami socialinių teisių skirtumai nuo pilietinių ir politinių bei nuo ekonominių ir kultūrinių teisių. Pabrėžiama, kad socialinės teisės, nors ir yra susijusios su kitomis asmens teisėmis, tačiau tam, kad būtų geriau suprastos ir lengviau išaiškinta šių teisių esmė, paskirtis, reikšmė ir ypatumai, yra tikslinga socialines teises išskirti nuo kitų žmogaus teisių. Analizuojamas taip pat socialinių teisių turinys, įtvirtintas tarptautiniuose bei Europos Tarybos teisės aktuose ir Lietuvos Respublikos bei kitų užsienio valstybių konstitucijose.

Tam, kad būtų suprasta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojamos doktrinos reikšmė, šiame darbe taip pat yra trumpai aptariama Konstitucinio Teismo kompetencija, o ypač akcentuojami Konstitucinio Teismo įgaliojimai aiškinti konstitucines normas, kurie nors nėra tiesiogiai numatyti Konstitucijoje, tačiau išplaukia iš pagrindinės Konstitucinio Teismo funkcijos (teisės aktų teisėtumo kontrolės).

Šiame darbe apžvelgiami Konstitucinio Teismo priimti nuo 1996 m. iki 2008 m. aktai (nutarimai), susiję su pagrindinėmis socialinėmis teisėmis, analizuojama Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama šių teisių konstitucinė doktrina. Nagrinėjama taip pat dar dviejų valstybių (Latvijos ir Lenkijos) konstitucinių teismų praktikoje suformuota socialinių teisių doktrina.

SUMMARY

Social Human Rights in the Constitutional Court's Jurisprudence

This thesis discloses one of the most important fields of human rights – social human rights that together with other human rights constitute a fundamental system of human rights. Social rights are classified in the legal doctrine by their content and identified together with economic and cultural rights in line with civil (individual) or political human rights. The thesis discusses differences of social rights from civil and political as well economic and cultural rights. The thesis emphasizes that even though social rights are related to other human rights, in order to have a better perception and explore their essence, purpose, importance and peculiarities, it is expedient to separate social rights from other human rights. It also analyzes the content of social rights, regulated by international and the European Council's legal acts as well as constitutions of the Republic of Lithuania and other countries.

To understand the importance of the doctrine formed in the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the thesis also provides a short description of the Constitutional Court's competence by emphasizing its authorities to interpret constitutional norms that are not directly stipulated by the Constitution, however, arises from the main function of the Constitutional Court (legitimacy's of legal acts control).

The thesis overviews acts (decisions) related to fundamental social rights adopted by the Constitutional Court from 1996 to 2008, analyzes the constitutional doctrine of these rights formed in the jurisprudence of the Constitutional Court. It also examines the doctrine of social rights established in the practice of constitutional courts of two other countries (Latvia and Poland).

Literatūros sąrašas:

A) Teisės norminiai aktai:

1. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Žin., 2000, Nr. 96-3016).
2. 1961 m. Europos socialinė chartija.
3. 1966 m. Jungtinių Tautų Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (Žin., 2002, Nr.77-3288).
4. 1966 m. Jungtinių Tautų Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (Žin., 2002, Nr. 77-3290).
5. 1996 m. Pataisyta Europos socialinė chartija (Žin., 2001, Nr.49-1704).
6. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-Nr. 1014).
7. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (Žin., 2000, Nr. 74-2262).
8. Lietuvos darbo kodeksas (Žin., 2002, Nr. 64-2569).
9. Lietuvos Respublikos Seimo statutas (Žin., 1994, Nr. 15-249).
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (Žin., 1993, Nr. 6-120).
11. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas (Žin., 1999, Nr. 60-1948).
12. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas (Žin., 2003, Nr. 70-3170).
13. Lietuvos Respublikos darbo apmokėjimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. 4- 104).
14. Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymas (Žin., 1991, Nr. 36- 973).
15. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. 17-447).
16. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas (Žin., 1994, Nr. 59-1153).
17. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (Žin., 1996, Nr. 104-2367).
18. Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. 2-25).
19. Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymas (Žin., 1994, Nr. 66-1873).
20. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas (Žin., 2003, Nr. 73-3352).
21. Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas (Žin., 2002, Nr. 56-2225).
22. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas (Žin., 2004, Nr.115-4284).
23. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas (Žin., 1992, Nr. 5-75).
24. Lietuvos Respublikos aplinkos oro apsaugos įstatymas (Žin., 1999, Nr. 98-2813).
25. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (Žin., 1996, Nr. 33-807).
26. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas (Žin., 1994, Nr. 89-1706).

27. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas (Žin., 1990, Nr. 29-692).
28. Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymas (Žin., 1995, Nr. 18-400).
29. Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas (Žin., 1991, Nr. 34-933).
30. Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymas (Žin., 1998, Nr. 92-2543).
31. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas (Žin., 2003, Nr. 117-5317).
32. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas (Žin., 1995, Nr. 44-1073).
33. Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymas (Žin., 1991, Nr. 6-161).
34. Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymas (Žin., 2002, Nr. 65-2634).
35. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (Žin., 2003, Nr. 63-2853).

B) Specialioji literatūra:

1. Autorių kolektyvas. Lietuvos Konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007.
2. Autorių kolektyvas. Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Monografija. Vilnius, 2003.
3. ŠILEIKIS, Egidijus. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
4. Autorių kolektyvas. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius, 2002.
5. Vilenas Vadapalas. Tarptautinė teisė. Vilnius: „Eugrimas“ leidykla, 2006.
6. Autorių kolektyvas. Mūsų konstitucionalizavimo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 2003.
7. Autorių kolektyvas. Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
8. Autorių kolektyvas. Žmogaus teisės Lietuvoje. Teisės institutas. Vilnius, 2005.
9. Autorių kolektyvas. Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2006.
10. Autorių kolektyvas. Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Vilnius, 1998.
11. Autorių kolektyvas. Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. Vilnius, 2002.
12. Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas. Vilnius, 2000.
13. FAVOREN, Louis. Konstituciniai teismai. Vilnius, 2001.
14. Trybunal Konstytucyjny. Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunalu Konstytucyjnego w 2006 r. Warszawa, 2007.

15. BALTUTYTĖ, Elvyra. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22).
16. SPRUOGIS, Ernestas. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis. – Jurisprudencija, 2001, t. 21 (13).
17. SPRUOGIS, Ernestas. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. – Jurisprudencija, 2004, t. 59 (51).
18. DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė. Konstitucinės teisės į darbą garantijos ir Lietuvos Respublikos naujasis Darbo kodeksas. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22).
19. GAIDYS, Gintaras. Žmogaus teisė į sveiką aplinką: šios teisės atsiradimo ir formavimosi teisinės prielaidos Europos Sąjungoje. – Jurisprudencija, 2007, t. 3 (93).
20. KŪRIS, Egidijus. Konstitucijos aiškinimas, Konstitucinio Teismo šaltiniai ir besikeičianti Konstitucinio Teismo paradigma. – Teisės problemos, 2003, Nr. 1 (43).
21. KŪRIS, Egidijus. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis. – Justitia, 2003, Nr. 3 (4).
22. SINKEVIČIUS, Vytautas. Konstitucijos aiškinimas ir jo ribos. – Justitia, 2004, Nr. 3 (51).
23. SINKEVIČIUS, Vytautas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos ribos. – Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22).
24. ŠEDBARAS, Stasys. Konstitucinis Teismas: kas tai ir kam to reikia. – Justitia, 1996, Nr. 1 (1).
25. VAIČAITIS, Vaidotas A. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. – Justitia, 2003, Nr. 1-2.
26. MARKAUSKAS, Laimonas. Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos. – Jurisprudencija, 2005, t. 64 (56).
27. Konstitucinė jurisprudencija Nr. 4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. Vilnius, 2006.
28. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką 2004 01 01-2005 07 01. Penktoji knyga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

C) Praktinė medžiaga:

1. Konstitucinio Teismo 1996 m. 04 18 nutarimas (Žin., 1996, Nr.36-915).
2. Konstitucinio Teismo 1997 m. 02 13 nutarimas (Žin., 1997, Nr. 15-314).
3. Konstitucinio Teismo 1997 m. 03 12 nutarimas (Žin., 1997, Nr. 23-546).
4. Konstitucinio Teismo 1998 m. 06 01 nutarimas (Žin.,1998, Nr. 52-1435).
5. Konstitucinio Teismo 1998 m. 09 24 nutarimas (Žin., 1998, Nr. 85-2382).
6. Konstitucinio Teismo 1999 m. 01 14 nutarimas (Žin.,1999, Nr. 9-199).

7. Konstitucinio Teismo 1999 m. 03 04 nutarimas (Žin., 1999, Nr. 23-666).
8. Konstitucinio Teismo 2000 m. 06 13 nutarimas (Žin., 2000, Nr. 49-1424).
9. Konstitucinio Teismo 2000 m. 06 30 nutarimas (Žin., 2000, Nr. 54-1587).
10. Konstitucinio Teismo 2001 m. 01 25 nutarimas (Žin., 2001, Nr. 10-295).
11. Konstitucinio Teismo 2001 m. 05 07 nutarimas (Žin., 2001, Nr. 39-1373).
12. Konstitucinio Teismo 2001 m. 05 24 nutarimas (Žin., 2001, Nr. 45-1595).
13. Konstitucinio Teismo 2001 m. 07 12 nutarimas (Žin., 2001, Nr. 62-2276).
14. Konstitucinio Teismo 2001 m. 12 18 nutarimas (Žin., 2001, Nr. 107-3885).
15. Konstitucinio Teismo 2002 m. 01 14 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 5-186).
16. Konstitucinio Teismo 2002 m. 03 14 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 28-1003).
17. Konstitucinio Teismo 2002 m. 04 09 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 39-1441).
18. Konstitucinio Teismo 2002 m. 04 23 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 43-1636).
19. Konstitucinio Teismo 2002 m. 06 19 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 62-2515).
20. Konstitucinio Teismo 2002 m. 07 11 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 72-3080).
21. Konstitucinio Teismo 2002 m. 11 25 nutarimas (Žin., 2002, Nr. 113-5057).
22. Konstitucinio Teismo 2003 m. 07 04 nutarimas (Žin., 2003, Nr. 68-3094).
23. Konstitucinio Teismo 2003 m. 12 03 nutarimas (Žin., 2003, Nr. 115-5221).
24. Konstitucinio Teismo 2003 m. 12 30 nutarimas (Žin., 2003, Nr. 124-5643).
25. Konstitucinio Teismo 2004 m. 01 26 nutarimas (Žin., 2004, Nr. 15-465).
26. Konstitucinio Teismo 2004 m. 01 30 nutarimas (Žin., 2004, Nr. 19-594).
27. Konstitucinio Teismo 2004 m. 03 05 nutarimas (Žin., 2004, Nr. 38-1236).
28. Konstitucinio Teismo 2004 m. 12 13 nutarimas (Žin., 2004, Nr. 181-6708).
29. Konstitucinio Teismo 2005 m. 02 07 nutarimas (Žin., 2005, Nr. 19-623).
30. Konstitucinio Teismo 2005 m. 05 13 nutarimas (Žin., 2005, Nr. 63-2235).
31. Konstitucinio Teismo 2005 m. 09 29 nutarimas (Žin., 2005, Nr. 117-4239).
32. Konstitucinio Teismo 2005 m. 11 03 nutarimas (Žin., 2005, Nr. 131-4743).
33. Konstitucinio Teismo 2006 m. 03 14 nutarimas (Žin., 2006, Nr. 30-1050).
34. Konstitucinio Teismo 2006 m. 03 28 nutarimas (Žin., 2006, Nr. 36-1292).
35. Konstitucinio Teismo 2007 m. 03 20 nutarimas (Žin., 2007, Nr. 34-1244).
36. Konstitucinio Teismo 2007 m. 06 07 nutarimas (Žin., 2007, Nr. 65-2529).
37. Konstitucinio Teismo 2007 m. 09 26 nutarimas (Žin., 2007, Nr. 102-4171).
38. Konstitucinio Teismo 2007 m. 11 22 nutarimas (Žin., 2007, Nr. 121-4965).
39. Konstitucinio Teismo 2007 m. 12 07 nutarimas (Žin., 2007, Nr. 131-5309).
40. Konstitucinio Teismo 2004 m. 03 31 išvada (Žin., 2004, Nr. 49-1600).
41. Prieiga per internetą: <http://www.manoteises.lt> [žiūrėta 2007 10 14].

42. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt> [žiūrėta 2007 10 16].
43. Prieiga per internetą: <http://www.trybunal.gov.pl> [žiūrėta 2008 03 12].